

ISSN 1303-9075

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
ORTA DOĞU ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

ORTA DOĞU ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

TEMMUZ 2012

Cilt : X

Sayı : 2

ELAZIĞ
2016

Sahibi

Prof. Dr. Kutbeddin DEMİRDAĞ
Fırat Üniversitesi Rektörü

Editörler

Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK
Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Müdürü
Prof. Dr. Enver ÇAKAR
İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü

Bilim Kurulu

Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK
Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Müdürü
Prof. Dr. M. Beşir AŞAN
Tarih Şubesi Başkanı
Prof. Dr. Saadettin TONBUL
Coğrafya Şubesi Başkanı
Prof. Dr. Ali YILDIRIM
Dil ve Edebiyat Şubesi Başkanı
Prof. Dr. Cemalettin ÇOPUROĞLU
Sosyoloji Şubesi Başkanı
Yrd. Doç. Dr. Rifat ÖZDEMİR
Tercüme Şubesi Başkanı
Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK
Halk Kültürü Şubesi Başkanı
Yrd. Doç. Dr. Tamer KAVURAN
İletişim ve Tanıtım Şubesi Başkanı
Yrd. Doç. Dr. Cem AYDEN
İktisadi ve İdari Bilimler Şubesi Başkanı

Bu Sayının Hakem Heyeti

Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK (Fırat Ün.)
Prof. Dr. Mehmet KARAGÖZ (İnönü Ün.)
Prof. Dr. Yüksel ARSLANTAŞ (Fırat Ün.)
Prof. Dr. Hilmi BAYRAKTAR (Gaziantep Ün.)

**T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
ORTA DOĞU
ARAŞTIRMALARI
MERKEZİ**

**ORTA DOĞU
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ**

OCAK 2012

Cilt: X Sayı: 2

ISSN: 1303-9075

Elazığ

2016

Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi X/2

ISSN: 1303-9075

Basım Yeri: Elazığ

Basım Tarihi: 2016

Dizgi: Prof. Dr. Enver ÇAKAR

Baskı: Fırat Üniversitesi Basımevi

Baskı Adedi: 500

• Orta Doğu Araştırmaları Dergisi yılda iki defa yayınlanır. Orta Doğu'nun tarih, coğrafya, sosyoloji, dil ve edebiyat ve halk kültürü ile ilgili çalışmalara yer verir.

• Her hakkı mahfuzdur. Fırat Üniversitesi'nin izni olmadan tamamen veya kısmen çoğaltılamaz.

• Yayınlanan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlarına aittir. Merkezimizin görüşünü yansıtmaz. Bundan dolayı merkezimiz mesuliyet kabul etmez.

İsteme adresi: Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Müdürlüğü Elazığ/ Türkiye

Tlf: 0.424.2370000/3836-3839

Fax: 0.424.2330062

email: mozturk@firat.edu.tr

ecakar@firat.edu.tr

İÇİNDEKİLER

Ali Gökçen ÖZDEM

Büyük Devletlerin Değişmeyen Mücadele Alanı: Ortadoğu 1

Orhan KILIÇ

Osmanlı Döneminde Van ve Çevresinde Türk-Ermeni İlişkileri ve
Birlikte Yaşama Kültürü 41

Sevda ÖZKAYA

Bilâd-ı Şam'ın Etnik Yapısı 51

Abdullah Bin Hacı Eş-Şemri (Çev. Mustafa BOSTANCI)

Kıbrıs Sorunun Kral Halid Bin Abdülaziz Döneminde Türk-Suud
İlişkilerine Yansıması (1975-1982) 61

Yayın İlkeleri/Publication Principles..... 81

BÜYÜK DEVLETLERİN DEĞİŞMEYEN MÜCADELE ALANI: ORTADOĞU

The Unchanging Struggle Field of Great Nations: Middle East

Ali Gökçen ÖZDEM*

ÖZET

Ortadoğu; farklı uygarlıkların filizlendiği, değişik kültürlerin birleştiği ve ayrıldığı, gelişmişlikle geri kalmışlığın tüm boyutunun görülebileceği, tarihin her döneminde çatışmaların ve uyuşmazlıkların eksik olmadığı, dünyanın enerji deposu, kısaca iyi, güzel ve çirkin olarak tanımlanabilecek tüm değerleri kendisinde barındıran, Asya'yı Afrika'ya, Akdeniz'i Hint Okyanusuna bağlayan stratejik bölgedir. Ortadoğu'nun coğrafi sınırları, bölgeye tarihi süreçte egemen olan güçlerin stratejik hedeflerine göre değişiklik gösterdiğinden üzerinde tam mutabakat sağlanmamıştır. Ancak Ortadoğu denilince günümüzde yaygın olarak Arap Yarımadası ile İran'ı kapsayan bölge tanımlanmaktadır.

Sanayi devriminden önce, büyük güçlerin enerjiye ihtiyaçları henüz mevcut değilken Ortadoğu hak dinlerinin ortaya çıkış yeri olması nedeniyle büyük devletlerin prestij kazanmak için mücadele ettiği bölge olmuş bu kapsamda Rusya ve Fransa'nın yaratmış olduğu kutsal yerler sorunu, XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin başını ağrıtmıştır. Dönemin diğer iki büyük gücü İngiltere ve Avusturya Macaristan İmparatorluğu'nun da krize müdahil olması ile kriz 1854-1856 Kırım savaşının en önemli nedenlerinden birisi olmuştur.

Bölgenin dünya petrol rezervlerinin büyük kısmını ihtiva etmesi nedeniyle, Büyük Devletlerin mücadelesinin şekli ve şiddeti değişiklik göstermeye başlamıştır. Savaş başlıca mücadele vasıtası olarak kullanılmaya devam edilirken, bunun yanında kominizim, liberalizm, demokrasi, vb. ideolojik argümanlar kullanılarak bölgenin sürekli olarak kaynaması sağlanmıştır. Bu kapsamda Ortadoğu'yu dünyanın aktif volkanı olarak adlandırmak yanlış olmayacaktır.

Bu incelemede daha çok yabancı kaynaklardan istifade edilerek, tarihsel süreç içinde büyük devletlerin Ortadoğu'da kurmaya çalıştıkları hakimiyet ve kullandıkları vasıtalar incelenerek, günümüze ışık tutabilecek sonuçlara ulaşılmaya çalışılacaktır

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, Osmanlı, Rusya, İngiltere, Fransa, Amerika

* Yrd. Doç. Dr., Nişantaşı Üniversitesi İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, agozdem23@gmail.com,

ABSTRACT

Middle East; where civilizations blossom, where different cultures combine and separate, where developed and underdeveloped could be seen with all their dimensions, without a lack of disagreements and clashes in every era of history, the world's energy storage; in short, a strategic location sheltering all values considered as beauty and ugly, connecting Asia to Africa, Mediterranean to the Indian Ocean. The geographical boundaries of the Middle East have not been agreed due to the changes in the strategic goals of the dominant powers of the area. However, when Middle East is said, it is extensively defined as the area between Iran and the Arabian Peninsula.

Before the Industrial Revolution, when the energy need has not emerged yet for the Great Powers, since the Middle East was the place of birth of the Abrahamic Religions, the area has faced many conflicts reasoned by the prestige hunger of the Great Powers. Due to this reason, the sacred place problem created by Russia and France has given trouble to the Ottoman Empire in the XIXth century. With the interference of The British and the Austria-Hungary Empire into this crisis, it has become one of the main factors of the Crimean War (1854-1856).

Since the region embracing a major part of the oil reserves, the type and the severity of struggle of the Great Powers has started to change. War has been used as a tool of struggle, apart from the war, by using arguments such as Communism, Liberalism, democracy etc. The region has been constantly kept unstable. In this aspect, it is not wrong to describe the Middle East as an active volcano of the world.

In this research, using the foreign resources mainly, by analyzing the endeavor of dominance and the means used by the Great Nations in the Middle East, the aim is to obtain results which can enlighten today.

Keywords: Middle East, Ottoman, Russia, Britain, France, USA

Giriş

Biran için üç kardeşinizin olduğunu, kardeşlerinizin varlıkları, kültürel zenginlikleri ve konumları itibariyle akrabaların ve arkadaşların hatta hiç alakası olmayanların müdahale ederek, kardeşlerinizi kendi çıkarları için kullandıklarını, kardeşlerinizin aile içlerine müdahale ederek sürekli bir çatışma ortamı yarattıklarını düşünelim. İlaveten onlara ebeveynlik yapmış ve bu uğurda maddi ve manevi birçok kaybınız olmuş, kardeşlerinizin size destek olmadığı gibi zaman zaman düşmanlarınızla birleşip zarar verdiği de olmuştur... Siz, kardeşlerinize şu veya bu haklı gerekçelerle ne olursa olsun bana ne diyebilir misiniz? Onlardan gelen seslere ve çığlıklara kulak tıkayabilir misiniz?

Türkiye dünya üzerinde bulunduğu konum itibariyle Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu olmak üzere üç kardeşe sahiptir. Balkanlar, Kafkaslar

ve Ortadoğu ile birlikte Türkiye; dünya'nın en büyük enerji kaynaklarını barındırması, dünyanın Kara, Hava ve Deniz ulaştırma yollarının kesişme yerini oluşturması, medeniyetlerin beşiğini teşkil etmesi nedeniyle dünyanın merkezini yani "kalpgâhını" oluşturmaktadır. İşte bu nedenle bölge sürekli olarak büyük devletlerin dikkatini çekmiş ve tarihin her döneminde hâkimiyet altına alınmaya çalışılmıştır.

İnsanların kardeşlerini seçme ve/veya değiştirme şanslarının olmadığı gibi gerek genetik gerekse diğer şekillerde bizlere miras kalan sorumluluklar ve yükümlülüklerden kaçma şansı da bulunmamaktadır. Dolayısıyla akademisyenler bu bilinçle, değil çok yakın bölgelere ilgi duymak, dünyanın neresinde bir şey olsa Türkiye'ye de etki edebilir düşüncesi ile her türlü gelişmelere ilgi duymak ve araştırmalar yaparak siyasilere, politika üretenele gerekli bilgi desteğini sağlamalıdır.

Türkiye'ye her anlamda çok yakın fakat bir o kadar da uzak olarak görülen "Ortadoğu"da meydana gelen ve gelebilecek olayların doğrudan Türkiye'nin güvenliği ile ilgili olduğu gerçeğinin kabul edilmesi gerekmektedir. Olaylara bu perspektiften bakarak bölge ile ilgili derinlemesine araştırmalar yaparak bölgeye yönelik politikaların geliştirilmesine yardımcı olunması bir zorunluluktur. Bu kapsamda çalışmamda, bölgeye hâkim olan ve olmaya çalışan büyük güçlerin takip ettikleri politikalar incelenerek, günümüzde uygulaması gereken politikaların üretilmesine yardımcı olacak sonuçlara ulaşmaya çalışılacaktır.

Ortadoğu Terimi ve Coğrafi Sınırları

Ortadoğu kavramının ilk defa Amerikan deniz tarihçisi ve stratejisti Alfred Thayer Mahan tarafından, Basra Körfezi bölgesini ve bu bölgeye gelen kara ve deniz yollarını kapsayan sınırları tam olarak belli olmayan bölgeyi ifade etmek için kullanıldığı yaygın olarak kabul görmektedir¹. Lord Curzon, Mahan'ın Ortadoğu olarak; Hindistan'ın politik problemlerine ve askeri savunmasına etki edilebilecek, Hindistan sınırına kadar ve buraya yaklaşma yollarını ihtiva eden bölge olarak tanımladığını belirtmiştir².

¹ "The middle East, if I may adopt a term which I have not seen...(Ortadoğu, eğer daha önce görmediğim bu terimi uyarlarsam...)" Alfred Thayer Mahan, *"Retrospect and Prospect" (Geçmiş ve Gelecek) "Basra The Persian Gulf and International Relations" (Basra, Basra Körfezi ve Uluslararası İlişkiler)*, Little, Brown, and Company, Boston 1902, s. 263

² The Middle East," that is to say, in those regions of Asia which extend to the borders of India or command the approaches to India, and which are consequently bound up with the problems of Indian political as well as military defence..." Valentine Chirol, *"The Middle East Question or Some Problems of Indian Defence" (Ortadoğu Sorunu veya Hindistan Savunmasının Bazı Problemleri)*, John Murray, London 1903, s. 5

Hemen bir yıl sonra bir İngiliz Gazeteci olan Valentine Chirol, Ortadoğu tanımına çağın modasına uygun olarak “Sorunlar”ı ekleyerek, Ortadoğu’yu, Doğu sorunundan ayrı tanımlamıştır. Chirol’a göre Ortadoğu sorunu, Yakın Doğu sorunun bir devamı olup, İngiltere’nin Asya’daki hâkimiyetinin devamını sağlayacak tüm hususları içermektedir³.

Tarih boyunca terimler, onu ilk defa meydana çıkaran veya etkin olarak kullananlar tarafından belirlenmiştir. Ortadoğu terimini ilk kullanan Amerikalı Deniz Subay’ı Mahan olmasına rağmen, başlangıçta coğrafi bir kavram olarak ortaya çıkan “Ortadoğu” dönemin en büyük sömürgeci devleti olan İngiltere tarafından Yakın Doğu, Uzak Doğu ile birlikte kullanılarak yaygınlaştırılmıştır. Gerçekten de Doğu tabirini ortaya çıkaran İngiltere, Yakın, Orta ve Uzak Doğu’yu kendisine göre belirlemiş ve dünyaya kabul ettirmiştir⁴.

Ortadoğu kavramı farklı tanımlanıp bu kavramın kapsadığı alanlar için de farklı sınırlar çizilmektedir. Başlangıçta Ortadoğu daha çok Osmanlı hâkimiyeti altındaki bölgelerle İran ve Afganistan’ı içine alan sahayı ifade etmiştir⁵. Zaman içinde alan genişletilerek, Mısır’dan Basra Körfezine, Türkiye’den İran’a ve Hint Okyanusuna kadar uzatılmıştır. İlave olarak Amerika’nın çıkarları göz önüne alındığında Kuzey Afrika ülkelerinin de bu tanımlama içine olması gerektiği belirtmiştir⁶.

Ortadoğu’yu daha dar kapsamda tanımlayan araştırmacılar da olmuştur. Buna göre Ortadoğu; Mısır, Türkiye Irak, İran, Lübnan, Ürdün, İsrail, Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn, Aden Körfezi ve Yemen’den oluşmaktadır⁷. Coğrafi tanımlamaya dil eklenerek tanımlama daha özellikli hale getirilmeye

³ Valentine Chirol, *The Middle East Question*, s. 5

⁴ Mustafa Öztürk, “Ortadoğu (Kavram, Jeopolitik ve Sosyo-ekonomik Durum”, *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, 1/1, 2003, s. 253

⁵ S. R. Bullard, “*The Middle East, A Political and Economic Survey*”(Ortadoğu. Bir Politik ve Ekonomik İnceleme), London 1958, s.1

⁶ Raymnod A. Hare, “*American Interests in the Middle East*”(Amerika’nın Ortadoğu’daki Menfaatleri”, The Middle East Institute Washington, D. C. 1969, s. 1

⁷ Morrison, S. A. (Stanley Andrew), “*Middle East Tensions: Political, Social and Religious*” (Ortadoğuda Tansiyon, Politik, Sosyal ve Dini), Harper & Brothers Publishers New York, 1954, s.8., Michele Penner Angrist, “*The Making of Middle East Politics*” (Ortadoğu Politikası Oluşturma), Politics and Society in the Contemporary Middle East (Çağdaş Ortadoğuda Siyaset ve Toplum), İkinci Baskı, Editör Michele Penner Angrist, Boulder USA, 2013, s. 2

çalışılmış, bu kapsamda “...Arapça konuşan ülkelere ilave olarak Türkiye ve İran’ı kapsayan bölge...” olarak Ortadoğu tanımlanmıştır⁸.

Türkiye ve İran’ı Ortadoğu’nun dış çerçevesi içine dâhil edip Ortadoğu’yu genelde Güneydoğu Asya’nın Arapça konuşan ülkeleri ve Mısır olarak tanımlayanlar da mevcuttur⁹.

Zaman içinde coğrafi tanımlamalara dilin yanı sıra dinde eklenmiştir. Buna göre çoğunlukla Müslüman nüfusun yaşadığı Arapça konuşan Kuzey Afrika’dan Afganistan dâhil ülkeleri Ortadoğu’nun içine alınmıştır¹⁰. Günümüzde bu tanımlama Malezya’ya kadar uzatılmaktadır.

Tanımlamalar bölgeye hakim olan güçlerin politikalarına göre de değişiklik göstermektedir. ABD’nin Büyük Ortadoğu Projesi (BOP) kapsamında Ortadoğu olarak; Türkiye ve 22 Arap ülkesiyle birlikte İsrail, İran, Pakistan ve Afganistan’ı içine alan ve nüfusun çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu geniş bir bölge tanımlanmıştır¹¹.

Ahmet Davutoğlu, Ortadoğu’yu nesnel bir coğrafi tanımlamanın ötesinde jeo-kültürel olarak tanımlanması gerektiğini belirtmiştir. Bu bağlamda Ortadoğu’yu, en dar şekliyle Mısır’dan Ganj’a uzanan Nil ve Mezopotamya havzalarının arası için, en geniş şekliyle de Fas’tan Pakistan’a kadar yayılan, başka bir deyişle Atlantik’ten Ganj havzasına kadar uzanan bölge olarak tanımlamıştır. Ortadoğu, Jeo-kültürel havza olarak İslam kimliğini, jeo-ekonomik kaynak alanı olarak petrolü, fiziki coğrafya olarak kurak bozkır ve çöl iklimini, stratejik olarak Avrasya’yı çevreleyen rimland (kenar bölge) kuşağının merkez hattını ifade etmek için kullanılmıştır¹².

Ortadoğu kavramı ve coğrafi sınırlarının zamana, mekâna ve ülkelerin çıkarlarına göre farklılıklar gösterdiği bir vakıa olmakla birlikte, her bir tanımın merkezini Arap yarımadası ile Mısır oluşturmaktadır. Gerçekten de ülkemiz açısından bir tanımlama yapmak istersek, gerek tarihi, gerekse

⁸ Mowat, R.C, “Middle East Perspective” (Ortadoğu Perspektifi), Pitman Publishing Cooperation London, 1958, s.18

⁹ Y. Ismael Tareq and Glenn E. Perry, *Toward A Framework For Analysis, The International Relations of the Contemporary Middle East*, (Çağdaş Ortadoğu’nun Uluslararası İlişkilerinin Analizine Bir Çerçeve), (Editörler Tareq Y. Ismael and Glenn E. Perry), Abingdon, Oxon, 2014, s. 3

¹⁰ N. R. Keddie, “Is There A Middle East ?”(Ortadoğu Var mı?), *International Journal Middle East Studies* 1973, s. 255–277

¹¹ Salim Cöğce, “Büyük Ortadoğu Projesi Bağlamında Hindistan ile Ortadoğu Arasındaki Tarihi Bağlar ve Güncel İlişkiler”, *Gazi Akademik Bakış*, Sayı 2, 2000, s.67

¹² Ahmet Davutoğlu, “Stratejik Derinlik”, Küre Yayınları 33. Baskı İstanbul 2009, s. 324

coğrafi ve kültürel açıdan bizim için Ortadoğu'yu; Anadolu'nun güneyinden başlayarak, Akdeniz'in doğu kıyıları, Mısır, Süveyş Kanalı ve Kızıl Deniz ile Basra Körfezi'nden Anadolu'ya uzanım hattı olarak tanımlamak doğru olacaktır.

Ortadoğu Tarihine Kısa Bir Bakış

Coğrafi konumu ve kültürel özellikleriyle, medeniyetler yaratmış, medeniyetlere beşiklik etmiş ve tarihi oluşturmuş Ortadoğu'nun neden tüm uygarlıklar için önemli olduğunu anlamak için tarihine kısaca göz atmak faydalı olacaktır.

Yeryüzünde ilk yerleşik hayatın başladığı bölge olan Ortadoğu'da düzenli hayatın izleri M.Ö 6000 yılına kadar gitmektedir. Bölgenin Nil, Fırat ve Dicle gibi nehirlerle ve bereketli topraklara sahip olması ilk insanların yerleşim alanları olarak bu bölgeyi tercih etmesini sağlamıştır¹³. Bilinen ilkyazının sahibi olan Sümerler M.Ö. 3500 yıllarında bölgede yaşamışlar ve yaptıkları sulama kanalları ve tekerleği icat etmeleri ile tarih yaratmışlardır. İlk yazılı kanunlar da Ortadoğu'da yaşayan diğer bir uygarlık olan Babilliler tarafından yapılmıştır. Babilliler M.Ö. 1786 yılında Hammurabi döneminde en parlak dönemini yaşamış ve medeni hayatın başladığının en önemli kanıtı olan Hammurabi kanunlarını yapmışlardır. Bölgede yaşamış diğer bir uygarlık olan Fenikeliler, M.Ö. 1200 yılında Akdeniz'de ticaretin gelişmesini sağlamış, ticareti kolaylaştırmak maksadıyla aralarında 22 harfli bir alfabe kullanmışlar ve bu alfabe günümüz batı uygarlığı alfabesinin temelini teşkil etmiştir. Ortadoğu tarihinde önemli unsurlardan bir diğeri de üç büyük semavi din Musevilik, Hristiyanlık ve Müslümanlığın bu bölgede doğup gelişmesi olmuştur¹⁴.

Bölge üzerinden birçok medeniyetler gelip geçmiştir. Ortadoğu da uzun süre eski Yunanlılar ile İranlılar mücadele etmiş, ardından Büyük İskender M.Ö. 300'lü yıllarda Ortadoğu'ya hâkim olmuştur. Müteakiben bölge üzerinde yüzlerce yıl sürecek Pers/Sasani ve Roma mücadelesi görülmüştür¹⁵. VII. yüzyılda İslamiyet ortaya çıktığında, doğuda Sasani İmparatorluğu ile Batıda Bizans İmparatorluğu bulunuyordu. İslamiyet ile birlikte Müslüman Araplar ve Selçuklular bölgeye hâkim olmuştur¹⁶. Yavuz

¹³ Ekrem Memiş, "Kaynayan Kazan Ortadoğu", Çizgi Kitabevi, Konya 2002, s. 17-18

¹⁴ Eve Burnett, "The Ancient Middle East"(İlk Çağda Ortadoğu), *Politics, Ideology, And Religions in the Middle East*, (Editör, Ahmad Kamal), Fairleigh Dickinson University, USA May 2010, s. 3-12

¹⁵ Salim Cöğce, *Büyük Ortadoğu Projesi Bağlamında Hindistan*, s. 67-68

¹⁶ Aydın Beyatlı, "ABD'nin Irak'ı İşgalinin Bölge Ülkelerine Etkisi", *KÖKSAV e-bülten*, http://www.koksav.org.tr/ebulden/eyl-ek-kas2008/081127_kok_hk-abeyatli.pdf, (19.04.2010)

Sultan Selim'in 1516'daki Mercidabık ve 1517 yılındaki Ridaniye seferleri neticesinde Müslümanlar, Hristiyanlar ve Museviler için kutsal olan ve medeniyetin beşiği olan bu topraklar Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Ortadoğu bu tarihten Osmanlı Devletinin yıkılma sürecine girdiği tarihe kadar sukunet içinde kalmıştır.

Osmanlı devletinin zayıflaması ve sömürgecilik yarışına girmiş olan Avrupa Devletlerinin bölge üzerinde hâkimiyet kurma çabaları bölgeyi karışıklığa sürüklemiş, Osmanlı Devleti'nin yıkılması ile sürekli kaynayan, patlamaya hazır volkana dönüşmüştür. Son olarak Ortadoğu ABD'nin denetimi altına girmiştir. Osmanlının toplulukları bir arada tutmak için gösterdiği gayrete aksi bir politika güderek Avrupalı güçler ve devamında ABD kültürel ve etnik ayrışmaları körüklemiş ve bölgede çok sayıda sun'i küçük devletçinin oluşumuna imkân tanıyarak Ortadoğu'nun sürekli kriz içinde kalmasını sağlamışlardır.

Ortadoğu'nun Stratejik Önemi şu şekilde açıklamak mümkün olacaktır:

İklim, su, besin ve korunak durumunun müsait olması¹⁷ bölgede insan yaşamının başlaması ve gelişimi için zarurettir. Verimli Mezopotamya toprakları ve Nil nehri yatağını içeren Ortadoğu, coğrafi konum olarak medeniyetlerin kurulması ve gelişimi için uygun koşulları sağlamaktadır. Ayrıca, Ortadoğu; Asya, Afrika ve Avrupa Kıtalarının kesişim noktasını oluşturması ve Akdeniz'i, Süveyş Kanalı vasıtasıyla Hint Okyanusuna bağlaması nedeniyle kıtalararası kara, deniz ve hava yollarının kavşak noktasını teşkil etmektedir. Bu kapsamda dünya hakimiyetini için mücadele eden güçler için Ortadoğu tarihin her döneminde kontrol altında bulundurulması gereken en önemli yerlerden birisi olmuştur.

Ortadoğu'yu bu denli önemli bir bölge haline getiren en temel özelliklerden birisi de sahip olduğu tarihi derinliğin jeo-kültürel özelliğidir. İnsanlık tarihi açısından en köklü dinî düşünce açılımlarının bu bölgede gerçekleşmiş olması, bölgenin stratejisi üzerine yapılan tahlillerde bu bölgeyi ziyadesiyle öne çıkarmaktadır¹⁸. Uluslararası ilişkileri anlamak ve çözümlemek için tek başına fiziksel ve jeolojik faktörleri bilmek yeterli değildir. Bu hususta başarılı olmak için insanların değer verdikleri kutsalları da bilmek gereklidir. Tarih insanoğlunun sahip olacağı toprakların

¹⁷ Mesut Elibüyük, "Ortadoğu'nun Coğrafya Bakımından Adı, Yeri, Önemi", *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, 1/1 2003, s. 135

¹⁸ Davut Kılıç, "Ortadoğu'nun Dinî Jeopolitiği ve Günümüze Yansımaları Üzerine Bir Deneme", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 13/1, 2008, s. 66

büyüklüğü ve küçüklüğü gibi kriterlerin yanı sıra kutsal saydığı objeler uğruna da pek çok savaşlar verdiğine sahne olmuştur. Coğrafya kavramını sadece fiziksel ve jeolojik çalışmalar ile anlamının yetersiz oluşu bu terimin kapsamına din ve tarih gibi kavramlarında katılmasını gerektirmektedir¹⁹. Ortadoğu; Musevilik, Hristiyanlık ve İslam gibi üç büyük semavi dine beşiklik yapması nedeniyle insanlık açısından kutsal sayılan birçok değeri içermekte bu durum bölgeyi büyük güçler için hâkimiyet manasında vaz geçilmez yapmaktadır.

Ortadoğu medeniyetin gelişmesi noktasında birçok ilkleri içermektedir. Yeryüzündeki ilk yerleşik hayatın başlaması, tekerleğin icadı ve tarım alanındaki ilk gelişmelerin bu bölgede olması, ilkyazının kullanılması, ilk kanunların yazılması ve uygulanması ile ilk alfabenin geliştirilmesi gibi günümüz medeniyetin kaynağını bu bölge oluşturmaktadır. Bu kapsamda sahip olduğu kültürel zenginlikler açısından Ortadoğu'nun dünyada benzersiz olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında İngiliz İmparatorluğunun doğusu ile batısını birleştiren köprü olarak büyük önem atfedilen Ortadoğu, XX. yüzyılın başında zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarının tespiti ile jeopolitik önemini daha da arttırmıştır. Dünya petrol rezervlerinin yaklaşık üçte ikisi (%65,3) ile bilinen doğalgaz rezervlerinin üçte birinden fazlası (% 36,1) bu bölgede bulunmaktadır²⁰. Enerjiye olan ihtiyacın artarak devam edeceğini düşündüğümüzde Ortadoğu'nun gelecekte de dünyanın en fazla jeo-stratejik öneme sahip bölgesi olma özelliğini koruyacağını belirtmek doğru olacaktır.

Buna bağlı olarak büyük güçlerin bölgede milli menfaatleri doğrultusunda politikalar yürütmeye devam edeceği de bir gerçektir. Bu güçlerin yürüttüğü politikaların tarihi süreç içinde incelenmesi, bölgeye yönelik politikaların oluşturulması açısından fayda sağlayacaktır.

Tarihsel Süreç İçinde Büyük Devletlerin Ortadoğu Politikaları

İngiltere

Ortadoğu'da sömürgeci devletlerin siyasi ve ekonomik müdahaleleri büyük oranda XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren hissedilmeye başlanmıştır. İngiltere bu manada en önemli rolü oynamıştır. İngiltere, Hint Okyanusu ve Basra Körfezi'ne ulaşan deniz ticaretini kontrol altına almak

¹⁹ Davut Kılıç, *Ortadoğu'nun Dinî Jeopolitiği*, s. 67

²⁰ Mahmut Sami Aldur, "58. ve 59. Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinin Ortadoğu Politikası", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bölüm Dalı Yüksek Lisans Tezi, Konya 2009, s. 1

için XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren Ortadoğu'da nüfuz alanları oluşturmaya ve Arap Yarımadası'nın Osmanlı Devleti sınırları dışındaki güney kıyılarına yerleşmeye başlamıştır²¹. Hindistan'ı ele geçirdikten ve Çin ile olan ticaretini geliştirdikten sonra bu bölgelere giden yolları koruma altına almak İngiltere'nin temel politikası haline gelmiş ve bu politika bütün XIX. yüzyıl boyunca dış politikasının temelini oluşturmuştur²².

İngiltere 1800 yılından itibaren bölgeye gönderdiği misyoner ve ajanları vasıtasıyla, Osmanlı Devleti ile İran'da faaliyetlerine başlamış, Hindistan'ın sömürgeleştirilmesi için kurmuş olduğu "Doğu Hindistan Kumpanyası" vasıtasıyla bölgede şubeler açmıştır. Doğu Hindistan Kampanyası'nın Ortadoğu'daki ilk şubesi 1806 yılında Bağdat'ta açılmıştır. Bir grup İngiliz subayı 1821-1822 yıllarından itibaren ise Süleymaniye şehrinde aşiretlere farklı milliyet şuuru vermeye başlamış ve arkeolojik kazı adı altında, bölgenin yer altı kaynaklarını araştırmıştır²³. İngiltere diğer taraftan, Hindistan'a giden yolu güvenlik altına alabilmek için Basra Körfezi ve Mezopotamya'ya hâkim olmak isteyen diğer devletlerle mücadele içerisine girmiştir. Bu kapsamda, 1798-1801 yılları arasında Mısır'a yerleşmeye çalışan ve 1831-1841 yılları arasındaki Mısır Hidivi Mehmet Ali Paşa isyanını destekleyen Fransa ile Ortadoğu'daki kutsal yerler sorunu gerekçe gösterip Osmanlı Devletini parçalama amacını güden Rusya ile mücadele ederek bunları bölgeden uzak tutmayı başarmıştır.

İngiltere, Hindistan yolunu koruma için takip ettiği 100 yıllık Osmanlı Devletinin toprak bütünlüğünü korunma politikasını; Salibury ve Gladston gibi İngiliz Evangelist politikacıların yönetime gelmesi, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korunmasının çok maliyetli olması ve Süveyş Kanalı'nın açılması gibi nedenlerle 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sonrası terk etmiştir²⁴. Bundan sonra İngiltere; Osmanlı Devleti'nin parçalanıp yıkılmasını kaçınılmaz sayarak, stratejik değeri olan yerleri ele geçirmek

²¹ Clement M. Henry, Robert Springborg, "Globalization and the Politics of Development in the Middle East" (Globalleşme ve Ortadoğu'daki Politik Gelişme), Cambridge University Press UK 2001, s. 9-10

²² Jaime Buenahora, "The Second Millennium" (İkinci Binyıl), Politics, Ideology, And Religions in the Middle East, Editör, Ahmad Kamal, Fairleigh Dickinson University USA May 2010, s. 33-34

²³ Şenay Karaçam, "20. Yüzyıl Başlarında İngiltere'nin Ortadoğu Politikası", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Master Tezi, Ankara, 2005, s.120

²⁴ Ali Gökçen Özdem, Karadağ'ın Osmanlı Egemenliğine Karşı Mücadelesi (1830-1878), (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi), Elazığ 2012, s. 195, 221

veya kendi emellerine hizmet edecek küçük devletlerin kurulmasına destek olma politikasını takip etmeye başlamıştır. Bu kapsamda İngiltere 1878 yılında Kıbrıs'a yerleşmiş, 1882 yılında ise Mısır'ı işgal etmiştir²⁵.

İngiltere için XX. yüzyıl başlarından itibaren Ortadoğu bölgesi vazgeçilmez hal almış, bu yüzyıl başında bölgede etkinlik göstermek isteyen Almanya karşısına çıkmıştır. İngiltere, Hindistan'ın güvenliğinin yanı sıra, özellikle petrol yönünden de değerini gördüğü, Osmanlı Devleti'nin Mezopotamya (Irak) topraklarına yönelmiş, Osmanlı Devleti ise, siyasal varlığını sürdürebilmek için, İngiltere'ye ve öteki devletlere karşı sömürgecilik yarışına yeni katılmış olan Almanya'ya dayanma yoluna gitmiştir.

İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Almanya ile birlikte gerçekleştirmeye yöneldiği Bağdat demiryolu projesine kendisi için doğuracağı ekonomik ve siyasal tehlikeleri görerek başlangıçtan itibaren tepki gösterdi. İngiltere, Bağdat demiryolu imtiyazı ile yükselen Alman gücüne karşı Fransa ve Rusya ile ittifak görüşmelerine başladı ve Almanları Basra Körfezi'ne sokmamak için Arap milliyetçiliğini teşvik ederek Türk-Alman ittifakını kırmaya çalıştı. Bu tarihten sonra Arap milliyetçiliği hareketi Osmanlı Devleti yıkılana kadar İngilizler tarafından körüklenmiştir²⁶. Bağdat demiryolu mücadelesi yaklaşan Dünya savaşında Osmanlı ile İngiltere'nin birbirlerinin karşısında yer alacağını gösteriyordu.

Aslında İngiltere'de daha önce Osmanlı Devleti'nde demiryolu girişimlerinde bulunmuştur. 1830'larda Chesney adlı bir İngiliz subayı Osmanlı topraklarındaki ilk demiryolu projesini ortaya atmıştı. Bu proje İngilizlerin Hindistan'a Basra Körfezi'nden ulaşma çabasının bir göstergesiydi. 1856 yılında İngilizler İskenderiye-Kahire demiryolunu bu amaçla ulaşma açtılar. İlerleyen zamanlarda demiryolu yapımı Osmanlı Devleti'nde nüfuz alanları elde etmenin bir yolu oldu²⁷. Bu manada Almanya'nın Bağdat demiryolu projesi İngiltere'nin kullanmış olduğu vasıtanın tekrarından ibarettir. Ancak, kullandığı vasıtanın kendisine dönmesi ve çıkarlarını tehdit etmesi, İngiltere'nin bu projeye karşı çıkmasının en önemli nedenlerinden birisi olmuştur.

²⁵ Mowat, R.C., "Middle East Pespective", s.16

²⁶ Mustafa Albayrak, "Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bagdat Demiryolu'nun Yapımı", <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1152/13540.pdf>, s. 13, 22

²⁷ Mustafa Albayrak, "Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bagdat Demiryolu'nun Yapımı", s. 8

Diğer taraftan İngiltere Almanya'nın gittikçe artan ticari faaliyetlerine karşı ayrıcalıklarını korumak maksadıyla savaş başlamadan önce Osmanlı Devletiyle anlaşma yapma yoluna gitmiştir. Osmanlı Devleti ile 29 Temmuz 1913'te imzalanan Basra Körfezi'ne ilişkin anlaşmada; İran-Irak sınırının (Şattü'l Arap) düzenlenmesini sağlamış, Kuveyt ve Katar'da ilave ayrıcalıklar elde etmiştir. Ayrıca İngiltere'nin işgal etmemesi şartıyla Osmanlı Devleti, Bahreyn adasının bağımsızlığını tanımıştır²⁸. Aynı şekilde İngiltere Rusya ve Fransa ile de anlaşma yoluna gitmiştir.

1913'te W Churchill'in gönderdiği bir heyetin hazırladığı raporlardan, Mezopotamya ve İran'daki petrolün İngiliz donanmasına yakıt olabileceğinin anlaşılması üzerine İngilizler "İngiliz-İran Petrol Şirketi'nin bölgedeki isteklerini destekleyerek imtiyazlar elde edilmesini sağlamıştır"²⁹. Öte yandan İngiltere, daha Birinci Dünya Savaşı başlamadan aralarında Sir Mark Sykes'in³⁰ da olduğu bir grup misyoneri bölgede İranlı kimliği altında faaliyet bulunmasını sağlayarak bölgeyi gelecekteki muhtemel harekât için hazırlamıştır. Birinci Dünya savaşına kadar İngiltere, bir yandan misyoner ve casusluk faaliyetleri ile diğer yandan ticari imtiyazlarla bölge üzerinde etkili olmaya devam etmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması ve Osmanlı Devleti'nin Kasım 1914'te Almanya'nın yanında savaşa girmesiyle Ortadoğu bölgesi iyice karışmaya başlamıştır. İngiltere daha Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmeden 3 Kasım'da Kuveyt'i kendi himayesinde bağımsız bir devlet olarak tanıdığını ilan etti³¹. Ardından 5 Kasım'da Kıbrıs'ı ilhak ettiğini³² ve 18-19 Aralık'ta da Mısır'ı himayesine aldığını açıkladı.³³ İngilizler savaşın ilk dönemlerinde Arapları ayaklandırmak amacı ile Şerif Hüseyin ile temasa geçmiş ve Şerif Hüseyin ile anlaşıldıktan sonra Araplar Osmanlı aleyhine

²⁸ Şenay Karaçam, "20. Yüzyıl Başlarında İngiltere'nin Ortadoğu Politikası", s. 34

²⁹ Neveen Talaat Hassan Abdelrehim, "Oil Nationalisation and Managerial Disclosure: The Case of Anglo-Iranian Oil Company 1933-1951" (Petrol'ün Kamulaştırılması ve Yönetimsel Açıklaması: İngiliz İran Petrol Şirketi Örneği 1933-1951), The University of York The York Management School A Doctoral Thesis September 2010, s. 28-30

³⁰ Shane Leslie, "Mark Sykes: His Life and Letters" (Mark Sykes Hayatı ve Mektupları), Cassell and Company, Ltd London 1923, s. 15-28

³¹ Fiona Venn, "A Struggle for Supremacy? Great Britain, the United States and Kuwaiti Oil in the 1930s" (Üstünlük Mücadelesi mi? 1930'larda İngiltere, ABD ve Kuveyt Petrolü) Research Papers No. 2, Department of History, University of Essex Colchester 2000, s. 4

³² Gail Ruth Hook, "Britons in Cyprus, 1878-1914" (Kıbrıs'ta İngilizler 1878-1914, The University of Texas at Austin Doctor Thesis, August 2009, s. 9

³³ Eljl Nagasawa, "The 1919 Revolution as Seen by an Egyptian Child" (Bir Mısır Çocuğu'nun gözünden 1919 yılı Devrimi), <https://hermes-ir.lib.hit-u.ac.jp/rs/bitstream/10086/14855/1/chichukai0001500870.pdf>, s.87

saldırıya geçmiştir. İngiltere ayrıca Necid hâkimi İbni Suud'la ittifak pazarlığına girmiş ve 26 Aralık 1915'te anlaşma imzalamıştır³⁴. İngilizler bir yandan Arap İsyanını kışkırtırken diğer yandan Siyonistlere vaatlerde bulunarak, Yahudilerin sermayelerinden ve üretim güçlerinden yararlanmaya çalışmıştır. Diğer taraftan savaş sırasında Ermenilere vaatlerde bulunmuş, daha savaş sonuçlanmadan bölgedeki çıkarlarını garanti altına almak için yaptığı gizli anlaşmalarla müttefiklerine Osmanlı topraklarından paylar dağıtmıştır. Bahse konu yapılan gizli anlaşmalar günümüzdeki çatışmaların temelini oluşturmaktadır. Çizilen sınırlar bölgedeki çatışmaları körükleyecek ve İngiltere'nin çıkarlarını destekleyecek şekilde yapılmıştır³⁵. Örneğin, Irak'ın doğal uzantısı olan Kuveyt stratejik önemi ve zengin kaynakları nedeniyle Irak'tan ayrı bir devlet halinde teşkil edilmiş, Neticede bu durum 1991 yılındaki Körfez savaşının ana nedenini oluşturmuştur.

İngiltere Osmanlı'nın yıkılma sürecinde etkinlikle kullandığı etnik çeşitliliği sonraki dönemde egemenliğini sağlamlaştırmak için kullanmıştır. Benzer politikasına Osmanlı'nın yıkılması sonrasında Fransa ile imzaladığı Sykes-Picot Anlaşması'nın ardından her iki ülke nüfuz alanlarına bırakılan bölgelerde kukla devletler kurarak devam ettirmiştir. Bölge devletlerinin her açıdan güçsüz oluşu ve kendi aralarındaki anlaşmazlıklar sayesinde İngiltere'ye bağımlı kalacakları düşünülmüştür³⁶.

Ortadoğu ile ilgili savaş döneminde gerçekleşen en önemli olay ise kuşkusuz Balfour Deklarasyonu olmuştur. Yahudiler İngiltere'nin Filistin'de bir Yahudi yurdu kurulması ile ilgili bu vaadine sınırsız sarılmışlar ve bunun için İngiltere'nin yanında Osmanlı'ya karşı savaşmışlardır³⁷. İngiltere manda yönetimi altında bulunan Filistine Yahudi göçünü ve yerleşimini teşvik ederek bölgede sonradan kurulacak olan Yahudi devletinin temellerini atmıştır. Yaşanan göçler yoğun bir şekilde devam ederken Yahudiler Filistin'de büyük ölçekli toprakları değerlerinin kırk ila seksen katı fiyatlarla satın almışlardır. İlerleyen yıllarda Filistin meselesi içinden çıkılmaz bir hal almaya başlayınca İngiltere çözümü olmayan bu meseleyi Birleşmiş

³⁴ Yılmaz Altuğ, "Çin, Vietnam, Çekoslovakya ve Ortadoğu Sorunları", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Gazetecilik Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1970, s. 262

³⁵ Şenay Karaçam, "20. Yüzyıl Başlarında İngiltere'nin Ortadoğu Politikası", s. 48-54

³⁶ Birinci Dünya Savaşı sırasında Müttefik Devletleri tarafından Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu toprakları İngiliz Hükümeti adına Mark Sykes ile Fransız Hükümeti adına Georges Picot tarafından 16 Mayıs 1916 tarihinde imzalanan Sykes-Picot Gizli Antlaşması ile paylaşılmıştır. Şenay Karaçam, "20. Yüzyıl Başlarında İngiltere'nin Ortadoğu Politikası", s. 50

³⁷ J. C. Hurewitz, "Diplomacy in the Near and Middle East" (Yakın ve Ortadoğu'da Diplomasi), Vol.II, Newyork 1956, s. 26

Milletler (BM)'e devretmiştir. Günümüzde BM'nin konuyu ele almasından itibaren Filistin sorunu uluslararası platformda çözümsüz bir sorun halinde devam etmektedir.

Dünya Savaşı sonucunda Ortadoğu'da tartışmasız hâkimiyetini ilan eden İngiltere hâkimiyetinin devamı noktasında azınlıkları kullanmaya devam etmiştir. Bu kapsamda kaynak kullanımında tasarruf sağlamak için Ermenistan mandasını Amerika'ya vermeye çalışmış, Petrol bölgeleri civarında ağırlıklı olarak bulunan Kürtleri ise kendi mandeterliğinin altına alarak bir taraftan Petrol bölgesindeki hâkimiyetini sağlamlaştırmış, diğer taraftan Türklere karşı Kürtleri kullanabilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası Ortadoğu'da gücünü muhafaz ederek çıkmasına rağmen savaşın ağır tahribatı nedeniyle meydana gelen Sovyet tehlikesine karşı tek başına mücadele edemeyeceğini anladığından kendi liderliğinde, ABD, Fransa ve Türkiye'nin katılımıyla Mısır Suveyş merkezli bölgesel savunma organizasyonları kurma yoluna girmiştir. Ancak bölgede yükselen milliyetçilik ile mücadelede başarısız olmuştur. Suveyş Kanalı millileştiren Nasır'a karşı Fransa ve İsrail ile birlikte Mısır'ı işgali en son güç gösterisi olmuştur. Bu tarihten sonra bölgede ABD'nin ağırlığı ortaya çıkmaya başlamıştır.

Fransa

Fransızların Ortadoğu politikalarının temelini Katolikleri koruma hakkını elde ettiği 1535 yılındaki kapitülasyonlar oluşturmuştur³⁸. Ancak Ortadoğu'ya filli olarak XIX. yüzyılın başında müdahalede bulunmuştur. Fransa, Avrupa Devletlerinin büyük kısmını yenerek kara Avrupa'sını hâkimiyeti altına aldıktan sonra hâkimiyetini İngiltere'ye kabul ettirmeyi amaçlamış, bu kapsamda riskli plan olan Manş Denizini geçip kendi adasında İngiltere ile savaşmak yerine İngiltere'nin hayati gördüğü Hindistan sömürgesini tehdit etmek için Mısır'ı ele geçirmenin daha olanaklı olduğunu düşünmüştür. Ayrıca yönetimde bulunan Direktuar ünü gittikçe artan Napolyon'u Fransa'dan uzaklaştırmak istiyordu. Napolyon ise Mısır seferinin vereceği ünü düşünerek bu seferin açılmasına destek vermiştir.

Napolyon'un, 1 Temmuz 1798'de İskenderiye'yi işgal ederek başlattığı Mısır seferi yaklaşık bir asır sürecek olan Ortadoğu'da Fransız-İngiliz rekabetinin temelini oluşturmuştur³⁹. Amiral Nelson 1 Ağustos 1798'de

³⁸ Mowat, R.C, "Middle East Pespective" s.18

³⁹ Gıyasettin Aktaş, "19.Yüzyılda Ortadoğu'da İngiliz-Fransız Rekabeti", (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2001, s. 4

Ebubekir Koyu'nda Napolyon'un donanmasını imha edince Fransa ile bağlantısı kesilen Napolyon için sefer tam bir yıkım olmuştur. Bu, Mısır ve Hindistan üzerindeki İngiliz-Fransız rekabetinde Fransa'ya vurulacak darbenin ilk işareti oldu. Nitekim Fransa'yı Mısır'dan çıkarma düşüncesi Rusya'yı Osmanlı'ya yardım etmeye zorlamıştır. Çünkü Fransızların Osmanlı toprağı olan Mısır üzerinden Akdeniz'i hâkimiyet altına almaları, bilhassa Ege Adalarına yerleştikten sonra burada ihtilal fikirlerini yaymaları Rusya'nın Balkan siyasetine önemli engel teşkil etmekteydi. 23 Haziran 1801'de Fransız kuvvetlerin Mısır'ı terk etmesiyle nihayetlenen bu sefer, İngiltere'ye Hindistan'ın korunması açısından Ortadoğu'nun önemini öğretmiş, bundan sonra İngiltere Ortadoğu'ya hâkim olmaya çalışmıştır⁴⁰. İngilizlerin ve Fransızların, Ortadoğu'da başlayan mücadelesi Mısır'ın tahliyesi sona ermemiş, bilakis mücadele XX. yüzyıl ortalarına kadar devam etmiştir.

Fransa'nın Ortadoğu'da artan İngiltere hegemonyasına karşı kullanabileceğı fırsatlardan biri Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa olmuştur. 1804'te Mısır valiliğine atanan Mehmet Ali Paşa ülkesini ve ordusunu modernleştirmek için, Fransa'ya yaklaşmaya başlamış, Fransa da Mısır'ı kontrol altına almak için Mehmet Ali Paşa'nın talebini geri çevirmemiştir. Fransa, başta ordu olmak üzere Mısır'ın modernleşmesini eğitimcilerini, doktorlarını, mühendislerini ve araştırmacılarını göndererek sağlamıştır. Fransa, Akdeniz'de İngiliz ihtiraslarını önlemek için Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı Devletine tabi olmasından ziyade bağımsız olmasının her bakımdan çıkarları için daha elverişli olduğunu düşünüyordu. Böylece Fransa Napolyon seferi ile Mısır'a hakim olamamışsa da Mısır'ı modernizasyonu çerçevesinde Mısır'daki etkisini devam ettirebilmiştir.

Fransa'nın, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa vasıtasıyla bölgede etkinliğini sürdürmeye çalışması tabiki İngiltere tarafından hoş karşılanmadı. Bu sırada, Osmanlı Devleti'ne karşı isyan eden Mehmet Ali Paşa kuvvetleri Kütahya'ya kadar ulaşmış, çaresiz kalan Osmanlı Devleti Ruslara başvurmuş ve Rus filosu, İstanbul'u Mısır kuvvetlerine karşı korumak amacıyla 8 Şubat 1833'te Büyükdere'ye gelip demirlemiştir. Ruslarla 8 Temmuz 1833'te tarihinde Hünkar İskelesi Anlaşması imzalanması bugüne kadar çıkarları çatışan Fransa ile İngiltere'yi birbirine yaklaştırmış, her iki ülke Mehmet Ali Paşa'ya baskı yaparak 14 Mayıs 1833'te Kütahya Anlaşması imzalamasını sağlamışlardır. Ancak bağımsızlık sevdasından vazgeçmeyen Mehmet Ali Paşa'nın ikinci kez ayaklanması ve 14 Haziran 1839'da Nizip'te Osmanlı

⁴⁰ Mowat R.C., *Orta Doğu Perspektifi (Middle East Perspective)*, Blandford Press Ltd, İngiltere, 1958, s. 23

Devleti'ni yenmesi, Avrupa Devletlerini bir kez daha harekete geçirmiştir. 15 Temmuz 1840'ta İngiltere, Rusya, Avusturya ve Osmanlı arasında imzalanan "Londra Protokolü"nün kabul edilmesi için Mehmet Ali Paşa'ya 10 günlük bir nota verilmiştir. Başlangıçta Mehmet Ali Paşa'ya olan desteği nedeniyle protokolü imzalamayan Fransa Başbakan Thiers'in iktidardan düşmesi ile politika değiştirerek Mısır'a yardımdan vaz geçmiş Mehmet Ali Paşa müttefiklerin askeri baskısı sonucu geri çekilmek zorunda kalmıştır⁴¹.

Rusya'nın Ortadoğu'daki Ortodokslar ve bu bölgedeki kutsal yerleri gerekçe gösterip Osmanlı Devletini ortadan kaldırma girişimi, Fransa ile İngiltere'yi bu kez birleştirmiş ve 1854-1856 yılındaki Kırım savaşıyla Rusya'nın girişimin önüne geçmiştir.

Ortadoğu'da XIX. yüzyıl ikinci yarısında Fransa ile İngiltere Lübnan'da bir kez daha karşı karşıya gelmişlerdir. Lübnan'da çıkan karışıklık, Fransızların Marunileri, İngilizlerin ise Dürzileri desteklemeleri sorunu uluslararası niteliğe büründürmüştür. 27 Mayıs 1860'ta bir grup Maruni'nin bir Dürzi köyünü basması sonucu kıyım ve karşı kıyımlar birbirini kovalamış, çatışmalar Suriye'ye de sıçramıştır. Fransa'nın bölgeye gönderdiği filoya karşı İngiltere de filo göndererek karşılık vermiştir. Nihayetinde 9 Haziran 1861'de Birleşik Lübnan Anayasası olan "Lübnan Nizamnamesi" oluşturularak Lübnan Meselesi çözüme kavuşturulmuş, fakat Lübnan krizi Ortadoğu'daki İngiliz-Fransız rekabetini arttırmıştır. Zira Fransa, Lübnan bunalımıyla Suriye bölgesini kontrolü altına alacağını düşünerek buraya asker çıkarmış fakat bu düşüncesi yine İngiliz engeline takılmıştır. Ancak İngilizlerin baskısıyla bölgeden ayrılmak zorunda kalan Fransızlar yine de Hristiyanlara özerklik veren imtiyazı elde etmişlerdir. Bu aşamadan sonra Fransa kültürü bölgede süratle yayılmaya başlamış, bu kapsamda; bölgede birçok Fransız Okulu açılmış, Lübnanlı birçok öğrencinin Fransa'da eğitimi sağlanmıştır. Ekonomik alanda ise, Fransız bankaları ve şirketleri bölgede etkinlik göstermeye başlamışlardır. Öyle ki Lübnan'nın Beyrut limanı, Beyrut tramvayı, elektrik ve gaz şirketleri gibi stratejik öneme haiz kurum ve kuruluşları Fransızlara aitti⁴².

Fransa'nın Ortadoğu'nun stratejik önemini arttıran en önemli girişimi Mısır'da, Akdeniz'le Kızıldeniz'i birbirine bağlayacak su kanalı projesi olmuştur. İngiltere'nin tüm karşı çıkmalarına rağmen 25 Nisan 1859'da

⁴¹Olçay Özkaya Duman,"Yakınçağlarda Osmanlı-Fransa İlişkileri ve Fransa'nın Ortadoğu Diplomasisi", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, VI/11, 2009, s. 534-535

⁴² Mowat R.C., "Middle East Perspective", s. 106

başlanılan kazı, 15 Aralık 1869 tarihinde kanalın açılması nihayetlenmiştir. İngiltere kanal projesinde kaçırmış olduğu insiyatifi, Hidiv İsmail Paşa'dan dört milyon liraya hisse çoğunluğunu almasıyla tekrar elde etmiştir. Almanya'nın 1870'te Fransa'yı yenip onu çok ağır bir harp tazminatı ödemeye mahkûm etmesi Fransızları hisseleri satın almasını önlemiş, böylece İngiltere hem Hindistan'a giden yolu emniyeti altına alabilmiş hem de Fransa'nın Mısır üzerindeki hâkimiyet alanına ortak olmuştur⁴³.

İngiltere'nin Osmanlı Devletinin topraklarını korma politikasını değiştirdiği yukarıda açıklanmıştır. Bu politika değişikliği neticesinde İngiltere 1878'de Kıbrıs'ı, 1882 yılında da Mısır'ı işgal ederek Kızıldeniz yoluna tamamen hâkim olmuştur. Bu durum bölgede yıllarca hâkimiyet kurmaya çalışan Fransa'yı oldukça endişelendirmiş olmasına rağmen Almanya'nın meydana getirdiği tehlike nedeniyle aktif bir harekete girmemiştir.

Fransa Birinci Dünya Savaşı sonrasında Ortadoğu üzerindeki ana politikasını Sykes-Picot Anlaşması ile kazandığı toprakları kaybetmemek temelleri üzerine kurmuştur⁴⁴. Bu anlaşma ile Fransa oldukça önemli gördüğü Suriye'yi taahhüt altına almayı başarmıştır. Ancak savaş sonucu İngiltere'nin anlaşmada değişiklik yapılması isteğine karşı koyamayan Fransa kazanımlarından fedakârlık yapmak zorunda kalmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan diğer birçok batılı ülke gibi ağır yaralarla çıkan Fransa kaybettiklerini kazanma uğraşına ve savaş öncesi sömürgeleştirdiği bölgelere tekrardan egemen olma uğraşına girişmiştir. Fakat sömürge düzeni altında ezilen ülkeler kendi kimlik arayışlarına başlamış ve bağımsızlıklarını ilan etme yolunda hareketlenmişlerdir. Fransa Ortadoğu'da etkinliğini devam ettirmek maksadıyla, Arap-İsrail savaşında, İsrail'i saldırgan ülke ilan edip silah ambargosu uygulamış ve bölge ülkelerine askeri ve ekonomik yardımlarda bulunmuştur. Lakin her ne kadar bu yönde bir politika izlemiş olsa da Fransa eski nüfuzuna sahip olamamıştır.

Almanya

Almanlar Prusya Krallığı zamanından beri Osmanlı Devletine karşı yakın bir ilgi duymuştur. Büyük Friedrich'in XVIII yüzyıl sonlarında

⁴³ Olukoya Ogen "The Economic Lifeline of British Global Empire: A Reconsideration of the Historical Dynamics Of The Suez Canal, 1869-1956", http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt1/sayi5/sayi5pdf/ogen_olukoya.pdf, s. 527-528

⁴⁴ David Fromkin, "Barışa Son Veren Barış", 4.Baskı, Epsilon Yayınevi, İstanbul 2004, s. 293

Osmanlı ile yakından ilgilenip askeri ittifak girişiminde bulunduğu bilinmektedir. 1830'larda Türkiye'de bir genç subay olarak hizmet gören, sonraki Genelkurmay Başkanı H.Von Moltke, Osmanlı Devletini siyasi, askeri ve ekonomik açıdan inceleyerek Almanların kendi çıkarları doğrultusunda politika geliştirmelerine önemli katkılarda bulunmuştur⁴⁵. Aynı dönemde Alman iktisatçı F. Liszt, Ortadoğu'nun zenginliklerinden istifade edilmesi için Almanya'nın gözlerini bu bölgeye çevirmesini istiyordu⁴⁶. Ancak Ortadoğu'da ekin Alman faaliyetlerinin başlaması 1870 yılındaki Alman birliğinin tamamlanması sonrası olmuştur.

1870 yılında birliğini tamamlayan Almanya, Bismark'ın temkinli yönetimi sonucu sömürgecilik faaliyetlerine girişmemiş, ancak II. Wilhelm'in diğer devletler gibi yayılcı bir politika izlemeyi istemesi ve endüstrisinin yeni pazar ve hammadde kaynaklarına olan ihtiyacı Almanya'ya sömürgecilik faaliyetlerine başlamasını dikte ettirmiştir.

Böylece II. Wilhelm, Ortadoğu'yu Almanya'nın ekonomik ve siyasal yayılma alanı olarak görmeye başladı ve politikalarını buna göre şekillendirdi. II. Wilhelm özellikle Padişah ile iyi ilişkiler kurmayı istemiş ve 1889 yılında İstanbul'a bir ziyarette bulunmuştur. Osmanlı Ordusunun düzenlenmesi için Von Der Goltz'u İstanbul'a göndermiş ve başta ordu olmak üzere bir dizi modernizasyon faaliyetlerinin Almanlar tarafından gerçekleştirilmesini sağlamıştır. Bununla birlikte Alman tüccarlar ve bankerlerin Osmanlı Devleti'ne girmesini ve onların ticari imtiyazlar elde etmesini sağlamıştır⁴⁷. Padişah ile kurmuş olduğu yakın ilişkiler sonucu Anadolu Demiryollarının inşa ve işletme imtiyazı Deutsche Bank'a verilmiştir.

1898 yılında II. Wilhelm İstanbul'a ikinci kez gelmiş ve bu Osmanlı-Alman ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. İstanbul programının tamamlanmasını müteakip İmparatorun asıl seyahati 25 Ekim tarihinde Hayfa'ya ulaştıktan sonra başlamıştır. İmparator burada Suriye yöneticiler, eşraf, ruhani reisler ve Katolik ve Protestan Alman Kolonisi yetkililerinin

⁴⁵ Miroslav Šedivý, "The Diplomatic Background of Austria's and Prussia's Military Assistance to the Ottoman Empire in the 1830" (1830'larda Avusturya ve Prusya'nın Osmanlı İmparatorluğuna Askeri Yardımının Diplomatik Geçmişi), <https://otik.uk.zcu.cz/xmlui/bitstream/handle/11025/11385/Sedivy.pdf?sequence=1>, s. 149-150

⁴⁶ İlber Ortaylı, "İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu" Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:47:9, 100. Doğum Yılında Atatürk'e Armağan Dizisi:24, Ankara 1981, s. 29

⁴⁷ Özkan Ünal, "Osmanlı Arşiv Kaynaklarına Göre Osmanlı – Alman Ekonomik İlişkileri (1856 –1914)" Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Mersin 2009, s. 81-125

katılımıyla görülmemiş bir şatafatlı tören ile karşıladı. Hatta Osmanlı memur ve askerinin yanında önceden bölgeye gönderilen Hassa Ertuğrul Alayı da karşılamada hazır bulunmuştur. Hayfa'dan sonra yapılan Kudüs ziyaretinde Ruhani reisler ihşanlarda bulundu ve Filistin Alman kolonisinin misyon reisleriyle ayrı ayrı görüştü. Şam ziyaretinde Emeviye camiiinde bulunan Selahaddin'i Eyyubi'nin mezarını ziyaret ettiğinde; *"...Burada bütün zamanların en kahraman askeri Sultan Selâhaddin'in mezarı önündeyim. Majesteleri Sultan Abdülhamit'e misafirperverliğinden dolayı teşekkür borçluyum. Gerek Majeste Sultan, gerekse Halifesi olduğu dünyanın her tarafındaki 300 milyon müslüman bilsinler ki, Alman İmparatoru onların en iyi dostudur..."* şeklindeki tarihi nutkunu vermiştir. İmparator Filistin'de faaliyette bulunan Alman misyonlarını teşvik etmiş, onların başarısı için uygun bir ortam hazırlanmıştı. Filistinde "Jerusalem Verein-Kudüs Birliği", "Evangelische Bund-'Protestan Birliği", Deutsche Orient Mission-Alman Doğu Misyonerleri Birliği" gibi Cemiyetler 1890'lardanberi faaliyette bulunuyorlardı. İmparator Wilhelm, Berlin'e geri döndüğü zaman, Doğu gezisinden çok mutlu görünüyordu. Gezisi konusunda yaptığı açıklamada; *"...Nereye gitmişsek bütün denizlerde, karalarda ve şehirlerde Alman ismi şimdiye kadar hiçbir zaman kazanmadığı şerefi kazanmıştır, bu devam edecektir. Alman enerjisi için yeni yeni çağlar açılacaktır..."* diyordu⁴⁸.

Bu ziyaretin sonucunda Anadolu Demiryolu şirketine verilen Haydarpaşa İstasyonu inşa imtiyazını, Haydarpaşa-Sirkeci hattında feribot işletme ve Köstence-İstanbul telgraf hattı döşeme imtiyazları takip etmiştir. Fakat bunların arasında en önemlisi ve İngiltere'yi en çok endişelendiren ve Ortadoğu bölgesinde bir İngiliz-Alman rekabetinin doğmasına sebep olan 5 Mart 1903 tarihinde Deutsche Bank'a Bağdat Demiryolu projesinin verilmesi olmuştur⁴⁹.

Osmanlı Devleti üzerindeki Alman nüfuzu Bağdat Demiryolu ile en yüksek seviyesine ulaşırken, Birinci Dünya Savaşı'na kadar sürecek bir bunalım başlamıştır. İngiltere Doğu Hindistan Kumpanyası'nın vasıtasıyla bölgede nüfuzunu yaymıştı ancak Basra Körfezine kadar inecek bu demiryolu ile Almanya'nın Ortadoğu'da nüfuzunun artacağından ve kendisinin Ortadoğu'daki çıkarlarının baltalanacağından rahatsız oldu.

⁴⁸ İlber Ortaylı, "İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu" s. 52-56

⁴⁹ Özkan Ünal, "Osmanlı Arşiv Kaynaklarına Göre Osmanlı-Alman Ekonomik İlişkileri (1856-1914)", s. 119-129

Almanların Osmanlı Devleti ve onun Ortadoğu'daki topraklarına yayılma amacını sadece ekonomik gerekçelerle açıklamanın yetersiz olacağı aşîkârdır. Zira Almanlar emperyalist emellerini gerçekleştirmek için Ortadoğu'nun kendilerine tarih tarafından hak olarak verilen bir alan olduğunu savunmuşlardır. Pan-Cermanizmin kurucularından Becker I. Almanya'nın hayat alanı olarak Osmanlı topraklarını belirtmiştir. Gerçekten de yüzyılların eksikliğini kapatmak istercesine Almanların Ortadoğu'ya girişleri çok hızlı olmuştur. Hatta Ruslar Almanların Filistin'de okulsuz şehir bırakmadıklarını ve Protestanlığı, Rusya'da dahi yaydıklarından şikâyet etmişlerdir. Almanların bu dönemde; "3000 cemiyyet, Filistin'deki 400 protestan misyoner, 20 Katolik rahib ve 40 milyon mark yıllık bütçe ile faaliyet göstermekte idi"⁵⁰.

I. Dünya Savaşında Almanya, Osmanlı Devleti ve Ortadoğu'ya yapmış olduğu büyük miktardaki yatırımlarının karşılığını almak için harekete geçti. İngiltere'nin büyük Müslüman nüfusa sahip Hindistan ve Mısır'daki çıkarlarına etki edebilecek yapının kurulması ve bunun desteklenmesi için savaşın Ortadoğu'ya taşınması kısaca İslam'ı İngilizlerin aleyhine döndürme politikası Alman çıkarları açısından zaruret gösteriyordu. Geliştirilen plana göre, Padişah Halife kimliği ile Cihat ilan edecek, Alman tecrübesi ile desteklenmiş geniş Müslüman kimlikli Osmanlı ordusu, Ortadoğu'daki kâfirlere savaş açacaktı. Arap nüfusun cihada katılması ile Ortadoğu'daki İngiliz – Fransız etki alanı kırılacak, Mısır'ın işgal edilmesi ve Hindistan'ın İngiltere'den koparılması ile bölgede oluşacak İstanbul merkezli güçlü Osmanlı İmparatorluğu Almanya'nın müttefiki olarak, kendisine Ortadoğu'da paha biçilmez hareket alanı sağlayacaktı. Güçlü Osmanlı İmparatorluğu'na müteakiben İran ve Afganistan'ın katılması ile Almanya'nın dünyanın en önemli sömürge devleti haline gelmesi sağlanacaktı.

Alman Amiral Wilhelm Souchon'un komutasındaki Osmanlı Donanması'nın Karadeniz'deki Rus limanlarına saldırması ile planın uygulama safhasına geçilmiş, nitekim Padişah 14 Kasım 1914 tarihinde Halife kimliğini kullanarak Cihat ilan etmişti. Almanların yıllardır tasarladıkları gizli silah olarak İslam unsurunu kullanma planının gerçekleşmesi kendilerini ziyadesiyle memnun etmiştir. Bu cihatla yalnız İslam toplumlarının değil, İngiliz ve Fransız ordularında çarpışan Müslüman askerin saf değiştirmesi ve Rus etki alanındaki Müslüman toplulukların başkaldırmaları umulmuştu.

⁵⁰ İlber Ortaylı, "İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu" s. 35-36

Almanların Osmanlı Padişahı Halife üzerinden “*Alman yapımı cihad*” kurguladıklarından İngilizler haber aldı ve buna karşı Mısır’da kurdukları Arap ofisinde karşı tedbirler geliştirdiler. Gerçekten de İstanbul merkezli kurulacak ümmet esaslı büyük bir imparatorluk İslam’a uzun bir süredir beklediği onurla hükmetmeyi sağlayacak Alman tezine karşı İngilizlerin Arap halkının özgürce yaşayacağı büyük bir Arap Krallığı vaadi daha büyük kabul görmüştür. Bu, uzun zamandır süregelen Osmanlı egemenliğinden kurtulmak demektir ki, Araplar için son derece cazip bir teklifti. Zaten cihat çağrısının Arap ülkelerindeki algısı çok parlak olmamış, Padişah’ın otoritesinin bu topraklara uzun süredir uğramadığı ortaya çıkmıştır. Yeni başlayan Arap milliyetçiliğinin Osmanlı’ya bağlı kalmayı isteyeceğini düşünmek, Alman arzuları bir yana, İstanbul’daki tükenmiş idarenin taleplerini karşılayacağını ummak hiç de gerçekçi bir bakış açısı olmamızıdır. Ayrıca bir Türk’ün Halife olması konusu vardı ki bu Arapların yüzyıllardır kabullenemedikleri bir konuydu. İngilizlerin siyasi otoritenin yanında, hilafetin Araplara iadesini de içeren propagandasından sonra Almanların hiçbir şansı kalmamıştır. Alman subayları destekli Osmanlı Ordusunun Ortadoğu’daki cephelerde İngilizler karşısında başarılı olamaması Almanya’nın Ortadoğu politikasının sonunu getirmiştir.

I. Dünya Savaşı ve II. Dünya Savaşı’ndan ağır yenilgi ile çıkan Almanya’nın Ortadoğu ile ilgili aktif politika yürütemediği, soğuk savaş süresince NATO, müteakiben AB içinde oluşturu

II. ulan politikaları takip ettiğini söylemek mümkündür.

Rusya

Rusya’nın Bizans’ın varisi olarak İstanbul ve Boğazları ele geçirerek sıcak denizlere ulaşmak ve Osmanlı Devleti içindeki Ortodoksları koruma altına almak Rus dış siyasetinin ana prensibi olarak uzun yıllar boyunca görülmüştür. Rusya’nın Osmanlı İmparatorluğuna karşı izlediği politikanın siyasi ve stratejik sebeplerinin yanında, Çar’ı dini açıdan Ortodoks dünyasının tartışmasız lideri haline getirilmesi önemli kabul edilmiş ve gerçekleştirmek için Osmanlı içindeki Ortodoks unsurlar sürekli olarak isyana teşvik edilmiştir⁵¹. Gerçekten de Rusya, 1774 tarihli Küçük Kaynarca Anlaşmasından itibaren Osmanlı Devleti ile yaptığı bütün anlaşmalara Hristiyan azınlığı korumaya ve onlar için daha fazla ıslahat yapılmasına yönelik maddeler koydurmaya çalışmıştır⁵².

⁵¹ Jaime Buenahora, “*The Second Millennium*” (İkinci Binyıl), s. 33

⁵² Mowat, R.C., “*Middle East Perspective*” (Ortadoğu Perspektifi), s. 28

Rusya, Ortadoğu’da etkinlik göstermek için 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşmasının 7. maddesine dayanarak bölgedeki Ortodoks azınlıkları kullanmıştır, bu kapsamda buralarda kilise ve manastırlar yapmış, Rus dilinde eğitim veren okullar açmış, Rusça yayınlar dağıtmıştır. Rusya’nın Osmanlı Devleti ve Ortadoğu’daki politikasına en büyük engel XVIII. ve XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı Devletin varlığının korunması politikasını yürüten İngiltere olmuştur. Ancak özellikle Ortadoğuya dışarıdan müdalahe edilmesi sürecinde İngiltere ve Rusya beraber hareket edebilmişlerdir⁵³. XIX. yüzyılın hemen başında Fransa’nın Mısır’a müdahalesi ve sonrasında bölgede nüfuz alanı oluşturma çalışmalarına karşı ortak hareket buna örnek olarak gösterilebilir.

Rusya’nın Osmanlı Devleti’ni yıkıp boğazları ele geçirerek sıcak denizlere ulaşma⁵⁴ amacını gerçekleştirmek için Ortadoğu’daki Ortadoksları kullanmıştır. Ancak İngiltere, Fransa daha sonradan katılan Piomente Krallığı ile birlikte oluşturulan koalisyon 1856 yılında Kırım’da Rusları yenerek amacın gerçekleştirmesini önlemişlerdir. Rusya, yirmi yıl sonra bir kez daha Osmanlı Devletine savaş ilan etmiş, 1877-1878 yılları arasında devam eden savaş nihayetinde imzalanan Ayestefanos Anlaşması ile amacını gerçekleştirmeye çok yaklaşmıştır. Lakin İngiltere, Almanya ve Fransa’nın müdahalesi ile Berlin Anlaşmasını imzalamayı kabul ederek Ayestafenos Anlaşması ile kazandıklarından daha azına razı olmuştur. Rusya’nın doğuda ilerlemesinin kabul edilmesi veya İngiltere’ye Anadolu’da Rusları durduracak bir arazinin verilmesi konusu Berlin Anlaşması görüşmeleri boyunca Osmanlı Devleti diplomasını en çok meşgul eden konulardan birisi olmuştur. Nihayetinde İngiltere’nin isteği kabul edilerek Rusya’nın muhtemel ilerlemesine karşı İngiltere’nin Kıbrıs’a yerleşmesine müsaade edilmiştir. Kısaca ehven-i şer seçilmek zorunda kalınmıştır.

Almanya’nın Ortadoğu’da saldırgan politika izlemesi İngiltere’yi Rusya’nın Ortadoğu’da durdurulması politikasını değiştirmeye yöneltmiş ve Almanların Bağdat Demiryolu imtiyazını almaları ve bu demiryolu hattının Basra Körfezi’ne kadar uzatılacak olması Almanlara karşı İngiltere’yi Rusya’ya yaklaştırmıştır.

I. Dünya savaşı Rusya’ya yüzyıllık hayallerini gerçekleştirme şansını vermişken, Tanrı’nın ilahi adaleti denilebilecek Bolşevik Devrimi Osmanlı

⁵³ Mowat, R.C, “Middle East Pespective” (Ortadoğu Perspektifi), s. 24

⁵⁴ Benoy Kumar Sarkar, “The Reshaping of the Middle East”(Ortadoğuyu Şekillendirmek), *The Journal of Race Development*, Vol. 9, No. 4 Apr., 1919, URL: <http://www.jstor.org/stable/29738313>, s. 333

Devleti'nin yardımına koşmuştur. Gerçektende savaş öncesi yapılan anlaşmalarda İstanbul Anlaşması (18 Mart-10 Nisan 1915) ve Sykes-Picot Antlaşması ile Boğazlar ve Anadolu'dan önemli miktarda topraklar Ruslar'a bırakılıyordu.

Bolşevik devrimi Rusya'nın Osmanlı ve Ortadoğu'daki tarihsel amaçlarına ara vermesine neden olmuş fakat II. Dünya savaşı sonrasında tekrar eskiye dönmüştür. Rusya'nın Ortadoğu'da kullanmaya başladığı silah yine din ve azınlıklar olmuştur. Bu kapsamda Ortadoğu'daki tüm Ortodoks din adamları Moskova'ya davet edilmiştir. Burada tamamen Sovyet ve komünizm propagandası yapılmıştır. Yine Sovyet Başpiskoposu Sergius 1945'de başta Kudüs ve Kahire olmak üzere Ortadoğu'daki önemli şehirleri ziyaret etmiştir. Yaklaşık 40000 öğrencinin eğitileceği Ortodoks Okulu inşa edilmiştir. Komünizmin dinlere olan menfi yaklaşımına rağmen, Rusya çıkarları için İslamiyet'i kullanmaktan çekinmemiştir. Akademisyenlere Komünizmin aslında İslamiyete en uygun ideoloji olduğuna dair çalışmalar yaptırılmıştır ve yayınlattırılmıştır. 1941 yılında Rusya'daki Müslümanlar için Müftü seçimine onay vermiş, II. Dünya savaşı hemen sonrasında Müslümanlara hac için izin vermiştir. Tabikî Hac organizasyonu devlet tarafından yapılmakta ve ideolojik propaganda içermekteydi. Yine savaş sonrası Rusya Ortadoğu'ya o zamana kadar görülmeeyen bir propaganda başlatmıştır. Bu kapsamda; Komünist kitapları Arapça'ya çevrilmiş, Kahire ve Beyrut'taki Rus elçilikleri İslamiyet konusunda eğitim almış ajanlar tarafından doldurulmuş ve bunlar vasıtasıyla Komünizm hakkında propaganda yapılmıştır⁵⁵.

Soğuk Savaş sırasında SSCB (Rusya)'nin Ortadoğu politikasını, başlıca ideolojisini yaymak, İsrail Arap çatışması, İran ve Türkiye gibi sınırdaş devletlere yönelik politikalar ve ABD ile körfezin kontrolü üzerine rekabet şeklinde sınıflandırılabiliriz. Soğuk savaş dönemi boyunca Rusya ideolojik bir çizgide dış politikasını şekillendirmiş ve bölgede ideolojisini yaymaya çalışmıştır. Rusya Arap İsrail çatışmasında hiçbir tarafın tam olarak üstün gelmesini istememiş olmasına rağmen, Avrupa ve ABD'nin İsrail'e açık desteği nedeniyle bölgedeki etkinliğini arttırmıştır. Rusya Arap İsrail çatışmasında muhtemel Arap zaferinin ABD'nin bölgeye müdahalesine neden olabileceğini göz önünde bulunarak Araplara yardımları sınırlı ölçüde tutmuştur⁵⁶. 1970 ve 1980'li yıllarda Rusya üçüncü dünyaya yardım etme politikası bağlamında özellikle Suriye üzerinden Ortadoğu'da daha etkin olmuştur. Lübnan işgali sırasında Suriye'ye yakın durmuş ve Suriye de bu

⁵⁵ Mowat, R.C., "Middle East Perspective" (Ortadoğu Perspektifi), s. 29-30

⁵⁶ Raymmod A. Hare, "American Interests in the Middle East", s. 2-4

bakımdan Rusya'yı müzakere sürecinin içine dâhil ederek onun bölgede etkin olmasını sağlamıştır.

Rusya'nın Basra Körfezine, Ortadoğu petrollerine ve Hind Okyanusuna inmek maksadıyla Afganistan'ı işgali konjunktör gereği sadece diplomatik tepki dışında Avrupalı Devletlerin müdahalesi ile karşılaşmamış, ancak ABD'nin İslami grupları organize ederek Rusya'nın karşısına çıkarması zaten çöküş sürecine giren Rusya'nın bölge başarılı olamayarak çekilmesine yol açmıştır. İran-İrak savaşında hem İran'a hem de Irak'a eşit mesafede durarak ikisine de silah satma yoluna gitmiş ancak ekonomik anlamda durgunluğa ve çöküş sürecine giren Rusya etkin bir politika yürütememiştir.

Soğuk savaş sonrası oluşan tek dünya düzeninin oluşması Rusya'nın Ortadoğu'daki etkinliğinin azalmasına neden olmuştur. Ancak Rusya'nın gerek BM'deki konumu ve Ortadoğu ülkeleri ile yapmış olduğu ikili anlaşmalar nedeniyle etkinliğini sürdürme çabası içinde olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Amerika Birleşik Devletleri (ABD)

ABD'nin Ortadoğu'ya ilgisinin başlangıcı bağımsızlığını kazandığı 1770'li yıllarla kadar uzanır. ABD'nin kurucularından B. Franklin ve daha sonra Başkan olan T. Jefferson ve J. Adams kendi dönemlerinde Ortadoğu'nun tek hâkimi olan Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişki kurmak ve anlaşmalar yapmak arzusuyla girişimlerde bulunmuşlardır. Bu çabalarda tatmin edici bir sonuca ulaşamamıştır. ABD, Osmanlı topraklarıyla ve dolayısıyla Ortadoğu'yla temaslarını 1820'li yıllardan itibaren misyonerlik çalışmaları ile başlatmıştır⁵⁷.

XX. yüzyılın başlangıcında bölgede petrolün varlığının fark edilmesiyle ve buna paralel olarak Amerikan petrol şirketlerinin bölgedeki petrol ayrıcalıklarından pay kapma yarışına dâhil olmalarıyla ABD giderek daha çok bölge ile ilgilenmeye başlamıştır. Ancak ABD'nin bölgeyle askeri olarak bağlantısı İkinci Dünya Savaşı sonrası yıllara rastlamaktadır.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetler, İran üzerinden Ortadoğu petrolleri ve Basra Körfezi ile Hint Okyanusuna; Türkiye üzerinden Boğazlar ve Ege Denizi vasıtasıyla Akdeniz ve yine Yunanistan üzerinden Akdeniz'e doğru üç ana koldan yayılma çabalarına girişmiştir. Bu durumda hiçbir şey yapamayacağını anlayan İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'ın Batı savunması için önemini belirterek bu iki ülkeye kendisinin yardım

⁵⁷ Mehmet Kocaoğlu, "Uluslararası İlişkiler Açısından Ortadoğu", Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s. 98

yapamayacağını ve ABD'nin ekonomik ve askerî yardım yapmak zorunda olduğunu belirtmiş ve bunu 1947'de ABD'den talep etmiştir. ABD, İngiltere'nin bıraktığı boşluğu doldurmak ve Sovyet yayılmasını önlemek üzere Mayıs 1947'den itibaren Türkiye ve Yunanistan'a yardıma başlamasıyla resmen Ortadoğu politikasına girmiştir. ABD'nin Ortadoğu girişimi Sovyetlerin tepkisine yol açmıştır. Buna rağmen ABD Marshall Planı'nı kabul ederek yardımlarını bir program çerçevesinde geliştirerek sürdürmüştür⁵⁸.

Ortadoğu bölgesi, başta petrole ilişkin çıkarlar olmak üzere genel olarak ekonomik çıkarların kesiştiği bir coğrafya olmakla birlikte, aynı zamanda stratejik açıdan da önemli bir bölgedir. Dolayısıyla ABD, Batı'nın çıkarlarını tehdit eden bir gücün bölgeyi denetimine veya hegemonyası altına almasını önlemeye çalışmaktadır. Bu bakımdan Soğuk Savaş döneminde Amerika Birleşik Devletleri'nin en büyük kaygılarından biri Sovyet yayılmacılığı ve Komünist ideolojinin yayılması olmuştur. Ortadoğu açısından bakıldığında ise stratejik açıdan önemli olan bu bölgede güçlü Sovyet varlığı, Ortadoğu petrolünün kontrolünün bu devlete geçmesine neden olabilir, özgür dünyanın ekonomisi dağılılabildi. Soğuk Savaş boyunca gerek jeo-stratejik düzeyde olsun gerekse ideolojik düzeyde; Amerikan Sovyet çekişmesi Ortadoğu'da oldukça yoğun bir şekilde hissedilmiştir⁵⁹.

1956 yılındaki Süveyş Krizi ABD'nin bu bölgeyle ilgili politikasına yeni bir boyut getirmiştir. Sovyetlerin bölgedeki nüfuzunun artması nedeniyle, İngiltere'nin önderliği ve ABD'nin desteği ile bir tür Ortadoğu Savunma Örgütü'nün kurulmasına ilişkin planlar hayata geçirilmiştir. Bunun yanı sıra, Başkan Eisenhower da, komünizmle yönetilen herhangi bir devlet tarafından saldırıya uğrayacak herhangi bir Ortadoğu devletin, askeri güç kullanımı ve bu kapsamda, bölgedeki ülkelere verilebilecek askeri yardım da dâhil olmak üzere her şekilde ABD tarafından savunulacağını beyan etmiştir. Eisenhower Doktrini olarak adlandırılan politika 1970'lere kadar devam etmiştir⁶⁰. 1969'da açıklanan ve Nixon Doktrini olarak bilinen yeni doktrin, ABD'nin bölgeye doğrudan müdahalesi yerine Ortadoğu ülkelerine artan şekilde askeri ve ekonomik yardım yapılması esasına dayanıyordu. Nixon

⁵⁸ Mahmut Sami Aldur, "58. ve 59. Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinin Ortadoğu Politikası", s. 23

⁵⁹ Tuğçe Ersoy Öztürk, "ABD'nin "Yumuşak Güç" Kullanımı: Barack Obama İmajı Üzerinden Amerikan Dış Politikasının Yeniden İnşası", <http://kamudiplomasisi.org/pdf/abdninyumusakguckullanimi.pdf>

⁶⁰ Salim Yaqub, "Contesting Arabism: The Eisenhower Doctrine And The Arab Middle East 1956-1959" (Arapçılığa İtiraz: Eisenhower Doktrini ve Arap Ortadoğu 1956-1959), <http://www.social-sciences-and-humanities.com/PDF/contesting-arabism.pdf>, s. 111-114

Doktrinine göre ABD, Ortadoğu bölgesinin Sovyet tehdidine karşı savunulmasında önemli rol oynayacağı düşünülen İran ve Suudi Arabistan'a olağanüstü önem vermekteydi. Bu plan uyarınca ABD, bu devletlere 1979 yılına kadar daha fazla sayıda silah satmaya devam etmiştir⁶¹.

1970'li yılların başında ABD için bölgenin önemi, patlak veren petrol krizi ile bir kez daha anlaşılmıştır. 1973 ve 1974'deki petrol krizlerinden sonra kısa bir süre ABD'de, Arap petrol sahalarını güç kullanarak ele geçirme senaryosu konuşulmaya başlanmıştır. Fakat 1970'lerde ABD'nin Körfez bölgesinde ciddi bir askeri varlığı yoktu ve bölge petrolünü güç kullanarak kontrol altına alma bu açıdan bir hayaldi. 1979 yılında İran'daki İslam Devrimi ve aynı yıl Afganistan'ın Sovyetler tarafından işgali, ABD'nin bölgeye daha fazla müdahale etmesini gerektirdi, çünkü bu iki gelişme bölgedeki güç dengesini Sovyetler Birliği'nin lehine değiştiriyordu. Bunun ardından, ABD bölgedeki politikasını değiştirdi ve Ortadoğu'da enerji güvenliğine herhangi bir tehdit söz konusu olduğunda Amerikan askeri müdahalesi içeren Carter Doktrinini 1980 yılında benimsedi⁶².

İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana hemen hemen her ABD Başkanı, Ortadoğu'nun ve Körfez'in ABD için hem ekonomik, hem siyasal, hem de stratejik olarak önemli olduğunu vurgulamıştır. Bu doğrultuda Truman, Eisenhower, Nixon, Carter, Reagan, Bush, Clinton ve sonrasında ikinci Bush ile Obama Doktrinleri ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik doğrudan veya dolaylı askeri müdahalelerinin somut ifadeleri olmuştur.

Soğuk Savaş'tan sonra SSCB'nin Ortadoğu'daki tehdidinin ortadan kalmasıyla George Bush döneminde ABD Ortadoğu'da düzenin sağlanması doğrultuda politika takip etmiştir. Bu kapsamda İsrail ve Filistin sorunun çözümüne yönelik girişimlerini arttırırken diğer taraftan, İran-Irak Savaşı'nda İran'a karşı Batı tarafından desteklenerek önemli bir askeri güce sahip olan Irak'ın 1990'da Kuveyt'i işgaline karşı müdahalede bulunmuştur. Özellikle Kuveyt'in işgali bölgenin barış ve güvenliği dışında ABD'nin çıkarlarını doğrudan tehdit etmiştir⁶³. Şöyle ki; bu işgale göz yumulsaydı, Irak dünya petrol rezervlerinin %20'sine sahip olacak böyle bir durum, hem

⁶¹ David Telson, "The Pursuit of Security and the Militarization of the Persian Gulf: A Study of the Nixon Doctrine and its Impact on the Persian Gulf" "(Güvenliğin Takibi ve Basra Körfezi Militarizasyonu: Nixon Doktrini ve Basra Körfezi üzerindeki etkisi üzerine bir çalışma) <http://history.rutgers.edu/honors-papers-2011/274-the-pursuit-of-security/file>, s.1-4

⁶² David Telson, "The Pursuit of Security and the Militarization of the Persian Gulf... s. 4, 51

⁶³ Joe Stork, "New Enemies for a New World Order"(Yeni Dünya Düzeni İçin Yeni Düşmanlar), *Middle East Report*, No. 176 (May/June 1992) s. 28-34

petrolün dünya piyasalarına kesintisiz akışını risk altına sokacak, hem de bölgede ABD'ye düşman hegemon bir gücün ortaya çıkmasına neden olacaktı. Bu nedenle ABD, Ortadoğu'yu denetimi altına almak için oluşturduğu koalisyonla Irak'a müdahalede bulundu.

ABD özellikle Körfez Savaşı'ndan sonra; İsrail'in güvenliği, bölgedeki ABD çıkarlarının bir başka devlet tarafından tehdit edilmemesi, petrolün uluslararası piyasalara sürekli ve makul fiyattan akışının sağlanması konusundaki hayati çıkarlarını koruma adına rakipsiz kalmıştır. Bölgede güvenliği sağlamak için Kuveyt, Bahreyn ve Katar'a üsler inşa ederek buralara ABD askeri ve malzemesi konuşlandırmıştır⁶⁴.

George Bush döneminden sonra görevi devralan ve 8 yıl boyunca görev yapan Bill Clinton döneminde, artık muhtemel bir Sovyet veya büyük gücün karşı müdahalesi endişesi taşımayan ABD, Ortadoğu'da İran ve Irak'a karşı Mayıs 1993'de-ikili çevreleme (dual containment) stratejisini benimsedi. ABD'nin ikili çevreleme politikasının temelini, İran ve Irak'ı birbirlerine, diğer Ortadoğu ülkelerine ve bölgedeki Amerikan çıkarlarına karşı zayıf tutma çabası oluşturmaktadır. ABD'nin Ortadoğu'daki askeri varlığı da, bu stratejinin gerçekleştirilebilmesinin en önemli gereksinimi olarak görülmüştür⁶⁵.

11 Eylül'ün ardından ABD'nin düşmanı olarak tanımlanan devletin herhangi bir saldırısından önce, saldırıyı (pre-emptive-önleyici) ve rejimini değiştirmeyi öngören Bush doktrinini uygulamaya başladı. Doktrin, Eylül 2002'de açıklanan Ulusal Güvenlik Stratejisi ile somutlaştırıldı. Strateji, teröristlere ve terörizme destek veren devletlere, kitle imha silahları olan ya da kullanma amacı güden ülkelere askeri müdahaleyi öngörüyordu⁶⁶. Bush'un Ulusal Güvenlik Stratejisinin diğer bir hedefi de, özellikle Müslüman ülkeler olmak üzere tüm dünyada demokrasi ve insan haklarını yaymaktı. ABD'nin yeni askeri stratejisinin temel unsuru önceden saldırı ve önleyici savaş kavramlarından oluştu.

⁶⁴ David Telson, "The Pursuit of Security and the Militarization of the Persian Gulf...", s.52

⁶⁵ Seyed Mohsen Mirhosseini, "Evolution of dual containment policy (the policy of Clinton's administration - Clinton's doctrine) in the Persian Gulf" "(Basra Körfezi'nde ikili çevreleme politikasının evrimi)", Global Advanced Research Journal of History, Political Science and International Relations Vol. 2(3) October 2013, s. 35-39

⁶⁶ Robert J. Delahunty, John Yoo, "The "Bush Doctrine: Can Preventive War Be Justified?" (Bush Doktrini: Önleyici Savaş Haklı Olabilir mi?) Harvard Journal of Law & Public Policy, Volume 32, Number 3, Summer 2009, s. 844-849

ABD, bu strateji doğrultusunda, 11 Eylül 2001 tarihli terör olayının asıl sorumlusu olarak gördüğü Usame Bin Laden'i yakalamak için Afganistan'ı, BM kararlarına rağmen kitle imha silahları bulundurduğu ve Usame Bin Ladin'e destek vererek uluslararası terörizmi körüklediği için Saddam Hüseyin'i yönetimden uzaklaştırmak için Irak'ı işgal etmiştir. İlâveten teröre destek veren ülkeler kapsamına Suriye ve İran'ı dâhil ederek Ortadoğu'yu emelleri doğrultusunda şekillendireceğinin sinyallerini vermişti.

Günümüzde ABD tek hâkim güç olarak kendi gücünü ve hâkimiyetini devam ettirebilmek için dünyanın her yerinde yayılmacı bir siyaset gütmekte, bu siyasetinin en önemli uygulama merkezi olarak hiç kuşkusuz Ortadoğu bölgesini görmektedir. ABD'nin 2025 yılında petrol ithalatının⁶⁷ üçte ikisini Ortadoğu ülkelerinden karşılayacağı göz önüne alındığında Ortadoğu bölgesine hâkim olmak enerjiye olan ihtiyacı kapsamında bir zorunluluktur⁶⁸. Ayrıca Ortadoğu'nun jeostratejik konumu ABD'ye, küresel güç olma yolunda ilerleyen Çin ve Hindistan'ı kontrol edebilme, Rusya'nın muhtemel yayılmasını sınırlama imkânını vermektedir.

Halkının ve özellikle yöneticilerinin önemli bir kısmı Evangelik Hristiyan⁶⁹ olan ABD'nin Ortadoğu politikasına dini inançlar da etki etmektedir. Evangelikler mevcut medya gücü ile ABD'nin gerek siyaset adamları gerekse toplumu üzerinde oldukça büyük etkiler yaratmakta, daha da önemlisi, Evangelikler, ABD bünyesindeki Yahudi sempatizanı olmayan grup ve kişilerin ülke yönetimine katılmasını engellemektedirler. Dünya üzerinde kendilerinin dışında önceden haber verilmiş alametleri gerçekleştirebilecek medeniyetin olmadığına inanmakta ve bu doğrultuda yaptıkları her şeyi mubah olarak görmektedirler. Geçmişte ve günümüzde ABD başkanları bu prensipleri dış politikalarının temeline koymuşlardır. Irak'ın işgalinde bizzat dönemin ABD başkanı Bush tarafından bahse konu

⁶⁷ ABD, 2011 yılında toplam petrol ithalatının %26 (günlük 2.5 milyon varil)'sını Ortadoğu'dan sağlamaktadır. Paul Rivlin, "Will China replace the U.S. in the Middle East? (Çin Ortadoğu'da ABD'yi Değiştirebilir mi?)" http://www.dayan.org/sites/default/files/Iqtisadi%202014/Iqtisadi_Eng_Rivlin_US_China_25032014.pdf, s.2

⁶⁸ Nasser Momayezi, "Oil, the Middle East and U.S. National Security"(Ortadoğu'da Petrol ve ABD'nin Ulusal Güvenliği) International Journal of Humanities and Social Science Vol. 1 No. 10; August 2011, s. 1

⁶⁹ Evangelikleri diğer Hristiyanlardan ayıran özelliklerin başında Mesih'in dünyaya ikinci kez gelişiyle ilgili fikirler yer almaktadır. Bu fikirler doğrultusunda Mesih'in dünyaya gelişi tamamlayıcı birkaç alametle gerçekleşecektir. Bu alametler: Yahudilerin Filistin'e geri dönmesi, İsrail Devleti'nin kurulması, İsrailoğulları dâhil dünyanın tüm uluslarına İncil'in vaaz edilmesi; şeklinde sıralanmaktadır. Davut Kılıç, "Ortadoğu'nun Dinî Jeopolitiği ve Günümüze Yansımaları Üzerine Bir Deneme", s. 76

politika “...kendisinin özel olarak görevlendirildiği ve işgalin yeni bir Haçlı Seferi olduğu...” şeklinde belirtilerek açıkça ortaya konmuştur⁷⁰.

ABD için Ortadoğu hiç kuşkusuz yakın ve uzak gelecekte de önemini koruyacak ve bölge üzerindeki hakimiyetini doğrudan ve/veya dolaylı müdahaleler ile sürdürmeye çalışacaktır.

Ortadoğu Politikalarının Uygulanmasında Kullanılan Vasıtalar

Milliyetçilik ve Azınlıklar

Tarih boyunca gerek Avrupa devletlerinin gerekse ABD’nin Ortadoğu politikalarında milliyetçiliği teşvik ederek azınlıkları kendi çıkarları doğrultusunda kullandıkları sıkça görülmüştür.

XVIII yüzyılın başlarında Ruslar Güney Kafkasya’ya kolayca inmek maksadıyla Ermenilerle ilgilenmeye başlamış, Ermenilere Ararat Krallığının kurulmasını vaad ederek onları Osmanlı Devleti’ne karşı bir silah olarak kullanmak istemiştir. Takip eden yıllar boyunca Ermeniler Rusya’ya ilave İngiltere ve Amerika tarafından da sıklıkla kullanılmıştır.

Osmanlı sınırları içerisinde yaklaşık olarak dört yüzyıl boyunca yaşamlarını sürdüren ve “Kavm -i Necip” olarak itibar gören Araplar, Avrupa devletlerinin azınlık politikalarında kullanmış olduğu milletlerden bir diğeridir. I. Dünya savaşı sürecince bağımsızlık vaadi ile kullanılan Araplar savaş sonrasında ne bağımsızlıklarına kavuşabilmiş ne de barış ve huzuru bulabilmiştir. I. Dünya savaşındaki yanlış seçimlerinin bugün yaşadıklarının nedeni olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

İngiltere I. Dünya Savaşı esnasında ve sonrasında Ortadoğu’da Arapların yanında Kürtleri de etkin olarak kullanmışlardır. Günümüzde de Kürtler benzer şekilde ABD tarafından kullanılmaktadır. ABD, Kuveyt’i işgal eden Irak’a karşı düzenlediği harekâtı desteklemek için Kuzey Irak’ta bulunan Kürtler ayaklandırmıştır. ABD, takip eden zamanda ve II: Körfez Savaşı’nda Irak’ta rejime karşı olan toplulukların arkasında olmuş ve Saddam yönetimine son vermeyi amaçlayan politikaları doğrultusunda Kuzey Irak’taki Kürt gruplarını desteklemiştir.

Küresel güçlerin Ortadoğu politikalarının en değişmez vasıtası tarih boyunca azınlıklar ve milliyetçilik olmuştur. Konjektöre göre kullanım yoğunluğu değişmekle birlikte Araplar ve Araplar arasındaki mezhepsel

⁷⁰ Y. Ismael Tareq and Glenn E. Perry, “Toward A Framework For Analysis, The International Relations of the Contemporary Middle East”(Çağdaş Ortadoğu’nun Uluslararası İlişkilerinin Analizine Bir Çerçeve), s. 9

farklılıkları, Kürtler ve Ermeniler değişmez piyonlar her zaman Ortadoğu satrancında yerlerini almışlardır.

Yönetime Müzahir Hükümetlerin Geçirilmesi

I. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa devletlerinin, günümüzde ise ABD'nin bölge ülkelerinde kendilerine müzahir hükümetlerin başa geçmesi için müdahalelerde bulundukları bilinmektedir. I. Dünya Savaşı hemen sonrasında savaşın galip devletleri Osmanlı Devletinde politikalarını etkinlik yürütebilecekleri hükümetleri iş başına geçirmiş, en ufak itiraz veya farklı uygulamalarda hükümetleri değiştirmiş hatta başkenti dahi işgal etmişlerdir. Destekledikleri İstanbul hükümetlerinin karşısındaki daha demokratik ve evrensel prensiplere uygun halkın temsilcilerinden kurulan Ankara hükümetini ortadan kaldırmak için her türlü çabayı göstermişlerdir. Benzer şekilde Ortadoğuda da manda rejimi adı altında kendilerine müzahir hükümetleri başa geçirmiş ve onları desteklemişlerdir.

ABD soğuk savaş sonrası Kadife, Turuncu ve Gül Devrimleri adıyla eski komünist ülkelerdeki toplumsal hareketleri yönlendirerek rejim değişikliğini içeren müdahalelerde bulunarak kendine yakın hükümetlerin başa geçmesini sağlamıştır. Ortadoğu'da ise aynı girişim Arap Baharı adıyla yapılmış, ancak bu süreç mevcut kaotik düzeni daha da ağırlaştırmıştır.

Demokratik yönetimlerin başta olmaması gerekçe gösterilerek Tunus, Libya, Mısır, Irak, Yemen ve Suriye'de başlatılan ve desteklenen isyanların, Suudi Arabistan ve Ürdün'de meydana gelmemesi bu ülkelerin demokratik ülkeler olduğundan kaynaklanmadığı aşîkârdır. Benzer şekilde Mısır'da demokratik kıstaslarla seçilen hükümet ve onun başkanının askeri darbe ile devrilmiş olmasına rağmen, yeni askeri rejimin süratle ABD ve Avrupa ülkeleri tarafından tanınması ve desteklenmesi hangi evrensel değerlerle oluşursa oluşsun büyük devletlerin politikalarını takip etmeyecek hükümetlerin yaşamasının bu coğrafya açısından gerçekçi olmayacağı sonucu ortaya çıkarmaktadır.

Benzer Stratejilerin Uygulanması

XIX. ve XX. yüzyılın ilk yarısında dünyanın en önemli sömürge imparatorluğunu kuran İngiltere'nin sömürgelerine giden ulaştırma yollarını kontrol altına almayı içeren bir strateji takip ettiği görülmektedir. Bu kapsamda, en önemli sömürgesi olan Hindistan'a ulaşan stratejik ulaştırma yollarının kesişim noktası Ortadoğu, hayati öneme haiz bölge olarak öne çıkmıştır. İngiltere tarihi süreç içinde sistematik olarak bu bölgede hâkimiyet kurmaya çalışmış bu bağlamda ilk olarak Cebelitarık Boğazında hâkimiyet

sağlamıştır. Müteakiben İngiltere doğuya doğru ilerleyip Malta'yı işgal ederek Doğu Akdeniz'e ulaşmada önemli bir çıkış arazisini ele geçirmiştir. Takiben Doğu Akdeniz'de stratejik konuma sahip olan Kıbrıs adasını Osmanlı Devleti'nden almış ve Mısır'ı işgal etmiştir. Akabinde I. Dünya Savaşı daha başlamadan Osmanlı egemenliği altında bulunan Arap yarımadası İngilizler tarafından tamamen kontrol altına alınmıştır. I. Dünya savaşından sonra ise Ortadoğu'daki tek hâkim ülke durumuna gelmiştir.

Günümüzün tek süper gücü ABD'de Cebelitarık Boğazı'ndan başlayıp Hindistan, Japonya ve Güney Kore'ye uzanan hattı ele ettiği askeri üsler, askeri ve ekonomik yardımlar vasıtasıyla kontrol altında tutmaya çalışmaktadır. Diğer bir taraftan, İngiltere'nin, geçmişte Mezopotamya'yı işgal ettiği gibi bugün de ABD'nin yine aynı bölgeyi işgal etmesi gelecekte muhtemel işgal edilebilecek yerler konusunda önemli işaretler vermektedir. Gerçekten de 200 yıl bölge üzerinde hâkimiyet kuran İngiltere'nin başarılı emperyalist politikasının ABD tarafından takip edilmesi kadar doğal sonuç görülmemektedir.

Ekonomik Yardım:

Takip edilen en temel emperyalist politikalardan birisi, bölge ülkelerin ekonomik olarak dışa bağımlı hale getirilmesi olmuştur. Bu sayede ekonomik faaliyetler üzerinde denetim kurularak ülke politikalarının yönlendirilmesi mümkün olabilmıştır. Başlangıçta tamamen Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi insiyatifi ile Avrupa'nın siyasi bütünlüğünü bozmak maksadıyla verilen imtiyazlar zaman içinde devletin yabancı hükümet ve bankerlerinin eline düşmesine neden olmuştur. Kırım savaşı içinde savaş giderlerini karşılamak için 1854 tarihinde alınan ilk borcu, kontrolsüz olarak diğerleri takip etmiş, nihayetinde sadece 22 yıl sonra Osmanlı maliyesi alınan borçları ödeyemeyecek hale gelmiştir. Takiben borçların ödenmesini sağlamak için kurulan Duyun-ı Umumiye ise Osmanlı Devletinin ekonomik egemenliğini sonlandırmıştır. Nitekim Avrupalı Devletler kazanmış oldukları ekonomik hegemonyayı muhafaza etmek maksadıyla, I. Dünya savaşı öncesi kaldırılan kapitülasyonları tekrar yürürlüğe koymuş, Lozan Barış görüşmelerinde ise kapitülasyonları muhafaza etmek için adeta savaşmışlardır. Günümüzde de ekonomik yardım ABD'nin politikalarını destekleyecek şekilde Dünya Bankası ve IMF vasıtasıyla bölge ülkelerinde yürütülmektedir.

Evrensel Değerler

XX. yüzyılda Avrupa Devletleri ile ABD'nin Ortadoğu üzerinde yürüttükleri politikaların ortak paydası ulvi ve evrensel değerlerin

kullanılması olmuştur. Her iki taraf bölgeye özgürlük, bağımsızlık, demokrasi ve insan hakları gibi bütün dünya tarafından kabul gören değerleri getirmek amacı güttüklerini söylemişlerdir. Avrupalı devletler, Birinci Dünya Savaşı'nda ve savaş sonrasında bölgede yaşayan etnik grupları Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinden kurtarmak ve kendi milli kimliklerine kavuşmalarını sağlamak için geldiklerini öne sürmüştür. Avrupalılar, bölgedeki Kürt, Arap ve Ermeni grupların baskıcı bir yönetim altında yönetildiklerini ve bu grupların kendilerine destek vermeleri halinde bulundukları durumdan kurtulacaklarını vaat etmişlerdir. Arapların geri kalmışlığının sebebi olarak Osmanlı Devleti gösterilmeye çalışılmıştır. Savaş sonu vaat edilen özgürlük, barış, insan hakları ve bağımsızlık gibi evrensel hakların verilmesi bir yana bölgenin Osmanlı himayesi altındaki istikrarlı yapısı bozulmuş, günümüzde ise bu durum kaotik bir hal almıştır.

Geçmişte Avrupa devletlerinin izlediği yola benzer bir şekilde günümüzde de ABD'nin, Büyük Ortadoğu Projesi ile özgürlük, insan onuru, bağımsızlık, demokrasi, insan hakları gibi tüm insanlığın kabul etmiş olduğu evrensel değerleri kullandığı gözlemlenmektedir. ABD'nin kamuoyuna yansıttığı politikalar ile gerçek politikaları arasındaki çelişkiyi gün yüzüne çıkaran en önemli gösterge dünyadaki en büyük silah satıcısı olması en büyük alıcısının ise Ortadoğu ülkelerinin olmasıdır.

11 Eylül saldırıları sonrasında ABD Sonsuz Özgürlük (Operation Freedom Enduring) adıyla Afganistan'ı, Irak'ı Özgürleştirme Harekâtı (Operation Iraqi Freedom) adıyla işgali neticesinde oluşan kaotik ortam aslında harekâtların maksatlarının çok farklı olduğunu bize göstermektedir.

Dünyadaki silah ticaretinin yarısından fazlasını kontrol eden ABD'nin Irak'ı silahsızlandırmaktan bahsetmesi, Irak'ın sahip olduğu kitle imha silahlarının Ortadoğu barışını tehdit ettiği gerekçesiyle askeri harekât düzenlendiğini açıklaması inandırıcılıktan uzaktır. Zira 2003 yılından bu yana yapılan aramalar sonucunda işgal ve savaş sebebi olarak gösterilen herhangi bir kitle imha silahına rastlanılmamıştır. Bugün hem Irak'ın hem de Afganistan'ın geldiği durum işgal öncesi dönemi aratır haldedir. Milyonlarca insan, mülteci haline gelmiş ve yaşamını yitirmiştir.

Büyük Ortadoğu Projesi adı altında Ortadoğu'nun yeniden şekillendirilmesi kapsamında başlatılan Arap Baharı, Libya, Tunus ve Yemen'i kaosa sürüklemiştir. ABD, temel politikasını demokrasi ve insan haklarını yaymak olarak ifade etmesine rağmen, henüz Ortadoğu'da müdahale ettiği yerlerin hiçbirinde demokrasiye, huzura, refaha ve insan haklarına rastlanmamıştır.

Türkiye'nin Tarihsel Süreçteki Ortadoğu Politikası

I. Dünya Savaşından büyük yenilgi ile ayrılan Osmanlı Devleti'nin savaş sonunda fiziki varlığı nihayetlenmiş, uğruna maddi ve manevi birçok fedakârlıklar yaptığı Ortadoğu toprakları elinden alınarak Anadolu'da küçük bir alana sıkıştırılmak istenmiştir. Osmanlı Devleti'nin küllerinden elde avuçta kalan ne varsa ortaya koyarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti, kuruluş yıllarında doğal olarak Osmanlı Devleti'nden kalan sorunların çözümü ve ulusal bütünlüğünü sağlamaya yönelik politikalar izleyebilmiştir. Tüm olumsuzluklara rağmen izlenen sebatlı politika ile Hatay anayurt topraklarına katılmış, Musul ise İngilizlerin etnik ayrılığı kaşıyarak çıkarmış olduğu Şeyh Sait İsyanı nedeniyle çok istenmesine rağmen alınamamıştır. Kuruluş süresince tam bağımsızlık ve medeni uluslar seviyesine çıkma doğrultusundaki atılımlar nedeniyle daha çok iç işlerle uğraşıldığından Ortadoğu sorunlarının dışında kalma yeğlemiştir.

II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye Batı Bloku içinde yer almaya çalışmış dolayısıyla politikalarını bu doğrultuda geliştirmiştir. Bunun sonucu, Türkiye'nin bölgeye yabancılaşması olmuştur. Esasen Osmanlı egemenliğinin menfi hatıraları, Türkiye'nin laik bir yapı kurması, Batının hukuk sistemini kabul etmesi ve Batılı kurumlar içinde yer alma isteği, İsrail'i tanıyan ilk Müslüman devletin olması ve Batı Blokunun ürettiği politikaları takip etmesi, Ortadoğu halkları tarafından olumsuz gelişmeler olarak görülmüştür. Bu gelişmelerin sonucu Türkiye'nin de Ortadoğu ile ilişkileri uzunca yıllar inişli çıkışlı devam etmiştir

Kıbrıs sorununda Batı'dan gerekli desteğin alınması, çok boyutlu dış politika gereğini ortaya çıkarmış neticede Türkiye Ortadoğuya yönelik politikalar geliştirmeye başlamıştır. Bunun sonucunda bölge ile ilişkiler nispeten düzelme yoluna girmiştir.

1980'li yılların başlarında meydana gelen isyanla İran'da radikal islami rejimin kurulması, Sovyetlerin Afganistan'ı işgali ve İran-İrak savaşı Türkiye'nin dış politikada önemini arttırmıştır. Gelişen yeni durum muvacehesinde ve özellikle 1983 yılında Turgut Özal hükümetinin iş başına gelmesi ile Türkiye'nin Ortadoğu politikasında radikal değişiklikler meydana gelmiştir. Özal'a göre, Türkiye Ortadoğu'nun bir parçasıydı ve bu bölgede rol oynaması kaçınılmazdı. Bu kapsamda Ortadoğu ülkeleri ile ilişkiler arttırılmıştır⁷¹.

⁷¹ Kemal Kirişçi, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikasının Geleceği", *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası*, (Derleyenler: Barry Rubin-Kemal Kirişçi), Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2002, s. 162

1989’da Sovyetler Birliğinin dağılması dünyadaki dengeleri alt üst ettiği kadar Türkiye’yi de etkilemiştir. Türkiye’nin Batı ittifakına katılmasının başlıca nedeni olan Sovyet tehdidinin ortadan kalkması Türkiye’nin daha esnek ve aktif politika yürütebilmesini sağlamıştır. AB ile ilişkilerin gelişmesi ve dış politika yaklaşımında çatışmacı anlayış yerine işbirliğine dayalı bakışın hâkim olması bölge ülkeleriyle iyi ilişkiler gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur.

Son yıllarda takip edilen “komşularla sıfır problem” yaklaşımı çerçevesinde geliştirilen ilişkiler bölge insanının Türkiye hakkındaki olumsuz algısını kökünden değiştirmiştir. Arap halkları arasında Türkiye ve Türk liderleri için büyük bir sempati oluşmuştur. Türkiye’nin işbirliği temelinde karşılıklı bağımlılık yaratarak Ortadoğu ile ilişkileri geliştirmeye yönelik politikası başarılı olmuş, Türkiye bölgede etkin rol oynayan ülkelerden biri durumuna gelmiştir.

Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) ile stratejik işbirliği tesis edilmesi, Türk-Arap İşbirliği Forumu Çerçeve Anlaşmasının imzalanarak danışma mekanizmasının oluşturulması, Türkiye ile Ürdün, Libya ve Lübnan arasında vizeler kaldırılması gibi gelişmeler bölge ülkeleriyle ilişkileri son on yılda geliştirmiştir. Buna bağlı olarak Türkiye’nin bölgeye ihracatı on kat, bölgeden ithalatı ise altı kat artmıştır. Siyasi ve ekonomik ilişkilerdeki canlanma halklar arası kültürel ilişkileri de olumlu yönde etkilemiştir. Son on yılda Ortadoğu’dan Türkiye’ye gelen turist sayısı 1 milyondan 2,5 milyona çıkmıştır. Ayrıca, Türk dizileri Arapça dublajla Arap kanallarında yer almaya başlamış ve Araplar arasında en sevilen diziler olmuşlardır.

Ancak son birkaç yıl içinde Libya, Suriye ve Mısır’da meydana gelen yeni durumlara yönelik uygulanan politikaların “bölgedeki radikal suni grupların desteklenmesi” şeklinde algılanması, ilaveten bu ülkelerdeki desteklenen hükümetlerin yönetimden uzaklaşması ülke ve Ortadoğu halkları nazarındaki olumlu Türkiye algısını önemli ölçüde değiştirmiştir.

Sonuç

Sahip olduğu jeostratejik, jeopolitik, jeoekonomik ve jeokültürel önemi nedeniyle tarih boyunca sayısız mücadelelere sahne olan Ortadoğu, günümüzde olduğu gibi gelecekte de birçok devletin sahip olmak isteyeceği önemli bir bölge olma vasfını sürdürecektir. I. Dünya savaşı kadar olan sürede bölge’nin görecelide olsa sahibi olan Osmanlı Devleti bu mücadelenin tam merkezinde bulunmuş, bölgenin kaynaklarını kullanmak şöyle dursun muhafazası için çok fazla bedel ödemiştir. Osmanlı egemenliği sürecinde Ortadoğu mücadelesi Şark Meselesi içinde yer almış, aslında

Ortadoğu Osmanlı Devletinin parçalanmasında esas mücadele alanı olmuştur.

I. Dünya savaşı hemen öncesi bölgedeki zengin enerji kaynaklarının tespit edilmesi sonucunda bölgenin stratejik önemi bir kat daha artmış ve Ortadoğu'da küresel anlamda hâkimiyet kurmak isteyen güçlerin mücadele şekli görülmemiş şekilde şiddetlenmiştir. Neticede tarihin o zamana kadar görmediği büyüklükte meydana gelen savaş ile Ortadoğu'daki hakimiyet ve paylaşım sorunu galip gelen İngiltere ve Fransa lehine çözülmüştür. Osmanlı Devletinin ortadan kaldırılmasıyla oluşan boşluk bu yeni egemen devletler tarafından çıkarlarını korumak maksadıyla etnik farklılıkları kargaşa unsuru olarak kullanacak şekilde çizilen yapay sınırlar içinde oluşturulan sözde devletlerle doldurulmaya çalışılmıştır. Günümüzde ABD benzer şekilde BOP adı altında Ortadoğu'da büyük değişimleri içeren faaliyetlere girmiştir. Bu değişimlerin bölgesinde güvenlik ve istikrar isteyen ve gelişmesi buna bağlı Türkiye'yi doğrudan etkileyeceği aşikârdır. Bu kapsamda hemen yanı başında meydana gelen bu değişikliğe Türkiye'nin sırtını dönüp görmemezlikten gelmesi güvenliğine doğrudan etki edecektir.

Emperyalist düşüncelerle bölge üzerinde hakimiyet kurmak ve hakimiyeti devam etmek isteyen küresel güçler geçmişte bağımsızlık, milliyetçilik günümüzde ise özgürlük, barış, demokrasi, temel hak ve hürriyetler, insan hakları, küresel terörizm ile mücadele gibi söylemlerle gizlenmeye çalışılmış ve çalışılmaktadır. Tüm yapılan müdahaleler geçmişte Milletler Cemiyeti, günümüzde ise Birleşmiş Milletler, NATO gibi uluslararası kurum ve kuruluşlar vasıtasıyla yasallaştırılmaya çalışılmış, bunun mümkün olmaması halinde ise önleyici müdahale gibi yeni hukuki kavram ve kurallar oluşturularak müdahalenin yasallığı sağlanmıştır. İlaveten müdahaleler mümkünse uluslararası kuruluşların desteği alınarak bunun mümkün olmaması halinde ise oluşturulan kuruluşlar ve koalisyonlar vasıtasıyla yapılarak sorumluluklar katılımcılar arasında paylaştırılmıştır.

Geçmişte Osmanlı Devleti'nin yıkılması ile sonuçlanan zamanın küresel güçlerinin Ortadoğu'daki mücadelesi günümüzde de Türkiye'nin güvenliğine doğrudan etki etmektedir. Ortadoğu'nun belirsizlik ve karışıklık içerisinde bulunması, bir yandan Türkiye'nin ekonomik, kültürel ve sosyal manada bölge ülkeleri ile ilişkilerinin gelişimine engel olmakta diğer yandan güvenlik endişesi nedeniyle büyük ve güçlü ordu muhafazasını zorunlu kılmaktadır. Türkiye küresel güçler ve tarihsel ve kültürel bağının bulunduğu Ortadoğu ülkeleri arasında zaman zaman arada kalmış bu durum istenilen seviyede ilişkilerin gelişimi önlemiştir. Özellikle I. Dünya savaşı sonucu kuruluş döneminde Türkiye'nin yönünü batıya çevirmesi Ortadoğu ile

kültürel anlamda büyük ayrışmaya neden olmuş, bu ayrım oluşturulan “Hain Arap” algısı ile desteklenerek kapanamayacak hale gelmiştir. Neticede enerji deposu olan Ortadoğu’dan, binlerce kilometre uzakta olan ülkeler istifade ederken, hemen yanı başımızdaki olanaklardan faydalanılamamıştır.

Türkiye’nin Ortadoğu’dan ayrılığı, ülkelerin dış politik kararlarının büyük ölçüde iki bloklu sistem tarafından şekillendirildiği Soğuk Savaş döneminde uçurum halini almıştır. Ait olunan Batı Bloku’nun Kıbrıs sorunundaki tutumu dış politikada Ortadoğu gerçeğinin fark edilmesine neden olmak ile birlikte yine de etkin olarak bağımsız politika üretildiğini söylemek Soğuk Savaşın nihayetlenmesine kadar güçtür. Soğuk Savaş’ın sona ermesi ve ortaya çıkan çok boyutlu yapı Türkiye’nin salt Batı yanlısı dış politika yaklaşımından “çok boyutlu” bir dış politikaya geçmesine ve bunun neticesinde Ortadoğu’yla da yakın bir ilişki kurmasına imkân tanımıştır.

Türkiye’nin jeostratejik konumuna biancean doğu ile batı arasında köprü olma stratejisinin değiştirilerek sahip olunan jeopolitik, jeoekonomik ve jeokültürel güç kullanılarak tansit veya köprü olmak yerine bölgesinde “merkezi güç” olunması son yıllarda hedeflenmiştir. Tarihi süreç içinde küresel güçlerin Ortadoğu politikalarından doğrudan etkilenen Türkiye’nin aktif bir politik strateji seçmesi, “takip edilmesi zorunlu strateji” olarak görülmektedir. Ortadoğuda gerçekleşen geleceğe yönelik büyük pazarlıklarda en küçük ülke dahi bir şekilde yer almaya çalışıyorsa, yanbaşındaki olaylara Türkiye’nin müdahil olmaması kabul edilebilir görülmemektedir. Bu güne kadar müdahil olunmadı da ne kazandık konusu düşünüldüğünde, bölgeye yönelik aktif siyaset yürütülmesinin daha uygun olacağı sonucunu ortaya çıkaracaktır. ABD’nin Irak’ta Kürt oluşumunu desteklemesi, BOP kapsamında Arap Baharı olayları ile başta Ortadoğu olmak üzere tüm İslam dünyasını şekillendirmeye çalışması, radikal islami grupları kullanarak Avrupa’da islamifobi’yi yaygınlaştırması ve medeniyetler çatışmasına yol açabilecek politikayı takip ederken bunlara tepkisiz kalınması veya bağımsız politika üretilmemesi tarihi bir hata olacaktır.

Ancak, bölgede sadece belirli grupların desteklenerek ülkelerin yönetimini değiştirmeye yönelik faaliyetlerin desteklenmesi veya yönetime bir şekilde gelenlere karşı çıkılmasının yani ülke iç olaylarına taraf olunmasının Ortadoğu gibi çok oyunculu coğrafyada ülke güvenliği ve çıkarları açısından tehlikeli sonuçlar doğurabileceği düşünülmektedir. Çünkü Ortadoğu gibi düzensizliğin düzen olduğu coğrafyada mevcut aktörlerden birisinin çıkarılması düzensizliğin oluşturduğu düzenin yıkılmasına neden olabilecektir. Ayrıca yerine gelebilecek yeni yapının meydana getirebileceği

güçlükleri de önceden tahmin edilmesi günümüz koşullarında mümkün görünmemektedir. Irak'ta oluşan parçalı düzen, Suriye'de meydana gelen iç savaş, Mısır'daki askeri darbe ve Libya'daki Kaddafi sonrası durumun Türkiye'ye olan menfi etkisinin daha ne kadar olabileceğini kestirmenin çok güç olması buna örnek olarak gösterilebilir.

Netice itibariyle, Ortadoğu'ya yönelik bağımsız politika yürütülmemesinin ve belirli bir grubu destekleyen taraflı politika yürütülmesinin zararları görülmüş iken gelecekte bölgeye yönelik daha esnek, eşitlikçi, demokrasi değerlerini içeren ve ekonomik ilişkiler merkezli politakalar belirlenip takip edilmesinin uygun olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Abdelrehim, Neveen Talaat Hassan “*Oil Nationalisation and Managerial Disclosure: The Case of Anglo-Iranian Oil Company 1933-1951*”(Petrol'ün Kamulaştırılması ve Yönetimsel Açıklaması: İngiliz İran Petrol Şirketi Örneği 1933-1951), The University of York The York Management School A Doctoral Thesis September 2010

Aktaş, Gıyasettin “*19.Yüzyılda Ortadoğu'da İngiliz-Fransız Rekabeti*”, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2001

Albayrak, Mustafa “*Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bagdat Demiryolu'nun Yapımı*”,<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1152/13540.pdf>.

Aldur, Mahmut Sami “*58. ve 59. Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinin Ortadoğu Politikası*”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bölümler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bölüm Dalı Yüksek Lisans Tezi, Konya 2009

Altuğ, Yılmaz “*Çin, Vietnam, Çekoslovakya ve Ortadoğu Sorunları*”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Gazetecilik Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1970

Angrist, Michele Penner “*The Making of Middle East Politics*” (*Ortadoğu Politikası Oluşturma*), Politics and Society in the Contemporary Middle East (Çağdaş Ortadoğuda Siyaset ve Toplum), İkinci Baskı, Editör Michele Penner Angrist, Boulder USA 2013

Beyatlı, Aydın “*ABD'nin Irak'ı İşgalinin Bölge Ülkelerine Etkisi*”, KÖKSAY e-bülten, http://www.koksav.org.tr/ebulten/eyl-ek-kas2008/081127_kok_hk-abeyatli.pdf.

Buenahora, Jaime “*The Second Millennium*”(İkinci Binyıl), Politics, Ideology, And Religions in the Middle East, Editör, Ahmad Kamal, Fairleigh Dickinson University USA May 2010

Bullard, S. R. “*The Middle East, A Political and Economic Survey*”(Ortadoğu. Bir Polştik ve Ekonomik İnceleme), London 1958

Burnett, Eve “*The Ancient Middle East*”(İlk Çağda Ortadoğu), *Politics, Ideology, And Religions in the Middle East*, (Editör, Ahmad Kamal), Fairleigh Dickinson University, USA May 2010

Chirol, Valentine “*The Middle East Question or Some Problems of Indian Defence*” (*Ortadoğu Sorunu veya Hindistan Savunmasının Bazı Problemleri*), John Murray, London 1903

Cöğce, Salim “*Büyük Ortadoğu Projesi Bağlamında Hindistan ile Ortadoğu Arasındaki Tarihi Bağlar ve Güncel İlişkiler*”, *Gazi Akademik Bakış*, Sayı 2, 2000

Davutoğlu, Ahmet “*Stratejik Derinlik*”, Küre Yayınları 33. Baskı İstanbul 2009

Delahunty, Robert J. John Yoo, “The “Bush Doctrine: Can Preventive War Be Justified?”(Bush Doktrini: Önleyici Savaş Haklı Olabilir mi?), *Harvard Journal of Law & Public Policy*, Volume 32, Number 3, Summer 2009

Duman, Olcay Özkaya “Yakınçağlarda Osmanlı-Fransa İlişkileri ve Fransa’nın Ortadoğu Diplomasisi”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi VI/11*, 2009

Elibüyük, Mesut “*Ortadoğu’nun Coğrafya Bakımından Adı, Yeri, Önemi*”, *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi I/1* 2003

Fromkin, David “*Barışa Son Veren Barış*”, 4.Baskı, Epsilon Yayınevi, İstanbul 2004

Hare, Raymnod A. “*American Interests in the Middle East*”(Amerika’nın Ortadoğu’daki Menfaatleri), The Middle East Istitute Washington, D. C. 1969

Henry, Clement M. Robert Springborg, “*Globalization and the Politics of Development in the Middle East*” (*Globalleşme ve Ortadoğu’daki Politik Gelişme*), Cambridge University Press UK 2001

Hook, Gail Ruth “*Britons in Cyprus, 1878-1914*” (*Kıbrısta İngilizler 1878-1914*) The University of Texas at Austin Doctor Thesis, August 2009

Hurewitz, J. C. “*Diplomacy in the Near and Middle East*”(Yakın ve Ortadoğu’da Diplomasi), Vol.II Newyork 1956

Karaçam, Şenay “*20. Yüzyıl Başlarında İngiltere’nin Ortadoğu Politikası*”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Master Tezi, Ankara 2005

Keddie, N. R. “*Is There A Middle East ?*”(Ortadoğu Var mı?), International Journal Middle East Studies 1973

Kılıç, Davut, “*Ortadoğu’nun Dinî Jeopolitiği ve Günümüze Yansımaları Üzerine Bir Deneme*”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 13/1, 2008

Kirişçi, Kemal, “ Türkiye’nin Ortadoğu Politikasının Geleceği”, Günümüzde Türkiye’nin Dış Politikası, Derleyenler: Barry Rubin-Kemal Kirişçi, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2002

Kocaoğlu, Mehmet “*Uluslararası İlişkiler Açısından Ortadoğu*”, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995

Leslie, Shane, “*Mark Sykes: His Life and Letters*”(Mark Skys Hayatı ve Mektupları), Cassell and Company, Ltd London 1923

Mahan, Alfred Thayer, “*Retrospect and Prospect*” (Geçmiş ve Gelecek) “*Basra The Persian Gulf and International Relations*” (Basra, Basra Körfezi ve Uluslararası İlişkiler), Little, Brown, and Company, Boston 1902

Memiş, Ekrem, “*Kaynayan Kazan Ortadoğu*”, Çizgi Kitabevi, Konya 2002

Mirhosseini, Seyed Mohsen, “*Evolution of dual containment policy (the policy of Clinton’s administration - Clinton’s doctrine) in the Persian Gulf*” (“*Basra Körfezi’nde İkili Çevreleme Politikasının Evrimi*”), Global Advanced Research Journal of History, Political Science and International Relations Vol. 2(3) October 2013

Momayezi, Nasser, “*Oil, the Middle East and U.S. National Security*”(Ortadoğu’da Petrol ve ABD’nin Ulusal Güvenliği) International Journal of Humanities and Social Science Vol. 1 No. 10; August 2011

Morrison, S. A. (Stanley Andrew), “*Middle East Tensions: Political, Social and Religious*” (Ortadoğuda Tansiyon, Politik, Sosyal ve Dini), Harper & Brothers Publishers New York, 1954

Mowat, R. C, “*Middle East Perspective*” (Ortadoğu Perspektifi), Pitman Publishing Cooperation London, 1958

Nagasawa, Eljl, “*The 1919 Revolution as Seen by an Egyptian Child*”(Bir Mısır Çocuğu’nun gözünden 1919 yılı Devrimi), <https://hermes-ir.lib.hit-u.ac.jp/rs/bitstream/10086/14855/1/chichukai0001500870.pdf>.

Ogen, Olukoya, “The Economic Lifeline of British Global Empire: A Reconsideration of the Historical Dynamics Of The Suez Canal, 1869-1956”,http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt1/sayi5/sayi5pdf/ogen_olukoya.pdf.

Ortaylı, İlber, “İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu” Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:47:9, 100. Doğum Yılında Atatürk’e Armağan Dizisi:24, Ankara 1981

Özdem, Ali Gökçen, Karadağ’ın Osmanlı Egemenliğine Karşı Mücadelesi (1830–1878), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 2012

Öztürk, Mustafa, "Ortadoğu (Kavram, Jeopolitik ve Sosyo-ekonomik Durum", *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi I/1*, Elazığ 2003

Öztürk, Tuğçe Ersoy, “ABD’nin “Yumuşak Güç” Kullanımı: Barack Obama İmajı Üzerinden Amerikan Dış Politikasının Yeniden İnşası”, <http://kamudiplomasisi.org/pdf/abdninyumusakguckullanimi.pdf>

Paul, Rivlin, “Will China replace the U.S. in the Middle East? (Çin Ortadoğu’da ABD’yi Değiştirebilir mi?) http://www.dayan.org/sites/default/files/Iqtisadi%202014/IqtisadiEngRivlinUS_China_25032014.pdf.

Sarkar, Benoy Kumar, “The Reshaping of the Middle East”(Ortadoğuyu Şekillendirmek), The Journal of Race Development, Vol. 9, No. 4 Apr., 1919, URL: <http://www.jstor.org/stable/29738313>.

Šedivý, Miroslav, “The Diplomatic Background of Austria’s and Prussia’s Military Assistance to the Ottoman Empire in the 1830” (1830’larda Avusturya ve Prusya’nın Osmanlı İmparatorluğuna Askeri Yardımının Diplomatik Geçmişi), <https://otik.uk.zcu.cz/xmlui/bitstream/handle/11025/11385/Sedivy.pdf?sequence=1>.

Stork, Joe, “New Enemies for a New World Order”(Yeni Dünya Düzeni İçin Yeni Düşmanlar) Middle East Report, No. 176 May June 1992

Tareq, Y. Ismael and Glenn E. Perry, “Toward A Framework For Analysis, The International Relations of the Contemporary Middle East”(Çağdaş Ortadoğu’nun Uluslararası İlişkilerinin Analizine Bir Çerçeve), Editörler Tareq Y. Ismael and Glenn E. Perry, Abingdon, Oxon, 2014

Telson, David, “The Pursuit of Security and the Militarization of the Persian Gulf: A Study of the Nixon Doctrine and its Impact on the Persian Gulf” (Güvenliğin Takibi ve Basra Körfezi Militarizasyonu: Nixon Doktrini ve Basra Körfezi üzerindeki etkisi üzerine bir çalışma) <http://history.rutgers.edu/honors-papers-2011/274-the-pursuit-of-security/file>.

Ünal, Özkan, “Osmanlı Arşiv Kaynaklarına Göre Osmanlı – Alman Ekonomik İlişkileri (1856 –1914)” Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Mersin 2009

Venn, Fiona, “A Struggle for Supremacy? Great Britain, the United States and Kuwaiti Oil in the 1930s” (Üstünlük Mücadelesi mi? 1930’larda İngiltere, ABD ve Kuveyt Petrolü) Research Papers No. 2, Department of History, University of Essex Colchester 2000

Yaqub, Salim, “Contesting Arabism: The Eisenhower Doctrine And The Arab Middle East 1956-1959”(Arapçılığa İtiraz: Eisenhower Doktrini vee Arap Ortadoğu 1956-1959), <http://www.social-sciences-and-humanities.com/PDF/contesting-arabism.pdf>.

OSMANLI DÖNEMİNDE VAN VE ÇEVRESİNDE TÜRK- ERMENİ İLİŞKİLERİ VE BİRLİKTE YAŞAMA KÜLTÜRÜ

*During the Ottoman Period Turkish–Armenian Relations and Culture
of Living Together in Van and it's Around*

Orhan KILIÇ*

ÖZET

Van Gölü ve çevresinde Ermeni varlığına 9. yüzyılın ikinci yarısından itibaren rastlanır. Çoğu zaman hakim unsura bağlı olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Ancak 10. yüzyıldan önce küçük müstakil prenslikler ve krallıklar kurduklarına da rastlanır.

11. yüzyıldan sonra bölgede Türk hâkimiyetinin tesisi ile birlikte, hâkim beyliklerle birlikte yaşamışlardır. 1534 ve 1548 seferleri sonucunda Van Gölü ve çevresi tamamen Osmanlı hakimiyetine girmiştir. Uzun yılların getirdiği yıpranmışlıkla neredeyse yok olma durumuna gelen Ermeniler, bir anlamda Türk-İslam hâkimiyeti döneminde milli benlikleri ve dinlerini koruyarak yok olmaktan kurtulmuşlardır.

20. yüzyılın başlarındaki isyan hareketlerine kadar Türk-Müslüman unsur ile birlikte hoşgörü içinde sorunsuzca yaşamışlardır.

Anahtar kelimeler: Van, Türk, Ermeni, Osmanlı

ABSTRACT

Armenian presence in Van Lake and around seen since the second half of 9th century. Although Armenian were established small independent principalities and kingdoms before 10th centruy, most of the time they depending on the dominant power.

In the 11th centruy they started to live together with the Turkish domination in the region. Van Lake and it's around has been fully enter the domination of the Ottoman Empire in the 16th centruy. Ermenian identity and culture with Turkish – Islamic domination has been revied in the region.

Until riot act in the 20th centruy Armenians lived in tolerance seamlessly with Turkish – Muslim population. But from this time the Armenian rebellion began.

Key Words: Van, Turkish, Armenian, Ottoman

* Prof. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü, Elazığ/
TÜRKİYE. e-mail: okilic60@gmail.com

Giriş

Ermenilerin Van Gölü çevresindeki siyasî varlığı ile ilgili ilk bilgilere 9. yüzyılın ilk yarısından itibaren rastlanmaktadır. Bu yüzyılın ilk yarısında bölgede hâkim unsur Abbasîler olmasına rağmen, Abbasî-Bizans ve Abbasî-Ermeni prensleri mücadelesi görülür (Yıldız, 1980, s. 154).

Van bölgesindeki Ermeni hanedanları, 9. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, hâkim devletlere bağlı olarak yarı bağımsız bir şekilde yaşamışlardır. Van bölgesi 10. yüzyılda, *Sacoğlu (Sacid) Hanedanı*, *Ardzurini hanedanından Vaspurakan Ermeni Prensiği*, *Mervaniler* ve *Bizanslıların* hâkimiyetinde kalmıştır. Türklerin akınları başlayınca Vaspurakan prensi Senekharim, Bizans imparatoru II. Basil ile anlaşarak Van'ı Bizans'a terk etmiş ve yaklaşık 40.000 Ermeni ailesi ile birlikte kendisine tahsis edilen Sivas ve Kayseri'ye gitmiştir. Van'ı işgal eden Bizanslılar, civardaki Ermenilerin bir kısmını 1030 yılında Urfa'ya yerleştirmiştir (Sevim, 1988, s. 79; Göyünç, 1986, s. 198; Süslü, 1995, s. 79).

Bizanslılar; aralarında mezhep ve ırk düşmanlığı olmasından dolayı bölgeye girdikten sonra Ermeni halka zulüm yapmışlardır (Uras, 1987, s. 76-77). Selçukluların Anadolu'yu fetih ve yurt tutma faaliyetlerine başladıkları sırada Van Gölü çevresinde neredeyse hiçbir Ermeni siyasal güç kalmamıştır.

11. yüzyılın ikinci yarısından sonra bölgede Selçuklu hakimiyeti tesis edilmiştir (Runciman, 1989, s. 47; Sevim, 1988, s. 25-42). 12. yüzyılda Ahlatşahlar bölgenin hâkimi durumundadır (Turan, 1980, s. 86; Ögel, 1986, s. 21). 13. yüzyılın başlarından sonra Van Gölü çevresi sırasıyla Eyyûbîler, Harzemşahlar, Anadolu Selçukluları, İlhanlılar, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Safevilerin idaresinde kalmıştır. 1534 ve 1548 seferlerinin sonucunda Van, Adilcevaz, Ahlat ve Erciş'te Osmanlı hakimiyeti kalıcı olarak sağlanmıştır.

Türk hâkimiyetine giriş sürecinde, bölgedeki Ermenilerin bazen Bizans askerleriyle birlikte Türklere karşı, bazen de Bizans'ın kendilerine uyguladığı baskılar sebebiyle Türklerle birlikte hareket ederek Bizanslılara karşı oldukları görülür. Türk hâkimiyetinin kesin olarak sağlanmasından sonra hoşgörü ve adaletli yönetim anlayışından faydalanma yoluna gitmişlerdir (Süslü, 1990, s. 5; Sevim, 1983). Bu durum Osmanlılar döneminde de devam etmiştir. Van Gölü ve çevresinde neredeyse yok olma durumuna gelen Ermeni varlığı, Türklerin bölgede hâkim unsur olması üzerine millî ve dinî benliklerini koruyarak varlıklarını devam ettirdikleri söylenebilir.

Osmanlı Döneminde Van ve Çevresinde Türk-Ermeni İlişkileri

17. yüzyılın son çeyreğinde Van'ı ziyaret eden Tavernier, Van şehrinde ticaretin bir gelenek olduğundan bahseder (Tavernier, 1682, 1, s. 307). Bu ticaretin büyük bir kısmı Ermeniler tarafından yapılmaktadır (Evliya Çelebi 3-4, vr. 257/a). 20. yüzyılın başlarında Van şehrindeki yaklaşık 1000 kadar dükkânın %80'ni Ermenilere ait olup bütün ticaret ve sanatı ellerinde bulunduruyorlardı (Çelik, 2003, s. 9-10). Kevorkian, son dönemlerde Van'daki bir tüccar ailesinin bir günlük hayatını şöyle anlatır:

Ataerkil ailenin gelinlerinden en genci tan ağırırken evin annesiyle birlikte kalkar ve onun yıkanıp giyinmesine yardımcı olur. Sabah dualarını ettikten sonra tandır (tonir) yakar, yoğurt çorbası (tanabur) ve kızarmış göl balığı (darekh) hazırlarlar. Bu aralar erkekler de kalkıp yıkanır. Yalnızca evin reisi (danuder) bir koşu hemen ötedeki kiliseye gider, döndüğünde evin erkekleri günün ilk öğününü beraberce yerler. Henüz saat sabahın 6 ila 7'sidir ve gün yeni ağarmaktadır. Derken esnaf zanaatkâr olan erkekler dükkânlarını açmak üzere yola koyulurken, bu kez kadınlar sofraya oturur. Öğle vakti ara vermeksizin, saat 19'a kadar herkes kendi işiyle uğraşır, o saatte erkekler akşam yemeği için eve dönerler. Saat 21'e doğru gelinlerin en genci ile evin en küçük kızı, sabah toplanıp kaldırılmış olan yatakları çıkarıp halının üzerine yayarlar. Anne ya da baba Kitabı Mukaddes'ten bir bölüm okuduktan sonra herkesi duaya davet eder (Kevorkian-Paboudjian, 2012, s. 536).

Görüldüğü üzere, Ermeniler ibadet ve ticaretlerini rahatça yapmaktadırlar. Esnaf olan bir Müslüman-Türk ailesinin bir günlük hayatı ile bir Ermeni ailesinin arasındaki fark; birinin sabah camiye diğerinin kiliseye gitmesi, birinin Kuran-ı Kerim diğerinin ise İncil okumasından ibaretti.

Mimarlık konusunda mahir olan Ermeniler, resmi şehir mimarı olarak da atanmışlardır. 1556 yılında Selman adlı bir zımmi günlük 20 akçe yevmiye ile Van mimarı olarak görev yapıyordu (BOA, MD 2, 2/13). 17. yüzyılda da Ermeni mimar veya mimar halifelerin görev yaptıklarına dair bilgiler mevcuttur (BOA, MAD 4822, s. 2; MAD 6440, s. 2-3; MAD 7425, s. 56-58).

16-17. yüzyıllarda Van Gölü'nde ticarî ve askerî amaçla kullanılan 50 civarında gemi vardı. Van'da bir gemi tersanesi ve bu tersanede gemi yapımı ile meşgul olan mimarlar bulunuyordu (Kılıç, 1997, s. 285-286). Bütün bu gemileri yapan mimarların ve kaptanların Ermeni olduğunu düşünüyoruz. Zira 20. yüzyılın başları ile ilgili bilgi veren görgü tanıklarının ifadeleri, Van Gölü'nde taşımacılık yapan irili ufaklı 400 gemi ve teknenin tamamının

Ermenilere ait oldukları yönündedir (Çelik, 2003, s. 10). 1579 yılında Van Kalesi'nde gayr-i müslim askerî sınıftan olan bir miktar denizci *martolos* görev yapıyordu (BOA, MD 32, 303/554).

Van Gölü ve *Bend-i Mahi* ırmağında Ermeniler için büyük bir balık geliri potansiyeli vardı (Tavernier, 1682, 1, s. 307). *Bend-i Mahi* denilen mahalde avlanan balıklar tuzlandıktan sonra Acem ve Ermeni tüccarlara satılıyordu. Onlar da bu yüzlerce deve yükü tuzlanmış balıkları İran ve Azerbaycan taraflarında pazarlıyorlardı (Evliya Çelebi 3-4, vr. 237/b).

Zengin Ermenilerin zaman zaman devlete ait mukataa gelirlerini *iltizama* aldıklarına rastlanmaktadır. Mesela 1616 yılında Van Gümrüğü mukataasını Mirek adlı bir Ermeni almıştı (BOA, MD 81, 60). Bu mukataa bedeli 1637 yılında 35.000 guruştı (BOA, MAD 3443, s. 143).

Van ve çevresindeki Ermenilerin ehil oldukları bir diğer faaliyet bağcılıktır. Van şehrindeki bağların en ünlüsü Şirek (Şıyrek) Ermeni bağlarıdır (Evliya Çelebi 3-4, vr. 259/a). 1611 Mart ayında Van şehri ve çevresindeki Müslüman ve Ermeniler, Van civarındaki bağlarının her yıl iltizama verildiğini ve mültezimlerinin kendilerinden fazla vergi ve hizmet istemeleri sebebiyle şikâyetçi olmuşlardır. Bağların kendilerine aynı bedelle iltizama verilmesini talep etmişler ve bu istek uygun görülüyordu (BOA, MAD 3260, s. 71).

Halkın geçim kaynağı meyvecilik, tahıl ekimi, arıcılık ve hayvancılık (sığır, at, koyun ve keçi yetiştiriciliği) alanında daha da yoğunlaşmıştı. Keçi kılı ve koyun yünü şehirdeki halı dokuma atölyelerinde işlenirdi. Üretilen halı ve kilimlerin ünü Ortaçağ'da tüm Ortadoğu'ya yayılmıştı (Kevorkian-Paboudjian, 2012, s. 527). Bugün de Van halı ve kilimleri oldukça ünlüdür.

Van şehrinde *Çifte Kilise* olarak da bilinen *Surp Petros* ve *Surp Paulos* kiliselerinden başka kiliseye tesadüf edilmemektedir. *Surp Paulos* 1875'den sonra meydana gelen depremten sonra tamamen yıkılmıştı. Bu kiliselerin 960 yılında inşa edildiği ileri sürülmektedir (Bachman, 1913, s. 31-33). *Çifte Kilise*, Ermenilerin daha kalabalık olduğu Tebriz Kapısı Mahallesinin Tebriz Kapısı girişinin kuzey tarafında idi. 17. yüzyıla tarihlenen bir Van şehri minyatürüne göre, Van şehrinde Ulu Cami Mahallesinde iki, İskele Kapısı Mahallesinde ise küçük bir kilise bulunmaktadır (TSMA, E. 9487).

Van'ın kuzeyindeki *Varak* dağının eteklerindeki Varak (Varag) Kilisesi (Yedi Kilise) Van ve çevresindeki en büyük kilise olarak nitelendirilebilir (Lynch, 1901, s. 112-116; Bachman, 1913, s. 33-40). Akdamar Adası'ndaki Akdamar (Ahtamar-Surp Haç) Kilisesini de şehir dışındaki önemli kiliseler

içerisinde saymak gerekir (Andreasyan, 1961, s. 77). Az sayıda Ermeninin yaşadığı Çarpanak Adası'nda da *Limidafi* adında küçük bir kilise bulunuyordu (Kevorkian-Paboudjian, 2012, s. 531). 16-17. yüzyıllarda Van Nahiyesi'ne bağlı köylerde Serbayat, Yarkaya, Devin, Torun, Anavur, Kebûdin, Sihke, Surucvânk, Ark, Ada, Ertaş, Marunis, Erçek, Haburköm ve Şuşanis adında küçük köy kiliseleri mevcuttu (BOA, *Tapu-Tahrir* 730, s. 4, 12, 14, 19; *RD* 206, s. 278; *RD* 501; *RD* 85; *DBŞM* 167, s. 18-21; A. DVN, *Dosya No: 4, vesika no: 13*; TKGMA, *Kuyûd-ı Kadime* 343, vr. 1/b, 30/a).

1565 yılında Van şehrinde ve bazı köylerde toplanıp bir takım eşkıyalık hareketlerinde bulunan Ermenilere; kendilerine birçok kilise yapıldığı, faaliyette olanlarının tamirine izin verildiği ve asla zulüm ve baskı görmedikleri hatırlatılmıştı. Bu tür kanunsuz işlere niçin kalkıştıkları sorulduğunda ise, tatmin edici bir cevap verememişlerdi (BOA, *MD* 6, 513/1120-1121). Van ve çevresindeki kiliselere dokunulmaması ve tamirlerine izin verilmesi ile ilgili birçok örnek bulunmaktadır (BOA, A.DVN *Dosya No: 4, vesika no: 13*; *MD* 62, 95/209).

17. yüzyılın ortalarında Van şehrinde üç Ermeni, dokuz Türk-Müslüman mahallesi bulunuyordu (Evliya Çelebi 3-4, vr. 257/a). Ermenilerin çoğunlukla Tebriz Kapısı Mahallesi ile şehirdeki ticarî faaliyetlerin yoğun olduğu, Hüsrev Paşa Camii'nin kuzeyi ile Ulu Camiî arasındaki bölgede oturdukları ifade edilmektedir (Lynch, 1901, s. 80; Süleyman Sabri Paşa, 1928, s. 92). Ermeniler, bu mahallelerde Müslümanlar ile karışık olarak oturmuş olduklarından dolayı sadece Ermeniler tarafından meskûn olan bir mahalleye rastlanmamaktadır. Ermenilerin oturdukları mahallelerin içerisinde Van şehrinin en önemli Müslüman ibadet yerleri olarak bilinen Ulu Cami, Hüsrev Paşa Camii ve Kızıl Cami'nin bulunması her iki toplumun birlikte iç içe yaşadıklarını göstermektedir.

Van şehrindeki Müslüman ve Ermeni mezarlıkları şehir surlarının güney cephesinin dışında yan yana idi (Evliya Çelebi 3-4, vr. 259/a; VGMA, *Anadolu Sadis No: 592, 249/183*).

Van gölü çevresinde şehir ve köylerde yaşayan Ermeniler kendi kethüdalarını Müslümanlardan ayrı olarak seçiyorlardı. Ermenilerin mahalle ve köylerdeki temsilcilerine *kethüda*, ilgili sancaktaki veya kazadaki bütün gayri Müslimlerin temsilcisine ise *melik* deniliyordu. Ermenilerin *kethüda* ve *melik* seçimi konusunda kanun ve bürokratik teamüllere uygun olarak yaptıkları tekliflerin merkezî yönetim tarafından genellikle kabul edildiği görülmektedir. Aksi bir davranışa ise izin verilmiyordu. 1565 yılında Van şehri ve çevre köylerdeki bazı Ermenilerin devletin izni ve onayı olmadan

kendi başlarına *melik* ve *kethüda* tayin etmeleri ve kanunsuz davranışlar içerisine girmeleri, haklarında tahkikat açılmasına ve 16 kişinin hapsedilmeleri gibi istenilmeyen bir sonucun doğmasına sebep olmuştur (BOA, MD 6, 513/1120).

1616 yılında Van şehri Ermenileri tarafından melik olarak seçilen Kulican adlı kişi Van Eyaleti valisinin kendisinden borçlanarak alış-veriş yaptığı itibarlı bir tüccardı (BOA, MD 81, s. 88, 93). 1577-1578 yıllarında Erçek Nahiyesine bağlı Kirdevan köyünde Lale, Vatsan Nahiyesine bağlı Kirevanis köyünde Yohanna, Engil köyünde Ohan ve Abayan köyünde Kirkor adlı kişiler köy kethüdası olarak görev yapıyorlardı (TKGMA, *Kuyud-ı Kadime* 202, vr. 1-27).

Van, Bitlis ve Adilcevaz sancaklarında *resm-i ispençe-i gebrân* adı altında gayr-i müslimlerden nefer başına genellikle 25'er akçe alındığı tespit edilmektedir (Kılıç, 1997, s. 295-296; Kılıç, 1999, s. 214-215; Altunay, 1994, s. 82).

Cizye ve *harac* gayr-i müslim halk içinde belli birtakım şartları taşıyan kimselerden kişi başına alınan vergidir. Bu vergi türüne halk arasında *harac* denildiği ve resmi vesikalarda da zaman zaman bu isimle zikredildiğine rastlanmaktadır (Ercan, 1991, s. 371). Van Gölü çevresindeki Ermenilerden alınan *cizye* vergisinin miktarı çeşitli zamanlarda farklılık göstermiştir. Özellikle Safevi baskısının yoğun olarak yaşandığı yıllarda, *cizye* vergisinin azaltılarak alındığına rastlanmaktadır. Van Sancağında gayr-i müslimlerden alınan *cizyenin* miktarı 1571 yılında 118 (TKGMA, *Kuyud-ı Kadime* 202, vr. 32/a), 1608-1609 yıllarında 112 akçe (BOA, MAD 16366, s. 110; BOA, MAD 4659, s. 9) civarındadır. 1611 Nisanından sonraki 2-3 yıl için bu miktar 100 akçeye düşürülmüştür (BOA, MAD 3260, s. 99).

Ermenilerin vergilerini öderken haksızlığa uğramaması konusunda devletin titiz davrandığı ve bu konudaki her türlü şikâyeti dikkatle araştırıp, hiçbir şekilde huzursuz edilmemeleri hususunda çeşitli tedbirler aldığı görülmektedir (BOA, MD 27, 250/579; MD 29, 218/501; MD 31, 174/392). 1610 yılında Van şehrindeki Ermenilerden kalede muhafaza hizmetinde olan askerlere 1000 kile un, arpa ve zahire vermeleri istenmiştir. Ermeniler 1000 kile unu vermişler ancak arpa ve zahire vermeye kudretlerinin yetmediğini bildirmişlerdir. Bundan böyle kendilerinden serhat gazileri için un ve zahire istenmemesini talep etmişler ve bu talepleri merkezce kabul görmüştür. Van beylerbeyi ve kadısından Ermenilerin bu sebeple asla rencide edilmemeleri ve daima himaye edilmeleri de tenbih edilmişti. (BOA, MD 79, 412/1030).

Ermeniler 1615-1616 yıllarında kendilerinden haksız vergi toplandığı gerekçesiyle merkeze şikâyetle bulunmuşlardı. Bu şikâyetler eski Van beylerbeylerinden olup emekli olan Hacı Mustafa Paşa ve Van Kadısı vasıtasıyla araştırılmıştır. Gerekli soruşturma yapıldıktan sonra Mehmed Paşa görevden alınmıştır (BOA, MD 81, 43-45, 143-144).

1636 Ağustos’unda Van Kalesinin tamire muhtaç olan yerlerinin tamir edilmesi, etrafındaki hendeklerin genişletilmesi ve kalenin iki köşesinden göle kadar kanal açılıp hendeklerin su ile doldurulması içinde Van Eyaletinde olan Müslim-gayri Müslim halk el birliği ile çalışmışlardı (BOA, MD 86, s. 26).

Kale içinde oturan Ermeniler, haraclarına karşılık olarak kalenin burçlarına yağın karların süpürülmesi işini yüklenmişlerdir. Bu iş için her mahalleden birkaç süpürücü tayin edilmiştir. 1565 yılında bu hizmeti görmemek hususunda bir şekilde merkezden izin almışlarsa da bu karardan vazgeçilerek kale burçlarının süpürülmesi işine Ermenilerin devam etmesi kararlaştırılmıştır (BOA, MD 6, 464/1003, 475/1029).

Türk ve Ermenilerin bazen ortak olarak kanunsuz bazı davranışlar sergilediklerine de rastlanmaktadır. 1565 yılında 20 kişilik bir Ermeni gurup birkaç Müslümanla birlikte eşkıyalık hareketlerinde bulunmuşlardır. Bunlar öşür ve daha birçok vergiyi kaldırdık diyerek ahaliyi yoldan çıkarma yoluna girmişler ve kendilerine tabi olmayanları mahkeme ederek şehir içinde uygunsuz davranışlar sergilemişlerdir (BOA, MD 6, 331/698, 513/1120; MD 5, 123/286).

Sonuç

Van Gölü çevresindeki Türkler ve Ermeniler birlikte yaşamayı; ortak savunma, ortak tavır belirleme, ortak üretme, ortak tüketme veya ortak menfaat üzerine bina etmişlerdir. Bu anlayış sebebiyle, Van Gölü çevresinde yaşayan Ermeni halkın 16-17. yüzyıllarda gerek devlet gerekse Türk-Müslüman nüfus ile yaşadığı hiçbir problem yoktur. İbadetlerini kendi dinî müesseselerinde hiçbir baskı altında kalmadan rahatça yapıyor, kiliselerini tamir edebiliyor, ihtiyaç varsa yeni kiliseler bina edebiliyorlardı. Türk-Müslüman halkın Ermeniler ile birlikte yaşama konusunda olumsuz bir tavır yoktu. Adilcevaz’daki Kilise Mahallesi’nde Cihanşah Mescidine, Van’daki Ulu Cami Mahallesi’nde kiliseye rastlamak mümkündü. Van şehrindeki Kızıl Cami’ye ibadete giden halk, Ermeni evlerinin arasından, İskele Kapısı Mahallesi’ndeki Ermeniler ise birkaç Müslüman mahallesinden geçerek Çifte Kiliseye varabiliyorlardı.

Aynı mevkideki mezarlıklara defnediliyorlardı. Türk-Müslüman halk Van Gölü'nde ancak bir Ermeninin teknesi ile seyahat edebiliyordu. Bend-i Mahilerde yakalanan balıklar tuzlanmış bir şekilde Ermeni bir tüccarın Van pazarındaki tezgâhına geliyor, buradan satın alınarak sofraları süsleyebiliyordu. Türkler; pabucunu, kilimini, kumaşını ve mutfak eşyasını Ermeni tüccarlardan alıyordu. Şıyrek Ermeni bağlarının üzümünden yapılan şırayı afiyetle içiyor, Ermeni bir mimarın yaptığı köprüden geçiyor, bina ettiği bir kalede yaşıyor, Ermeni Gümrük Emni ile muhatap oluyordu. Van Kalesi'ndeki denizci azebler, martolos Ermenilerle birlikte Van Gölü'nde devriye geziyordu. Çan sesinden Türk-Müslüman, ezan sesinden Ermeni rahatsız olmuyordu.

Ortak yaşama ve savunma şuuru ile kalesini, surunu, kalesinin etrafındaki hendeğini birlikte yapıyor veya onarıyorlardı. Daha da ilerisi eşkıyalığı ve yankesiciliği bile birlikte yapıyorlardı. Her iki toplum içlerinden seçtikleri kişiler vasıtasıyla haklarını savunuyorlardı. Mahkemede eşit şartlarda yargılanıyor, şahitlik yapabiliyor, suçlu ise aynı hapisshane de birlikte yatıyor, aynı yere sürgün ediliyor, aynı suçtan aynı cezaya çarptırılıyorlardı. Türk-Müslüman halk Ermeni halkın servet sahibi olmasından rahatsızlık duymuyordu. Ermenilerin devletten talep ettiği vergi indirimleri veya çeşitli muafiyetler kabul ediliyordu.

Ermenilerin başkaldırısı; tarihi bir hesaplaşmanın, ezilmişliğin, hor görülüşlüğü, hoşgörüsüzlüğü, fakir bırakılmışlığın, haksızlığın, hukuksuzluğun, adaletsizliğin, zulmün, baskının sonucu değildir. Osmanlı Devleti'ne isyan etmelerini gerektirecek bir olayla ilgili olarak en azından Van Gölü çevresi için 16-17. yüzyıllara yapacakları atıf yoktur.

KAYNAKÇA

1- Arşiv Kaynakları

a- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA)

aa- Tapu-Tahrir Defterleri (TD)

No: 730

ab- Mühimme Defterleri (MD)

No: 2, 5, 6, 27, 29, 31, 32, 62, 79, 81, 86

ac- Maliyeden Müdevver Defterler (MAD)

No: 3260, 3443, 4822, 6440, 7425, 16366

ad- Ruznamçe Defterleri (RD)

No: 85, 206, 501

ae- Bab-ı Defteri Baş Muhasebe Kalemi (D. BŞM)

No: 167

af- Bab-ı Asaî Kalemleri Kataloğu Divan-ı Hümayun Kalemi (A. DVN)

Dosya No: 4, vesika no: 13

b- Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA)

E. 9487 (Van şehri resmi)

c- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

Anadolu Sadis No: 592.

d- Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi (TKGMA)

Kuyud-ı Kadime No: 202, 343

2- Klasik ve Araştırma-İnceleme Eserler

Altunay, Emine; *1540 (H. 947) Tarihli Tahrir Defterine Göre Bitlis Sancağı*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, Samsun, Şubat 1994.

Andreasyan, Hrand D. “Aktamar Kilisesi”, *İ.Ü.E.F.T.D.*, c. XVI, S. 21, İstanbul 1961

Bachman, Walter; *Kirchen und Moscheen in Armenien und Kurdistan*, Leipzig 1913

Çelik, Hüseyin; “1915 Görgü Tanıklarınca Van ve Çevresinde Ermeni Olayları”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, MEB, yıl 4, S. 38, Ankara Nisan 2003

Ercan, Yavuz; “Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar”, *Belleten*, C. LV, S. 213, Ankara 1991

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme 3-4*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Bağdat no: 305, 1719-1720 (H. 1132 tarihli istinsah).

Göyünç, Nejat; “Van”, *İslâm Ansiklopedisi XIII*, MEB, İstanbul 1986

Kevorkian Raymond H.-Paul B. Paboudjian; *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler*, (Fransızcadan Çeviren: Mayda Saris)Aras Yayıncılık, İstanbul 2012

Kılıç, Orhan; *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van*, Van Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları No: 6, Ankara 1997

_____; *XVI.Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605)*, Ankara, 1999.

Lynch, H.F.B.; *Armenia Travels and Studies II*, London, New York and Bombay 1901

Ögel, Bahaeddin-Hakkı Dursun Yıldız, Fahrettin Kırzioğlu, Mehmet Eröz, Bayram Kodaman, M. Abdulhalûk Çay, *Türk Millî Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu*, 2. Baskı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1986

Runciman, Steven; *Haçlı Seferleri Tarihi I*, (Çeviren: Fikret Işıltan), Ankara 1989

Sevim, Ali; *Anadolu'nun Fethi Selçuklulur Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya Kadar)*, Ankara 1988

Sevim, Ali; *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, TTK, Ankara 1983

Süleyman Sabri Paşa, *Van Tarihi ve Kürtler Hakkında Tetebbuat*, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul 1928

Süslü, Azmi; *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü- Yayın No: 5, Ankara 1990

Süslü, Azmi-Fahrettin Kırzioğlu-Refet Yinanç-Yusuf Hallaçoğlu, *Türk Tarihinde Ermeniler (Temel Kitap)*, Kars Kafkas Üniversitesi Rektörlüğü, Yayın No: 2, Ankara 1995

Tavernier, Jean-Babtiste; *Les Six Voyages en Turquie, en Perse et Aus Indes I*, Paris 1682

Turan, Osman; *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1980

Uras, Esat; *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Genişletilmiş 2. baskı, Belge Yayınları, İstanbul 1987

Yıldız, Hakkı Dursun; *İslâmiyet ve Türkler*, İstanbul 1980

BİLÂD-I ŞAM'IN ETNİK YAPISI*Ethnic Structure of Bilad Al-Sham***Sevda ÖZKAYA*****ÖZET**

Ortadoğu coğrafyasının Bilâd-ı Şam olarak adlandırılan kısmında yer alan ülkelerin (Suriye, Ürdün, Lübnan, Filistin) jeopolitik ve stratejik önemlerinin anlaşılması ve tarihi süreç içerisinde bölgede meydana gelen gelişmelerinin sebeplerinin anlaşılabilmesi için etnik yapının ortaya konulması önemlidir. Bu nedenle çalışmamızda bölgenin aslı unsurunu oluşturan Arapların Sami ırkı ile tarihi bağları üzerinde durulacaktır. Çünkü Arap Yarımadası Sami ailesinin beşiği olarak kabul edilmektedir bunun yanı sıra sonradan Mezopotamya'ya göç eden Babilliler, Asurlular, Fenikeliler ve İbranilere yurt olmuştur. Buradan hareketle bölgede Arapça konuşan nüfusun hangi tarihi etnik köklere mensup oldukları anlatılarak bu halkların hangi tarihlerde, nerelerden geldikleri ortaya konulacaktır. Söz konusu topraklarda bugün Babilliler, Kaldeliler, Hititler ve Fenikelilerin varlıkları söz konusu değildir ancak dili Arapça olan milletler halen yaşamaktadırlar ve geçmişte olduğu gibi bugün de bu topraklar stratejik açıdan çok önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Etnik, Bilâd-ı Şam, Ortadoğu, Arapça

ABSTRACT

It is important to state the ethnicity to understand the reasons developments in the area in historical process and geopolitical and strategical importance of the countries which were in the part of Middle east that called "Bilâd-ı Şam". For that reason in this study it will be elaborated on historical relationship between semitic race and Arabs who made the main part of the area's population. Because Arabic Peninsula became homeland for "Babil, Asur, Keldani etc." Who emigrated to Mesopotamia later. From this point of view it will be shown; when people spoke in Arabic in the area came and where did they come from by telling which ethnical origins they had. Today in the area "Babil, Keldani..." do not exist. But nations with Arabic language are still there and like in the past, today, these lands are still strategically very important.

Key Words: Ethnic, Bilâd-ı Şam, Middle East, Arabic.

Giriş

Etnik kelime anlamı itibariyle "yerel" olarak açıklanabilir. Günümüzde yaptırımları göz önünde bulundurulduğunda siyasi bakımdan bu kelimenin farklı manaları barındırır hale geldiğini oldukça önem kazandığını söylemek

* Yrd. Doç.Dr., Kastamonu Üniversitesi, Fen-edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

gerekir. Oxford sözlüğü, “Etnik”i kelime anlamı olarak, “farklı soy, kültür ve gelenek” olarak açıklamaktadır. Bu açıdan bakıldığında herhangi bir bölge üzerine araştırma yapmak ya da uluslararası platformda politikalar, stratejiler belirlemek söz konusu olduğunda etnik yapı göz ardı edilemez. Biz de bu bağlamda Güney Batı Asya coğrafyasının önce genel olarak etnik yapısını ardından Bilâd-ı Şam ülkelerini bu açıdan değerlendirmek istedik. Çünkü dünya üzerinde en dikkat çekici olan sahaların başında “Ortadoğu” diye tabir edilen bölge gelmektedir. Burası Asya, Avrupa, Afrika kültürleri arasında bir köprü görevini yapmaktadır ve sayısız etnik gurupların birbiriyle karışma noktası olup çok sayıda uygarlığa da yurt olmuştur.

I. Dünya Savaşına kadar Yunanistan, Bulgaristan, Levant (Doğu Akdeniz kıyıları: Lübnan, Suriye) ve Mısır, Yakınoğu kavramıyla ifade edilirken savaştan sonra Mezopotamya, Arap Yarımadası, İran ve bazen de Afganistan’ı da kapsayacak şekilde, Ortadoğu terimiyle Yakınoğu’nun yerini almıştır. Ortadoğu daha çok Libya’nın doğusundan Pakistan’a kadar uzanan, Asya’nın güneybatısı ile Afrika’nın kuzey doğusunu içerisine alan bir bölgenin adı olmuştur. Bu durumda Mısır, Arap Yarımadası, Verimli Hilal Ülkeleri (Irak, Suriye, Lübnan, Filistin), Türkiye, İran ve Afganistan buraya dahildir. Bazı araştırmacılar Türkiye, İran ve Afganistan’ı Ortadoğu’nun kapsamından ayrı tutmakta ve sadece Arap ırkının hâkim unsur olduğu bölgeyi Arap Ortadoğu’su kavramıyla ifade etmektedirler¹. Bazıları da bu kavramın yakın zamanda mahiyet değiştirdiğine dikkat çekmekte ve Orta Doğu’nun siyasî ve coğrafi anlamından ziyade İslam coğrafyası ve kültürünü ifade ettiğini belirtmektedirler². Bu durumda inancın belirleyici olduğu bir coğrafya ile karşı karşıya kalmaktayız. Aslında Orta Doğu diye isimlendirilen kara parçasının bugün dahi sınırlarının değişken, esnek olduğu dikkate alındığında bölgeyi sınırlandırırken bir tek unsurun etken faktör olduğunu söylemek bizi doğru bir neticeye ulaştırmamaktadır. Zira bölgeyi tanımlamada kimi zaman inançlar kimi zaman ırk kimi zaman dil ya da kültürel bağlılık ve farklılıklar ön sıraya konulmaktadır. “Orta Doğu” teriminin batılılarca ortaya atılmış bir ifade olması aslında bölgenin taşıdığı stratejik önemle ve dolayısıyla bu konumunun batılı devletlerin menfaatine olacak biçimde kullanılması ile ilgilidir. Bu açıdan bakıldığında geçmişte ve bugün bölgenin içinde barındırdığı etnik ve dini kimlikler politikanın önemli bir aracı olmuştur.

¹ Davut Dursunoğlu, *Ortadoğu Neresi*, İstanbul, 1995, s. 15, 16

² Mustafa Öztürk, “Orta Doğu (Kavram-Jeopolitik ve Sosyo-Ekonomik Durum)”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Dergisi I/1*, Elazığ, 2003, s. 253-254

Tarihî Süreçte Etnik Kimlikler

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Ortadoğu bölgesinin önemli bir özelliği üç kıtanın birleşme noktası olmasıdır. Büyük medeniyetlerin beşiği olan bölgede Asurlular, Etiler, Frigyalılar, Lidyalılar, İyonlar, Persler, Makedonlar devletler ve siyasi birlikler kurmuşlardır³. Ortadoğu halkları fiziki yapıları, dil, din ve milliyetlerine göre sınıflandırılmaya çalışılsa da bu sınıflandırmaların hiç biri tam manasıyla kabul edilebilir olmamıştır. Arapça konuşan birisi farklı bir ülkeden ya da dinden olabilir. Dini inanç bir ölçüt kabul edildiğinde ise öncelikle Müslüman, Hristiyan nüfusun baskın olduğu görülür bunlar arasındaki mezhep farklılıkları da bir sınıflama yapmak için yeterli değildir⁴.

Güney Batı Asya’da en kalabalık etnik grup Araplardır ikinci olarak ise Türkler gelir. Bugün bölgede yaşayan halklar Hint-Avrupa, Hami-Sami, Kafkas ve Altay dil ailelerine giren dilleri konuşmaktadır. Bu diller Arapça, Türkçe ve Acemcedir. Bu üç dil dışında Kafkas dilleri, Kürtçe, Ermenice, İbranice ve Süryanice de konuşulur⁵. Ayrıca Tacikçe, Belucî, Tatça ve Talişçe de bu diller arasında sayılabilir. Bu dillerin varlığı M.S. 4. yüzyıldan beri bilinmektedir. Hamî-Samî dillerine ait yazılı kaynakların, M.Ö. 3200’lerde Ortadoğu’da ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu aileye (içinde Filistin’de İ.Ö.13. yüzyıldan İ.S. 2. yüzyıla kadar konuşulan, bugün de kullanılan İbrancanın bulunduğu) kuzey orta Samî, güney orta Samî, güney çevresel Sami dilleri girmektedir⁶.

Bölgenin asli unsurunu oluşturan “Arap” kavramını dar bir çerçevede tanımlayamayız. Çünkü kendine Arap adını veren bir kimse Irak, Ürdün, Suriye veya Lübnan, Yemen, Suudi Arabistan, Libya veya Sudan, Tunus, Cezayir veya Faslı olabilmektedir⁷. Burada birleştirici unsurun dil olduğu düşünülebilir.

Arap liderlerinin bir toplantısında, Arap terimi şöyle tarif olunmuştur; “*ülkemizde yaşayan, dilimizi konuşan, kültürümüzde büyüyen ve şanımızla iftihar eden herkes bizdendir*”. Harvard Üniversitesi’nden Prof. Gibb ise

³ Selami Gözenç, *Güneybatı Asya “Ortadoğu” Ülkeler Coğrafyası*, İstanbul, 1999, s. 6

⁴ W.B. Fisher, *The Middle East (A Physical, Social And Regional Geography)*, London, s. 77

⁵ Selami Gözenç, *a.g.e.*, İstanbul 1999, s. 70.

⁶ Pavel Dolukhanov, *Eski Orta Doğuda Çevre ve Etnik Yapı*, Çev. Suavi Aydın, Ankara 1998, s. 89

⁷ Bernard Lewis, *Uygurlık Tarihinde Araplar (İslamiyet Öncesinden Hz. Muhammed Ve İslamiyet’in Doğuşuna. Fetihler Çağından Günümüze Ortadoğu ve Avrupa’da Araplar)*, (Çev. Hakkı Dursun Yıldız), İstanbul, 2006, s. 11

şöyle söylemiştir; “Hz. Muhammed’in peygamberliğini ve Arap İmparatorluğu’nun hatırasını tarihin en önemli olayı sayan, buna ek olarak Arap dilini ve onun kültürel mirasını ortak ata mirası olarak kabul eden herkes Arap’tır”⁸. Bu tariflerin ardından şöyle söylenebilir; Arap ismi aynı kültüre sahip bir toplumu ifade etmektedir. Bugün Arap olarak isimlendirilen halk, birkaç ırkın birleşmesinden meydana gelmiştir. Akdeniz bölgesinde yaşayan Sami ve Hami ırkları Arap toplumunu meydana getiren ırkların başında gelenlerdir. Bunlardan başka Balkanlar ve Ortadoğu’da görülen Armenoid ve Nordik ırkla Mısır’da yaşayan Negroid ırk da Arap toplumuna dâhildir⁹.

Sami ailenin muhtemel beşiği olarak Arap Yarımadası sonradan Mezopotamya’ya hicret eden ve burada Babilliler, Asurîler, Fenikeliler ve İbraniler diye anılan halk kitlelerine yurt vazifesi görmüş bir ülkedir. Babilliler, Kaldeliler, Hititler ve Fenikeliler vaktiyle bölgede yaşamış fakat artık mevcudiyetleri silinmiş tarihi toplumlardır. Araplar, halen yaşamakta olan Sami ırkın iki temsilci kolundan biridir diğeri ise Yahudilerdir¹⁰. Batı Asya’da kullanılan diller incelendiğinde Suriye, Filistin, Arabistan ve Irak’ın tarih içerisinde geçirmiş olduğu devirler görülebilmektedir. M.Ö. 4. binin ortalarından başlamak üzere Babilliler, Asurlular ve sonradan Kaldeliler tarafından Dicle-Fırat vadisi işgal edilmeye başlamıştır. MÖ. 2500 senelerinden sonra ise Amuriler ve Kenaniler Suriye’ye gelip yerleşmişlerdir. Takriben M.Ö. 1500 senelerinde Aramiler Suriye’yi ve İbraniler de Filistin’i iskân etmişlerdir. 19. yüzyılda dil alanında yapılan çalışmaların hız kazanması neticesinde çivi yazılarının çözülüp okunabilmelerinden ve Asur, Babil, İbran, Aram ve Habeş dillerinin mukayeseli bir şekilde tetkik edilmiş ve böylece bu diller aralarında büyük benzerlikler ortaya çıkmıştır¹¹.

Orta çağda ise Güney Batı Asya İslam’ın doğuşuna sahne olmuştur. Bölgenin dini bakımdan önemi ve bölge halkalarının kimliklerinin ifade edilmesinde elbette sadece İslamiyet’ten bahsedilemez zira burası üç büyük din için de kutsal kabul edilen özel bir bölgedir. Ancak İslamiyet Ortaçağ’da bölgeye damgasını vurmuş gelişmelere yol açarak her ırktan büyük oranda mensubu bulunan bir unsurdur.

⁸ Lewis, a.g.e., s. 12

⁹ Süleyman Özmen, *Orta Doğuda Etnik Dini Çatışmalar ve İsrail*, İstanbul, 2001, s. 109, ayrıca daha geniş bilgi için bkz. W.B. Fisher, *The Middle East (A Physical, Social And Regional Geoghrapy)*, London, s. 80 -85

¹⁰ Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi I*, (Çev. Salih Tuğ), İstanbul 1980, s. 21, 23

¹¹ Hitti, a.g.e., C. 1, s. 25

İslam fetihlerinin meydana gelmeye başlamasından itibaren bir asır içinde bu halk kitlesi, Atlantik Okyanusu kıyılarından Çin sınırlarına kadar uzanan bir imparatorluğa sahip olmuştur. Daha önce benzeri görülmemiş olan bu genişleme sayesinde Arap dili bölgede geçerli anlaşma vasıtası haline gelmiştir. Yine İslam fetihleri ve kültürel gelişmeleri dolayısıyla Arapça sadece bir anlaşma vasıtası olmaktan çıkmış aynı zamanda sanat, bilim, edebiyat dili haline gelmiştir. Batı Avrupa dillerinde bugün dahi Arapçadan alınma çok sayıda kelime mevcuttur¹².

Bugünkü Suriye, Lübnan ve Filistin'den oluşan bölge ise Araplar tarafından Bilâd-ı Şam olarak adlandırılmaktadır. Bölgeye Sami ırk hâkimdir. Bu bölgede Arapça konuşulmaktadır ve gerçekten Atlas Denizinden Basra Körfezi'ne ve İran kıyılarına kadar Arapça geçerlidir. Arapça, orta zamanların başlarında sadece Arabistan ve adalar halinde bugünkü Ürdün'de ve Irak'ta bazı bölgeleri kapsayan bir dildi. Geri kalan bölgede Aramca konuşulurdu. Aramca, bugün Süryani dediğimiz güneydeki Hristiyanların diliydi ve bu dilin özelliği Hz. İsa'nın konuştuğu dil olmasıdır. Mısır'da firavunlardan beri Kopt dediğimiz Kıpti dili konuşulmaktaydı. İslam fetihlerinden sonra bu halklar tarafından Arapça benimsenmiştir. Bunda İslam fetihlerinin etkisi olmakla birlikte diller arasındaki büyük benzerlikler de etkili olmuştur.

Sekizinci yüzyıldan itibaren hilafet yavaş yavaş bir Arap İmparatorluğundan bir İslam İmparatorluğu'na dönüşmüştür. Bu arada Arap kelimesinin etnik içeriği de değişmiştir. Egemenlik altına alınan kavimler arasında İslamiyet'in yayılışıyla birlikte çok sayıda Arap eyaletlere yerleşmiştir¹³. Böylece bundan sonra Ortadoğu'nun etnik bakımdan kimliğini ifade eden başlıca unsur İslamiyet olmuştur. Müslüman cemaat içerisinde Sünniler çoğunluğa sahiptir. Hristiyanlar ise Mısır, Lübnan, Suriye, İsrail, Türkiye, Ürdün ve Irak'ta yaşamaktadırlar¹⁴.

Buraya kadar anlatılanlar da ortaya koymaktadır ki Ortadoğu'da yaşayan halk esas itibarıyla etnik bakımdan üç ana guruba ayrılmıştır. Sami guruplar (Araplar, İbraniler), Hint-Avrupa gurubundan olanlar (Farisiler, Ermeniler ve Afganiler) ve Turanî gurubu Türkler. Sayısal olarak Araplar çoğunluğu temsil ederken Farisiler ve Türkler de önemli oranlara sahiptirler. Bölgenin güneyinde Araplar, güneydoğuda Farisiler ve Afganiler, kuzeydoğuda Türkler yaşamaktadırlar. Bu büyük gurupların yanında

¹² Hitti, *a.g.e.*, C. 1, s. 18, 19

¹³ Lewis, *a.g.e.*, s. 16,18,19

¹⁴ Dursunoğlu, *a.g.e.*, s. 19, 20

Ermeniler, Çerkezler, Nasturiler, Asurlular, Keldaniler, Rumlar gibi küçük guruplara da rastlanmaktadır¹⁵.

Arapça konuşan ülkeler Güney-Batı Asya, Mısır ve Kuzey Afrika olarak üç guruba ayrılır. Birinci guruptaki en geniş Arap ülkesi Arabistan yarımadasıdır. Buranın kuzeyinde Irak, Suriye, Lübnan, Ürdün, Filistin devletleri olan Bereketli Hilal Ülkeleri uzanır. Araplaştırma faaliyetinin en ileri gittiği ülkeler bunlardır. İslamiyet içinde bazen daha önceden mevcut inancın etkisi altında yeni mezhepler doğmuş ve böylece Irak'ta Şiiler ve Yezidiler, Suriye ve Lübnan'da Dürziler, Yemen'de Zeydiler ve İsmaililer ortaya çıkmıştır¹⁶.

Bölgede İslamiyet'i kabul eden Araplar başlarda belki Verimli Hilal sınırlarının ötesine kısmen geçmişlerse de sınırlıydılar. Güneybatı Asya, Kuzey Afrika ve İslam topraklarında henüz başka diller ve başka inançlar mevcuttu. Arapça sonraki fetihler döneminde bir din dili olarak Arapça konuşulan ülkelerin çok ötesine ve daha sonraları da Asya ile Afrika'nın Arap egemenliğine girmemiş bölgelerine kadar yayılmıştır. İslam dini ile Arap imparatorluğunun yayılmasında fethedilen topraklarda yaşayan halkların da yardımı olmuştur¹⁷. Şöyle ki; Pers ve Bizans İmparatorluklarına tâbi bulunan Bereketli Hilalin Aramice konuşan Hristiyan halkları ile Mısır'ın Kıptice konuşan Hristiyanları İslam fetihleri neticesinde uygulanan hoşgörüylü yönetimden etkilenmişlerdir. Netice itibariyle denilebilir ki; İslam fetihleri Ortadoğu denen bölgenin bugünkü etnik görüntüsünün oluşmasında önceki gelişmelerden daha etkili olmuştur.

Bu konuda biraz daha ayrıntılı bilgi vermek gerekirse VII. yüzyılın başında Yakın ve Ortadoğu birbirine rakip iki büyük imparatorluk arasında bölünmüştü. Grek menşeli olan Bizans imparatorluğunun merkezi Konstantinopolis, dini ve kültürü Hristiyan ve idari sisteminin büyük kısmı Roma tarzındaydı. Bu devirde nüfusunun büyük bir kısmı Rum olan Anadolu, Bizans İmparatorluğu'nun dayandığı temel alandı. Güneyde ise Suriye ve Mısır eyaletlerini hakimiyeti altında bulundurmaktaydı. Hristiyan halkın ağır vergiler yüzünden Bizans hükümetine karşı tepkisi bilinen tarihi bir gerçektir. Bu tepkinin bir yansıması Ortodoks mezhebine düşman olan Monofizit kiliseleriydi. Yahudiler de Monofizitlerden zulüm gördükleri iddiası ile Bizans'a karşı tepkiliydiler. Sasani İmparatorluğu genel

¹⁵ Erich W. Bethmann, *Bridge to Islam (A Study of The Religious Forces of Islam and Christianity in The Near East)*, London, s. 124 -163

¹⁶ Lewis, a.g.e., s. 23, 25

¹⁷ Bernard Lewis, *Ortadoğu*, İstanbul, 1996, s. 35, 37, 38, 44

durumuyla Bizans ile benzerliklere sahipti. Burada imparatorluğun çekirdeğini, Hint-Avrupalı bir dil konuşan halkın yerleşik bulunduğu İran teşkil ediyordu. Sasani genişlemesi ise anti-helenik bir genişlemeydi. Tüm bunlar fetihleri kolaylaştıran unsurlar arasında etnik yapının tesirini ortaya koymaktadır. Bir taraftan da Arabistan'daki nüfus fazlalığı komşu ülkelere göç ederek yayılmıştır. Böylece Bereketli Hilal'e ve bunun daha ötesindeki çeşitli fethedilmiş bölgelere doğru hareket etmişlerdir¹⁸.

Arap olmayan ve bölgede varlığı söz konusu olan bir grup da Süryanilerdir. Süryaniler Hz. İsa'nın kurmuş olduğu dini benimsemeden önce bir kavim olarak görülmektedirler. Bu kavmin adı Hristiyanlığın kabulünden sonra mezhep adına dönüşmüştür. Bunlar Aramilerden olup kavimlerini Hz. Nuh'un Sam, Ham ve Yafes olan üç oğlundan Sam'ın oğlu Aram'dan türemişlerdir. Kuzey Mezopotamya'nın dağlık bölgelerinde göçebe olarak yaşayan Aramiler M.Ö. 14. yüzyılda Suriye'nin doğu sınırı bölgesinde görülmüşlerdir. Süryaniler tarihin bahsettiğimiz devirlerinde Pers ve Yunan işgal ve istilalarına uğramış, sonra halkın bir kısmının Hristiyanlığı kabul etmesiyle bu adı alarak ayrı bir halk kitlesi halinde varlıklarını devam ettirmişlerdir. Aramiler, Asurilerin zorlaması ile Fırat'ın batısına geçerek Suriye ve Filistin sınırlarına sokulmuşlardır. Bir başka etnik yapı olarak bölgede adı geçen Keldaniler ise Irak, Türkiye, İran, Suriye, Lübnan, Ürdün, Mısır, Cezayir gibi Ortadoğu ülkelerinin yanı sıra Hindistan, Pakistan, Rusya, Fransa, İsveç, Norveç, Finlandiya gibi Avrupa ülkelerinde de yaşamaktadırlar¹⁹.

Yine Bilâd-ı Şam bölgesinin sürekli gündemde olan önemli bir başka kısmı ise Filistin'dir. Filistin eski Şam kaynaklarında denildiği gibi Kenan diyarının kalbidir. Filistin adı M.Ö. ki zamanlarda buralarda yaşamış olan kavmin adına bağlanır, İbraniler bu halka Pelisthtin ve bölgelerine de Palesheth diyorlardı. Filistin'in ilk halkı yine Arabistan Yarımadası'ndan bölgeye göç edenlerden oluşmaktadır²⁰.

Ortadoğu'nun etnik çeşitliliği batıdan doğuya gidildikçe artmaktadır. Büyük etnik gruplar (Araplar, Türkler, Farslar, Azeriler, Afganlılar) toplam nüfusun %82,5'ini oluşturmakta ve toplam alanın %85 ini işgal etmektedir. Arap olmayan etnik grupların en fazla olduğu ülke Irak, (Kürtler, Asuriler,

¹⁸ Lewis, *Uygurlik Tarihinde Araplar (İslamiyet Öncesinden Hz. Muhammed ve İslamiyet'in Doğuşuna. Fetihler Çağından Günümüze Ortadoğu ve Avrupa'da Araplar*, s. 73, 74, 80, 81, 82

¹⁹ Aziz Koluman, *Orta Doğu'da Süryanilik Dini, Sosyal, Kültürel Hayat*, Asam, Ankara 2001, s. 19-25, 56-65

²⁰ Özmen, *a.g.e*, s. 23 -27, 79-115

Türkmenler, Çerkezler) ve Suriye (Kürtler, Ermeniler, Türkler, Asuriler, Çerkezler) dir. Bugünkü karmaşık dilsel ve etnik durum Ortadoğu'da insan guruplarının uzun ve çelişik tarihinin bir sonucudur²¹. Üzerinde durduğumuz bölge ülkelerinden Suriye, M.Ö. 3000'li yıllardan itibaren çeşitli ırkların yerleştiği bir saha üzerinde bulunmaktadır. M.Ö. Hitit, Mısır, Asur ve Akatlar tarafından kullanılan bölge M.S. Roma ve Perslerin hâkimiyetine girmiştir. Daha sonra 7. yüzyılın ikinci yarısında Müslüman Araplar buraya egemen olmuşlardır. Suriye'de Arap, Kürt, Ermeni, Türk ve Rumların yanı sıra Süryâniler, Keldaniler, Nesturiler, Çerkezler ve Yahudilerin varlığı bilinmektedir²².

Lübnan toprakları daha ilkçağlardan itibaren yerleşim alanı olmuştur. Fenikeliler M.Ö. 3000 yıllarında bu topraklarda merkezler kurmuşlardır. Sonraki yıllarda Mısırlıların, Asurluların egemenliğine geçen bu topraklar daha sonra da Perslerin ve İskender'in hâkimiyetine girmiştir. Ortaçağda ise Müslüman Arapların eline geçmiştir. Bu tarihi sürecin ardından bölgenin etnik yapısı şöyle şekillenmiştir; Müslüman Araplar, Dürzi, Maruni Hristiyan, Grek (Yunan asıllılar), Ermeni ve Kürtler bölgede yaşamışlardır²³. Ürdün'de ise halkın büyük bir kısmını Araplar oluşturur bunun dışında Çerkezler, Türkler ve az sayıda Kürt vardır. Arapların önemli bir kısmı Filistin asıllıdır.

Sonuç

Ortadoğu bölgesinin insanlığın var olduğu günden bu yana önemini artan bir biçimde korumasının pek çok sebebi bulunmaktadır. Bu sebepler arasında yukarıda da bahsettiğimiz üzere üç büyük dinin kutsal kabul ettiği bir bölge olması elbette ilk anda akla gelecek olanıdır. Bununla birlikte bölgenin yer altı ve yer üstü zenginlikleri, petrol, doğal gaz, uranyum, suyolları, kanallar, boğazlar bir çırpıda sayılabilecek olanlardır. Büyük devletlerin ekonomilerini besleyecek, nüfuz alanlarını genişletecek ve etkin kılacak pek çok unsur tarihte ve bugün bölgenin önemini daimi kılmıştır. Dolayısıyla bölge her zaman siyasi-iktisadi bir rekabet alanıdır. Bu sebeple pek çok kez göçlere, istilalara, savaşımlara, yıkımlara uğramıştır.

Tüm bu hadiseler aynı zamanda bölgenin kimliğinin meydana gelmesinde oldukça etkili rol oynamıştır. Bugün ise daha belirgin bir biçimde bölgenin etnik yapılanması üzerinden politikalar üretilmektedir.

²¹ Pavel Dolukhanov, *Eski Orta Doğuda Çevre ve Etnik Yapı*, (Çev. Suavi Aydın), Ankara, 1998, s. 90 -94

²² Gözenç, *a.g.e.*, s. 162., Erich W. Bethmann, *a.g.e.*, s. 142

²³ Gözenç, *a.g.e.* s. 178

“Genişletilmiş Büyük Ortadoğu Projesi” olarak adlandırılan projeye Türkistan coğrafyası da dahil edilerek sömürgeci geçmişe sahip güçlü devletlerin yakın gelecekte karşı karşıya kalacakları problemleri çözmek için muhtaç oldukları coğrafya tanımlanmıştır. Bu bölgede yaşayan büyük milletlerin oluşturdukları medeniyet ve kültürel kimlik bilindiği üzere ırk ya da sınıf temelli değildir. Ortak değerler üzerinde yükselen millet kavramı siyasi bir kimlik ifadesidir. Uzunca bir zaman Osmanlı hakimiyetinde kalan bölgede bu süreçte çok büyük problemler yaşanmamasının temel sebebi bu bakış açısı ve birlikte yaşama kültürünün yerleşmiş olmasıdır. I. Dünya Savaşı’nın ardından Osmanlı coğrafyasını paylaşmak isteyen galip devletlerin yaptıkları gizli antlaşmalar neticesinde bölgede her türlü işgal hareketi başlamıştır. Bugün dünya siyasetine kendi lehine olmak üzere yön veren büyük devletlerin yine bölgedeki rekabetlerine şahit olmaktayız.

Ortadoğu diye tabir edilen bu kadim medeniyet coğrafyasında etnik yapıyı doğru anlamak doğru yönlendirmek gerekmektedir. Her coğrafyanın, her medeniyetin, her milletin dinamikleri farklıdır. Avrupalı bir bakış açısı ile Ortadoğu’nun kimliğini ortaya koymaya çalışmak bizim açımızdan ve bölgenin geleceği açısından faydalı bir sonuç ortaya çıkarmayacaktır. Avrupalı bir etnik kimlik anlayışı, Avrupalı bir milliyet anlayışının enjekte edilmesi ile bölgenin içine düştüğü vahim durum ortadadır. Sonuç olarak Ortadoğu bölgesinde etnik kimlikler, tarihi kökenler, diller ve inançlar bir ayrılık yaratmak aracı olarak kullanılmamalıdır, medeniyetlere beşiklik etmiş bu coğrafyada her türlü etnik ve kültürel mevcudiyetin bölgenin tarihi zenginliğini ortaya koyduğu ve tarihin üzerinde taraflar yaratıldığında ne denli tehlikeli olduğunun hatırdan çıkarılmaması faydalı olacaktır.

Kaynakça

Bethmann, Erich; *Bridge to Islam (A Study of The Religious Forces of Islam and Christianity in The Near East)*, London

Dolukhanov, Pavel; *Eski Orta Doğuda Çevre ve Etnik Yapı*, Çev. Suavi Aydın, Ankara 1998

Dursunoğlu, Davut; *Ortadoğu Neresi*, İstanbul 1995

Gözenç, Selami; *Güneybatı Asya “Ortadoğu” Ülkeler Coğrafyası*, İstanbul 1999

Fisher, W.B.; *The Middle East (A Physical, Social And Regional Geography)*, London

Hitti, Philip K.; *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi I*, (Çev. Salih Tuğ), İstanbul 1980

Koluman, Aziz; *Orta Doğu'da Süryanilik Dini, Sosyal, Kültürel Hayat, Asam*, Ankara 2001

Lewis, Bernard; *Uygarlık Tarihinde Araplar (İslamiyet Öncesinden Hz. Muhammed Ve İslamiyet'in Doğuşuna. Fetihler Çağından Günümüze Ortadoğu ve Avrupa'da Araplar)*, (Çev. Hakkı Dursun Yıldız), İstanbul 2006

Lewis, Bernard; *Ortadoğu*, İstanbul 1996

Özmen, Süleyman; *Orta Doğuda Etnik Dini Çatışmalar ve İsrail*, İstanbul, 2001.

Öztürk, Mustafa; “Orta Doğu (Kavram-Jeopolitik ve Sosyo-Ekonomik Durum)”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Dergisi I/1*, Elazığ 2003, s. 253-266

**KIBRIS SORUNUN KRAL HALİD BİN ABDÜLAZİZ
DÖNEMİNDE TÜRK-SUUD İLİŞKİLERİNE YANSIMASI
(1975-1982)**

*Reflection of the Cyprus Problem in the era of the King Khalid Bin
Abdul-Aziz onto the Relations between the Republic of Turkey and
Saudi Arabia (1975-1982)*

Abdullah Bin Hacı Eş-Şemri*

Çeviren: Mustafa Bostancı**

ÖZET

Bu araştırma, Kral Halid Döneminde(1975-1982) Kıbrıs meselesinin Türk-Suud ilişkilerine yansımaları ele almakta ve Suudi Arabistan'ın resmen, maddi, manevi, siyasi yönlerden yardımıyla ilgili tutumunu, İslâmî dayanışma açısından Kıbrıslı Türkler meselesine nasıl baktığını ortaya koymaktadır. Buna ilaveten Suud Hükümeti'nin, Suudi Yatırım Fonu, İslâm Kalkınma Bankası, İslâm Konferansı Örgütü, Dünya İslâm Birliği (Rabita), BM gibi çeşitli vasıtalarla Kıbrıslı Türklere nasıl yardım ettiğini incelemektedir. İki toplumu içine alan tarafsız, hükümler, müstakil, federal bir Kıbrıs devletinin kuruluşuna çağrıda bulunduğu Kıbrıs meselesiyle ilgili İslâm Konferansı Örgütü'nden çıkan kararlarda ve daha birçok hususlarda konuya nasıl katkıda bulunduğunu açıklamaya çalışmaktadır. Ve yine Suudi Hükümeti'nin, İslâm Konferansı Örgütü'nde gözlemci konumunda bulunmaları için Kıbrıslı Türklere nasıl doğrudan ve tam destek verdiğini, Kıbrıslı Türklerin davasına destek veren az sayıda İslâm devletinden biri olduğunu anlatmaktadır. Araştırma, Kral Halid döneminde Kuzey Kıbrıs'taki Türk toplumuna yapılan yardım çalışmalarının Türk-Suud ilişkilerine yansımaları özetlenerek son bulmaktadır.

Suudi Arabistan'ın siyasi tutumunu belirleyen bu faaliyetler, uluslararası mahfillerde Türkiye'nin yanında yer aldığını göstermiştir. Türk kamuoyunda ve Türk aydınlarında derin izler bırakan Kıbrıs Meselesi'nde Türk kesimine yapılan yardımlar ve alınan kararlar, Suud Hükümeti'ne karşı Ankara'nın ilişkilerini yeniden gözden geçirmesine sebep olacak bir dönemin başlamasına vesile olmuştur. Aynı zamanda Türkiye, Suudi Arabistan'la ilişkilerini güçlendirmenin önemini fark etmiştir. Karşılıklı sevgiye dayalı temeller üzerine kurulmuş bu ilişkiler, iki ülke arasında yeniden köklü ve gelişmiş ilişkiler döneminin başlamasına da vesile olmuştur. İki ülke İslâm Konferansı Örgütü'nün birçok etkinliğinde dayanışma içerisinde olmuştur. Örnek olarak, İstanbul 12 Mayıs 1975'te İslâm Ülkeleri

* Suudi Arabistan Enformasyon ve Kültür Bakanlığı Müsteşarı, Türkiye Uzmanı

** Yrd. Doç Dr., Kastamonu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, e-mail: mustafabostanci066@hotmail.com

Dışişleri Bakanları Konferansı'na ev sahipliği yapmıştır. Böylece Türkiye'nin Arap ve İslâm devletleriyle ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs Meselesi, Türk- Suud İlişkileri, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, İKÖ, Kral Halid.

ABSTRACT

The present Study handles and tackles reflection of the Cyprus Issue onto Turkish-Saudi relations in the period of King Khalid (1975-1982) and reveals attitude of Saudi Arabia related with its assistance in terms of official, material, moral, political aspects, how the Saudi Arabia looks at the issue of Turkish Cypriots in view of the Islamic solidarity. Furthermore, this study examines how Saudi Arabia helped to the Turkish Cypriots by various means such as the Saudi Government's Saudi Investment Fund, Islamic Development Bank, Organization of Islamic Conference, World Islamic Union (Rabıta), UN, etc. In the Resolutions issued from the Organization of Islamic Conference by which the Saudi Arabia called for the establishment of an impartial, sovereign, independent, bi-community Cyprus Federated State related with the Cyprus Issue as well as in much more matters how the Saudi Arabia made contributions to the issue has been tried to be explained. And again the present Study tells us how the Saudi Government rendered direct and full support to the Turkish Cypriots for their being present at the Organization of Islamic Conference as observer and that the Saudi Government is one of the few Islamic States that gave support to the issue of the Turkish Cypriots. The present Research comes to an end by summarizing the aid efforts rendered to the Turkish Cypriots in the Northern Cyprus during the King Khalid era and their reflections onto the Turkish-Saudi relationships.

Such activities which determined political attitude of Saudi Arabaia have shown that they took place at the side of Turkey at international conferences/meetings. Aids made to the Turkish Cypriots and resolutions/decisions reached in the Cyprus issue which left deep traces in the Turkish public and Turkish intellectuals caused the beginning of a period which may lead that Ankara should review its relations with the Saudi Government. At the same time Turkey has realized the importance of strengthening its relations with Saudi Arabia. Such relationships which have been established on the basis of mutual love have been also instrumental in establishing a period of new fundamental and enhanced relationships between the two countries. Both countries have been in solidarity and cooperation within many events arranged by the Organization of the Islamic Conference. As an example, on the 12th May, 1975 Istanbul hosted the Conference of Foreign Ministries of Islamic Countries. Thus a new era has begun in relations of Turkey with Arabian and Islamic States.

Keywords: Cyprus Issue, Turkish-Saudi Relations, Turkish Republic of Northern Cyprus, Organization of the Islamic Conference, King Khalid.

Giriş:

23 Eylül 1932’de Suudi Arabistan Krallığı kurulduğundan bu tarafa Kral Abdülaziz Al-i Suud ülkeyi İslâm şeriatı akidesi üzerine bina etmiştir. Suud’un dış siyasetinin önceliklerini belirlemede en önemli etken İslâm olmuş ve olmaya devam etmektedir. Kurulduğundan beri Suudi Arabistan, gücünü ve gelirlerini İslami meselelere hizmet için harcamıştır. Yardımlaşma, dayanışma ve ilişkilerini gerçekleştirmede tek bir inanca bağlı olma hakikatine istinat etmiştir. İslami dayanışma, Müslümanların izzet ve şereflerini yeniden elde etmek için tek yoldur¹.

İslâmî dayanışma gerçekleştirme yolunda Suudi Arabistan çalışmalar yapmış, resmi-gayri resmi İslâmî müesseselerin kurulması için kardeş İslâm devletleriyle birlikte girişimlerde bulunmuştur. Bu müesseselere örnek olarak Dünya İslâm Birliği ve İKÖ gösterilebilir. Yine Suudi Arabistan bu iki örgüte kucak açmış, merkezlerini kendi içinde barındırmıştır. Bu gayretler İslâmî dayanışmanın gerçek anlamını idrak etmekten kaynaklanmaktadır. Bu şuur çok sayıda anlayışı kapsamakta olup, belki de bunlardan en önemlileri; İslâm devletlerinin toplumsal güvenlik anlayışına katkı sağlanması, İslâm ülkeleri arasındaki anlaşmazlıkların barışçı bir yolla giderilmesi çalışmaları, ülkelere iktisadi yardım yapılması, sıkıntı içindeki İslâm devletlerine acil yardımlarda bulunulması, İslâm kültür merkezlerinin inşası, mescitler yapılması, her nerede olursa olsun İslami cemaatlere maddi ve manevi yardım sağlanması, Müslümanların sorunlarının müdafaa edilmesi faaliyetlerini içerir². Suudi Arabistan açısından İslâmî yardımlaşma, İslâm devletlerinin müşterek düşüncelerini, görüşlerini gerçekleştirmektir. Ve bu anlamda dünyanın değişik bölgelerindeki Müslümanların başarısına vesile olmak ve İslâm’a hizmet etmektir³.

Kıbrıs Meselesi:

Kıbrıs, Afrika, Asya ve Avrupa’nın arasında stratejik bir konumda yer alır. Türkiye’nin güneyinden 65 km. uzaklıktadır. Yine bazı Arap devletlerine, özellikle Suriye’ye uzak değildir. Arap milli güvenliği için sürekli tehdit kaynağı olmuştur. Osmanlılar 1571’de Kıbrıs’a girmiş, 1878’de İngilizlerin işgal ettiği yıllara kadar burada hükümlanlığını devam ettirmişlerdir. Kıbrıs, 16 Ağustos 1960’ta İngiltere’den bağımsızlığını ilan

¹ Dr. Halid El-Ali, “Mebadiu ve Ehdafu’s-Siyaseti’l-Hariciyyeti’s-Su’udiyye”, *El-Müsteva (El-Halici El-İslami Ed-Düveli), fî Mi’eti ‘Amm*, s. 53-80

² www.mofa.gov.sa

³ Gregory Kusatış ve Yelina Milkumyan, *Tatavvuru’s-Siyaseti’l-Hariciyyeti’s-Su’udiyye min Te’sisi’d-Devleti ila Bidâyeti’l-İslâhât*, s. 30

etmiş, fakat İngiltere Ada'nın güney ve doğusunda iki askeri üsle kalmaya devam etmiş, yıllar sonra Yunanistan'ın BM'den Kıbrıs meselesinde konum belirleme yönünde talepte bulunması üzerine BM antlaşmalarına uygun olarak barışçı bir çözüme ulaşmak için taraflardan ellerinden gelen gayreti göstermeleri isteyen bir karar oybirliği ile BM'den çıkmıştır. ABD, Türkiye ile Yunanistan arasında yakınlaşmanın sağlanması için çalışmalar yapmış, böylece müstakil Kıbrıs Adası esaslı üzerine bir barış anlaşmasına varmak için Türk ve Yunan tarafları arasında görüşmeler başlamıştır. Bu görüşmelerde Ada'nın Türkler ve Yunanlılar arasında taksimi ve Yunanistan'ın Kıbrıs'la bütünleşmesi düşüncesi gündeme getirilmemiştir. Şubat 1959'da İngiliz Başbakanı Harold Macmillian, Türk ve Yunan meslektaşlarına Kıbrıs Meselesine nihai çözüm bulmak için Londra Konferansı'na katılma çağrısında bulunmuştur. Yine Başpiskopos Makarios ve Fazıl Küçük yeni bir devletin doğumu için özel anlaşma imzalama çağrısında bulunmuşlardır⁴.

Kasım 1963'te Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios Kıbrıs Hükümeti'ndeki Türk grubuna, anayasada -Türk tarafının kabul etmesi hemen hemen imkânsız olan- birtakım değişiklikler yapılmasını teklif etti. Bunlardan bazıları şunlardı: Kıbrıs Türklerinin hükümet içindeki rolünü marjinal konuma indirmek ve onları ülke içinde azınlık durumuna düşürmek. Türkler bu teklifleri kabul etmediler ve bu değişikliklerin ve uygulamaların anayasaya aykırı ve kanun dışı olduğunu söyleyerek hükümetten çekildiler ve resmi görevlerden ayrıldılar. Bu durum iki taraf arasında güvenliği tehlikeye düşürdü. İki taraf arasında öldürme olayları yaygınlaştı. Bunu başlatan Yunan tarafı oldu.

Yunanlılar kışkırtma ve tahrik operasyonuna giriştiler. Sonra Türk tarafına karşı, Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyetini yok etmek ve Kıbrıslı Türkleri Ada'dan sürmek ve vahşi şekilde öldürmek amacıyla askeri operasyonlara başladılar. Türkler savaş, şiddet olayları ve büyük ölçüde can ve mal kaybıyla karşı karşıya kaldılar. Çatışmanın dini boyutlu olduğunu vurgulamak için -ki bunu bazıları görmezlikten geliyor ve küçümsüyor- Başpiskopos Makarios'un şu itirafı önemlidir: "Kıbrıslı Rumlar sadece Yunanistan için değil iman için de savaşıyorlar." Yine Makarios, Kıbrıslı Türklerle karşı yok etme operasyonlarının en şiddetlisini uygulamış, silah zoruyla onları devlet idaresinden uzaklaştırmıştır ki bunlar içinde Kıbrıs Cumhurbaşkanı Yardımcısı ve üç Türk başkan da vardır. Makarios ayrıca Denктаş'ı Kıbrıs dışına göndermek için çalışmıştır. Bu sırada Amerika

⁴ Rauf Denктаş, *El-Müsellestü'l-Kıbrısı*, s. 46.

NATO üyesi olan iki devlet arasında meydana gelen olayları önlemek amacıyla devreye girmiş, ateşkes sağlanması için bir takım girişimlerde bulunmuştur⁵. Türkiye'nin garantör devlet olması sebebiyle 1964'te askeri müdahale tehdidinde bulunmasıyla, Yunanistan da tehditleri arttırmıştır. Özellikle o zamanki iki güçlü devlet tarafından uluslararası uyarılar da yapılmıştır. 1964 Şubatında Ortodoks Kilisesinin baskısıyla Sovyet Başkanı Haroşof Türkiye'ye; "Kıbrıs'a askeri müdahale yaptığı takdirde Sovyet Rusya'yı sözle değil fiilen karşısında bulacaktır" tehdidinde bulunmuştur⁶.

Yine Amerikan Başkanı Johnson 1964'te Başbakan İnönü'ye bir mektup yazarak kesin ve açık bir şekilde askeri bir müdahaleden sakınılması uyarısında bulundu. Bu, Türkiye'de büyük bir hayal kırıklığına ve tepkilere sebep oldu. Eski Türk Dışişleri Bakanı Vahid Halefoğlu bu duruma işaret etmiştir. Mart 1964'te BM'nin 186 No'lu kararıyla Kıbrıs'a, yaklaşık 90 milyon dolar maliyetle 2000 Barış Gücü askeri gönderilmesi kararı alındı. Ağustos 1964'te Türk uçakları, Kıbrıslı Türklere saldıran Kıbrıs Milli Muhafız Güçleri'ni bombaladı. 1967 Temmuzunda gerginlik devam etti ve Rumlar tarafından Birleşik Kıbrıs Cephesi oluşturuldu. Bu cephenin hedefi Yunanistan'la bütünleşmekti. 31 Eylül 1967'de Kıbrıs Milli Muhafızları, Denктаş'ı Kıbrıs'a gizlice girerken yakaladı. Rauf Denктаş 12 Kasım'da Türkiye'ye iade edildi⁷.

7 Mayıs 1974'te Amerikan Dışişleri Bakanı Henry Kissinger, Sovyet meslektaşları Andrey Gromiko ile Ortadoğu bunalımını görüşmek üzere Kıbrıs'ta bir araya geldi. Kissinger'in amacı, Makarios'tan kurtulmaktır. 15 Temmuz 1974'te Makarios'a karşı askeri bir darbe yapıldı. Makarios Yunanistan'ın yardımıyla önce İngiliz askeri üssüne oradan da Londra'ya kaçtı⁸.

Türklere karşı katliamın devam etmesi üzerine Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan'ın uyarıları ile Türkiye olağanüstü hâl ilan etti ve "Birinci Barış Harekâtı" adı verilen askeri müdahale hazırlıklarına başladı. Barışçı çözüm fırsatının yok edildiği düşünülmüştü⁹. Askeri müdahaleden saatler önce, 17 Temmuz 1974 günü Bülent Ecevit, Ada'nın tamamen Yunan hâkimiyetine geçmesini önlemek amacıyla, garantör iki devlet sıfatıyla

⁵ http://www.aleqt.com/2009/07/17/article_253102.html

⁶ Abdülaziz El- Muhenna, *Kıssatu'l-Cumhuriyyeti fi Şimâli Kıbrıs*, s. 19

⁷ Rauf Denктаş, *El-Müsellesü'l-Kıbrıs*, s. 36

⁸ *Mevsuatu Mukatilin mine's-Sahra*, "Es-Su'udiyye, Düvelun ve Emâkinu Meşhûretun, Kıbrıs ve Kezalike Faslu Tatavvuri'l-Müşkileti'l-Kıbrısıyye Nahve'l-İstiklâl"

⁹ Muhammed Abdu'l-Âti: "El-Müşkiletu'l-Kıbrısıyye, Et-Tefâ'ulâtu'l-Coğrafiya ve't-Tarih", *El-Ma'rife, El-Mileffatun Hassatun, El-Cezîre net*, 27/02/2008.

Kıbrıs'ın bağımsızlığı hususunda İngiliz Hükümetini ikna etmek için Londra'ya gitti. Aynı gün BM Güvenlik Konseyi 373 No'lu kararını yayınlarak, Kıbrıs'tan yabancı güçlerin çekilmesini, Türkiye, Yunanistan ve İngiltere arasında görüşmeler yapılmasını istedi¹⁰. 14 Ağustos 1974'te Türkiye "İkinci Barış Harekâtı"nı yaptı. Buna Amerikan Başkanı Ford'un ilk tepkisi, Amerikan Temsilciler Meclisi'nin 18 Ekim 1974'te Türkiye'ye yapılan yardımların kesilmesine ilişkin kararını onaması oldu. Türkiye'nin buna cevabı ise, Amerika'nın Türkiye'ye uyguladığı ambargo kararını gerekçe göstererek Mili Savunma Bakanı'nın, Türkiye'deki Amerikan üslerinin kapatılabileceği açıklaması oldu¹¹.

15 Kasım 1983'te Rauf Denктаş, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan etti. Bu devleti uluslararası baskılar dolayısıyla Türkiye'den başka kimse tanımamıştı. Rauf Denктаş şöyle diyordu: "Devlet; bağımsızlık, hükümet, halk ve toprak varlığı ile kaimdir. Uluslararası tanıma konusuna gelince bir devletin varlığı için gerekli bir şart değildir."¹². Türk kesiminin yüzölçümü 3237 km. karedir. Kıbrıslı Türkler kendilerine uygulanan ambargodan büyük ölçüde etkilendiler ve çok büyük sıkıntılar yaşadılar. Bunlar; elektrik, su yardımlarının az olması, uluslararası direk telefon hattının olmaması, uluslararası hava yollarının Türk bölgesine ulaşmaması ve posta adreslerinin bulunmaması gibi zorluklardı. Kıbrıslı Türkler için dünyaya açılan tek kapı Türkiye idi ve Anavatanlarından başka yardımcıları yoktur. Varlıklarının garantisi olarak sadece Türk Silahlı Kuvvetleri vardı¹³.

Suudi Arabistan'ın Kıbrıs Bunalımı Karşısında Tutumu

Suudi Arabistan, Kıbrıs Meselesine İslami dayanışma açısından bakmış ve şu esas göz önüne almıştır: Kıbrıs, aralarında azınlık ve çoğunluk ilişkisi bulunmayan Kıbrıslı Türkler ve Kıbrıslı Rumların ortak vatanıdır. Bunların her ikisi Kıbrıs'ın iki toplumundan biridirler. Kıbrıslı Rumlarla birlikte aynı seviyede muamele görmeleri yönünde Kıbrıs Türk toplumunun istekleri desteklenmiştir. Ve yine iki toplumlu, iki bölge, birleşik federal Kıbrıs kurulması yönündeki çözüm isteklerine destek verilmiştir. Suudi Arabistan, Yunanistan'la ayrıcalıklı ilişkileri göz ardı ederek Kıbrıs Türklerinin kendilerine özgü siyasi bir oluşum içinde olmalarını desteklemiştir. Türk-

¹⁰ Dr. Ahmed Osman, *Tarihu Kıbrıs, Cezîretu'l-Cemâl ve'l-Elem münzü'l-Kıdemi ve ile'l-Yevm*, s. 220

¹¹ *Aradin Mutenazaun aleyhâ (Kıbrıs) Sumantraboz*, s.65.

¹² Rauf Denктаş, *Kıbrıs 'İndemâ Tetekellemu'l-Hakâik*, Tercüme: Adnan Hatit, s. 24

¹³ Dr. Ahmed Osman, *Tarihu Kıbrıs, Cezîretu'l-Cemâl ve'l-Elem münzü'l-Kıdem ve ile'l-Yevm*, s. 270

Suud ilişkilerinin gelişmesini önleyen tarihi, siyasi ve kültürel çok sayıda engeller ortaya çıkmıştır. Suudi Arabistan hakkında, Türk aydınların çoğunun kendi içlerine kapanmalarında dolayı bilgi eksikliği oluşmuş, Suudiler ve Araplar hakkında olumsuz düşünceler yayılmıştır. Bunun sebebi şudur ki; bilgilerinin kaynağı batıdır, doğrudan bilgiye ulaşamamaktadırlar. Bütün bunlara rağmen yine de Suudi Arabistan'ın 1960'tan beri BM'de Kıbrıs Türklerinin isteklerini desteklediğini görüyoruz¹⁴.

1966 Ağustos'unda Cevdet Sunay'ın daveti üzerine Türkiye'ye yaptığı resmi tarihi ziyaret esnasında Kral Faysal Bin Abdülaziz bu tutumu dile getirmiş ve şöyle demiştir: “Suud Devleti, Kıbrıs Türklerinin kendi kaderini belirleme hakkı olması gerektiğini düşünmekte ve hürriyet, adalet ve hakikati savunma adına Türklere yardım yönünde tutum sergilemektedir.”

Yunanistan'la olan ayrıcalıklı ilişkilere rağmen Suudi Devleti Kıbrıslı Türklerin, Kıbrıslı Rumlarla eşit muamele görmeleri yönündeki isteklerini açık bir şekilde desteklemiştir. Kıbrıs Müslüman Türk toplumuna karşı dostluk ve kardeşlik duygularını açığa çıkarmıştır. Her ne kadar Suud Devleti Dünyanın birçok yerinde ezilmiş Müslüman azınlıklara yardım etse de Kıbrıs Türklerini hiçbir zaman azınlık olarak görmemiştir. Burada haliyle siyasi hassasiyetler de göz önünde tutulmuştur, çünkü Kıbrıs Adası, Kıbrıslı Rumların ve Kıbrıslı Türklerin ortak vatanıdır. Bu iki toplum arasında azınlık ve çoğunluk ilişkisi yoktur, bilakis onlar da her biri Kıbrıs'ın iki toplumundan biridirler.

Bu iyi ilişkiler sonunda Türkiye Cumhuriyeti ile Suudi Arabistan arasında 1974'te kültür anlaşmaları imzalanmıştır. Bunun ilişkilerin gelişmesinde önemli katkısı olmuştur. Aydınlar ve yazarlar arasında çok sayıda karşılıklı ziyaretler yapılmış, Türk üniversitelerinde okuyan Suudlu talebelerin sayısı arttığı gibi aynı şekilde Suud üniversitelerinde okuyan Türk talebelerinin sayısı da artmıştır¹⁵.

Kral Halid Bin Abdülaziz Döneminde Kıbrıs'taki Müslüman Türk Toplumuna Suud Devleti'nin Yardımları

Kral Halid Bin Abdülaziz Al-i Suud, Hicri 1331(1913) yılının Rebiyülevvel ayında Riyad'da doğdu. Hicri 1381'de Başbakan Birinci Yardımcılığına tayin edildi. 27 Zilkade (29Mart 1965)'te veliaht tayin edildi.

¹⁴ Abdullah bin Hacı Eş-Şemri, “El-‘Alâkât Es-Su‘ûdiyye Et-Türkiyye”, *Muhadaratun İlmiyyetun, Mihricanu'l-Cenâdiriyeti's-Sekafi*, Er-Riyad, s. 23

¹⁵ Abdullah Eş-Şemri, age., s. 66

13 Rebiyülevvel 1395 salı günü (25 Mart 1975) Kral Faysal Bin Abdülaziz'in şehit edilmesinden sonra kral seçildi.

Kral Halid, Suud Hükümetinin dış siyasi hedeflerinin gerçekleşmesi yolunda kendinden önceki kralların izinden gitti. Önceki krallar, Allah Teâlâ'nın; "iyilik ve takva hususunda yardımlaşınız, kötülük ve haddi aşma hususunda yardımlaşmayınız" ayetinden hareketle dünyanın değişik yerlerinde barış, adalet, hak mücadelesinde İslâmî prensiplere riayet ederek çalışmalarını sürdürmüşlerdi. Onun döneminde dış siyasetle ilgili alınan herhangi bir karar veya yapılan herhangi bir hareket esas olarak ülkenin Arap-İslam ümmetinin bir parçası olduğu gerçeği ile hareket etmekten kaynaklanmıştır¹⁶.

Türk-Arap ilişkilerine daha ziyade çatışma ve cepheleşme damgasını vurmuştur. Türkiye, Cezayir'in bağımsızlığı konusunda karşı oy kullanmıştı. Yine Türkiye, İsrail ve İran'a iktisadi konularda destek vermişti. Ayrıca Türkiye, İran ve İsrail ile istihbarat alanında işbirliği konusunda "Üçlü Neşter Antlaşması"nı imzaladı. Bu anlaşmayla güvenlikle ilgili bilgilerin karşılıklı değişimi zarureti üzerinde uzlaşma sağlanmıştı.

Arap meseleleri karşısında Türkiye'nin bu olumsuz tutumu neticesinde 1963-1964 Kıbrıs olaylarında Arap ülkelerinin çoğu sosyalist kampta ve tarafsızlık hareketi içerisinde yer alarak Türkiye'yi yalnız bıraktılar. Arap ülkelerinin çoğu Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios'un politikasından yana oldular. Buna ilaveten Batılı devletlerin Yunanistan'ın yanında yer alması Türkiye'nin yalnızlığını arttırdı.

1960'lı yılların ortalarına kadar Türk-Arap ilişkilerinin özelliği ilgisizlik, önemsememe ve ihmal tarzında ortaya çıkmıştır. Araplar Türkiye'ye Batı sömürü grubunun bir parçası olarak baktılar ve Türkiye'ye hiç önem vermediler. Bu birbirini önemsememe, her iki tarafın bu dönemde iki farklı ve birbirine karşıt yollara yönelmesinden kaynaklanmaktaydı¹⁷.

Kral Halid döneminde çok sayıda önemli bölgesel olaylar meydana geldi. İran Şahı düştü ve 1979'da İran İslam Cumhuriyeti kuruldu. 1979'un Eylül ayında Ruslar Afganistan'a savaş açtı. Eylül 1983'te İran-İrak savaşı patlak verdi. Bu arada Kıbrıs sorunu ortaya çıktı. Bu meselede Batı, Türkiye'ye düşmanca bir tavır sergiledi. Suudi Arabistan'ın bu konudaki tutumuna gelince; Suudiler, uluslararası mahfillerde Türkiye'nin yanında yer almış, Türkiye'nin tutumunu desteklemiş ve Kıbrıs Türk kesimine

¹⁶ Dr. Halid El-Ali, *Mebadiu ve Ehdafu's-Siyaseti'l-Hariciyyeti's-Su'udiyye*, s. 53-80

¹⁷ Vahid Halefoğlu, *El-Alakatü'l Arabiyyetü't-Türkiyye, Hivarun Müstakbeliyyun*, s. 20

yardımlarda bulunmuştur. Bu durum Türk kamuoyunda aydınlar arasında ve Türk karar mercileri üzerinde derin izler bırakmıştır. Buradan hareketle ilişkilerde yeni bir dönem başlamış, Ankara, Suudi Arabistan'a karşı siyasetini yeniden gözden geçirmiştir. Sonuçta Türk-Suud ilişkileri güçlenmiş, karşılıklı sevgi esasına dayalı siyasi teamüller geliştirilmiştir. İki ülke etkinliklerinin çoğuna her iki taraftan da yoğun katılım sağlanmış, İstanbul 12 Mayıs 1975'te İslâm Ülkeleri Dışışleri Bakanları Konferansına ev sahipliği yapmıştır¹⁸.

Kral Halid Döneminde Suud Devleti'nin Kıbrıs'taki Müslüman Türk Toplumuna Yaptığı Yardımların Çeşitleri

Suudi Arabistan, Kral Halid döneminde Kıbrıs'taki Müslüman Türk Toplumuna çok sayıda yardımlarda bulunmuştur. Bunlardan bir kısmı, Kıbrıs'a Suud Hükümeti'nin az veya çok mali destek sağlaması şeklindedir. Yine BM'ye bağlı insani örgütler, Dünya İslâm Birliği, İKÖ, İslâm Kalkınma Bankası, Suudi Yatırım Fonu ve Suud hayır örgütlerince de destek sağlamıştır.

Dünya İslâm Birliği

14 Zilhicce 1381 (18 Mayıs 1962)'de yapılan Umumi İslâm Konferansı'ndan çıkan karar gereği İslâm Birliği Örgütü kurulmuştur. Kuruluş anlaşmasında şu ifadeler yer almıştır: "Müslümanları birleştirmek için elimizden gelen gayreti sarf edeceğiz. Ve Dünyaya yayılmış İslam toplumları arasındaki parçalanmanın etkilerini ortadan kaldıracacağız."

İslâm Birliği Örgütü'nün merkezi Mekke'dir. Dünyanın değişik ülkelerinde çok sayıda bürosu vardır. Suud Hükümeti ile İslâm Birliği Örgütü arasında güçlü bağlar vardır. Bu vesile ile Birliğin kuruluşundan itibaren Suud Hükümeti tarafından, birliğe faaliyetleri için her türlü maddi ve manevi yardım yapılmıştır. Birlik hedefleri için değişik konulara el atmaktadır. Bunlar arasında; İslami davet, İslâmî dayanışma, İslâm halklarının meselelerine ilgi, Filistin Meselesi, Kudüs, Bosna ve Hersek, Afganistan, İslâmî Azınlıklar meseleleri ve yine İslâmî meselelerin uluslararası alanda takip edilmesi, örneğin, İslâm Ortak Pazarı, İslâm ve Beşeri Kanunlarda İnsan hakları meselesi, dinler arası diyalog, Yeni Dünya Düzeni, Dünyanın neresinde olursa olsun Müslümanlara yardım götürme. İslâm Birliği Örgütü Genel Sekreterliği'nin beyanına göre kuruluşundan bu

¹⁸ Likaun Hâssun li'l-Bahisi mea Re'isi'l-Vüzerâ Es-Sabık Necmeddin Erbakan, Ankara, M.1998 (Eski Başbakan Necmettin Erbakan ile yazarın 1998'deki özel bir röportajından).

yana Suud Hükümeti'nin örgüte yaptığı yardım 10 milyar Doları geçmiştir. Bunun içinde, Birliğin yüce hedeflerini gerçekleştirmesi için Suud halkının yaptığı yardımlar da vardır.

Dünya İslâm Birliğinin Kıbrıs'la ilgili tutumu 20 Mart 1986'da Mina'da yapılan 27. kuruluş yıldönümü toplantısında yapılan açıklama ile ortaya çıkmıştır. Toplantıda İslam ülkeleri, Kuzey Kıbrıs'ı tanıma ve karşılıklı ticari faaliyetler yapılması yönünde teşvik edilmiştir¹⁹.

İslâm Birliği Örgütü, Kuzey Kıbrıs'a onlarca heyet göndermiş, buradaki yetkilerle görüşmeler yapmış, Kıbrıs olaylarında yıkılan çok sayıda mescidi incelemiş, çok sayıda mescit inşa etmiştir. Bunların en büyüğü "Lefkoşa" şehrinde, ikincisi de "Kurt Kozal" şehrinde.

Yine İslâm Birliği Örgütü, Mekke'de Kıbrıslı Türkler için daimi bir büro açmış ve Suud Üniversitelerinde okuyan Kıbrıslı gençlere öğrenim bursu verilmesi için karar çıkarmıştır. Kuzey Kıbrıs'ta çalışmak için İslam davetçileri gönderilmiş, Kıbrıslı Türklere İslâmî kitaplar hediye edilmiştir. Bu kitaplar; Kuran-ı Kerim, İngilizce ve Türkçe tercümeleri, farklı İslami bilim dallarında yazılmış dini eserlerdir²⁰.

İslâm Konferansı Örgütü²¹

İKÖ, Dünyada önemli merkezi örgütlerden birisi olarak ortaya çıkmıştır. Sayı, örgüt, giriştiği hareketler ve takriben uluslararası topluluğun dörtte birini saflarında tutmasıyla oynadığı olumlu rol itibariyle, İslam halklarının bağımsızlığı, milli hakları ve onurunu korumak için giriştikleri mücadelelere destek vermektedir.

Bu desteğe Kıbrıslı Müslüman Türk Halkı büyük bir umut bağladı. Kıbrıs Türk Halkı Kıbrıs Adası'nı oluşturan iki toplumdan biri olarak haklarını ve varlığını korumak için gelişigüzel bir mücadeleye girişti. Halkın İslâmî özelliğinden kaynaklanan kahramanca karşı duruşu ve İslâm ülkelerinin Türkiye'ye kayda değer yardımları ve 20 Temmuz 1974'teki askeri müdahale olmasaydı belki de onların kaderi farklı olacaktı.

Tabii ki İKÖ, Kıbrıslı Türklere bir çeşit sevgi göstererek fırsat sunan biricik ve en uygun mekân olmuştur. 1975'ten itibaren İslâm Ülkeleri Dışişleri Bakanları Konferansı'nın gündeminde Kıbrıs Meselesi yer almıştır.

¹⁹ Talat Salim Rıdvan, *Et-Tedamunu'l-İslâmî ve Devru'l-Memleke*, s. 292

²⁰ Dr. Abdu'l-Mun'im El-Bedrâvî, *Kıbrıs, Kadiyyetu'l-Ekalyyeti'l-Müslime*, s. 259

²¹ 2011 Haziranında Kazakistan'ın başkenti Astana'da yapılan İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) 38. Dışişleri Bakanları Toplantısı'nda alınan kararla İslam Konferansı Örgütü'nün (İKÖ) ismi İslam İşbirliği Örgütü (İİÖ) olarak değiştirilmiştir (çevirmenin notu).

1981’de Mekke’de yapılan 3. İslam Zirvesinden bu yana sorun, İKÖ’de devlet liderlerinin tavsiyelerinde ve tartışmalarında yer almıştır²².

Kral Halid Döneminde İslâm Zirvesi Konferanslarında Suud Hükümeti’nin Kıbrıs Davasına Desteği²³

3. İslam Zirvesi Konferansı’nda (Mekke-i Mükerreme 19-22 R.Evvel 1401/25-28 Ocak 1981 Kıbrıslı Türklerin ilk defa katılımı sağlandı. Bu zirve sonucunda, muhtelif İslami meseleler karşısında sorumluluk üstlenmek, yardım ve destekte bulunmak hususunda sürekli bir çalışma planı konumunda olan “Mekke bildirisi” yayınlandı.

4. İslâm Zirvesi Konferansı’na (Darül Beyda, 16 Ocak 1984) Kıbrıslı Türkler gözlemci sıfatıyla katıldı ve sonuç bildirisinin 10. Maddesinde şu hususlar yer aldı: Konferans üyelerince Rauf Denктаş’ın, Kıbrıs’a özel davalarından bahsettiği konuşmasına kardeşlik ve dostluk duygusuyla kulak verilmiş ve konferansta Kıbrıs meselesiyle ilgili daha önce alınan kararlar yeniden dile getirilmiş, yine Kıbrıslı Türklerin haklı davalarına destek ve Kıbrıslı Rumlarla aynı düzeyde tutulmaları yönünde sarf ettikleri gayretlerin desteklenmesinden bahsedilmiş, karşılıklı dostluk duyguları dile getirilmiştir.

5. İslâm Zirvesi Konferansı (Kuveyt Ocak 1987) sonuç bildirisinde, Kıbrıs Türk toplumunun gözlemci sıfatıyla toplantıya katıldığına işaret edilmiş, bildirinin 25. maddesinde; Sayın Başkan Rauf Denктаş’ın Kıbrıslı Türklerin haklı davalarını dile getirdiği konuşması, kardeşlik duyguları içerisinde dinlenmiş, konferansça Kıbrıs meselesiyle ilgili önceki kararlara vurgu yapılmış, BM Sekreterinin adil ve kalıcı bir çözüm için yaptığı çalışmaların desteklendiğinden bahsedilmiştir. Ve zirvede Müslüman Türk halkına BM Genel Sekreterinin verdiği destek övülmüştür. Genel sekreter son olarak Mart 1986 tarihli çerçeve antlaşması dâhilindeki tekliflerini ortaya koymuştur. Zirve Kıbrıslı Müslüman Türklerin haklarını elde etmek ve Kıbrıslı Rumlarla eşit düzeyde tutulmaları yönündeki çalışmalara desteğin sürdüğünü vurgulamıştır. Zirvede Kıbrıslı Müslüman Türklerle dayanışmayı güçlendirme çağrısı da yapılmıştır.

²² Hani Sendi, “Munazzamatu’l-Mu’temeri’l-İslâmî Beyne’l-İklimiyye ve’l-‘Aleminiyye”, *Buhûsun Dıblomasiyyetun El-Aded El-Hamis*, s. 31

²³ Adnan Hatit, *El-Mes’eletu’l-Kıbrisiyye fî Mu’temerâti’l-İslâmiyye*, s. 20

Suud Hükümetinin Kral Halid Döneminde (İslâm Ülkeleri Dışışleri Bakanları Konferanslarında) Kıbrıs Meselesi'ne Desteği²⁴

İslâm Ülkeleri Dışışleri Bakanları Konferanslarının gündeminde Kıbrıs Türk Toplumunun meseleleri büyük bir özenle ele alınmıştır. 1975'ten beri bu mesele bakanların tartışmalarında ve tavsiyelerinde yer almıştır. Hiçbir konferans yoktur ki, orada Kıbrıs Meselesi'ne işaret edilmesin ve Kıbrıs Türklerinin davasını anlama ve onlara destek çıkma talebinde bulunulmasın.

Mesele aşağıdaki şekilde ele alınmıştır:

Temmuz 1975'te Cidde'deki toplantının sonuç bildirisinde; "Heyet üyelerince Kıbrıs Cumhuriyeti Başkan Yardımcısı ve Kıbrıs Türkleri Lideri Rauf Denктаş'ın yaptığı açıklama dikkat ve ilgi ile izlenmiştir. Konferans üyelerinin bu halkın meşru çıkarlarını korumak için sarf ettikleri çalışmalardan haberdar oldukları ifade edilmiştir. Yine, Kıbrıs Federal Cumhuriyeti çerçevesinde bağımsız, hükümlan, tarafsız, askeri üslerden arındırılmış ve Rum ve Türk toplumlarının barış ve emniyet içinde yaşadığı, birbirlerinin haklarına saygılı bir ortam oluşturulması hususunda destek verilmiştir" ifadeleri yer almıştır.

İstanbul Konferansı'nda (Mayıs 1976) ortaklar arasında Kıbrıs Türk Toplumunun ismi geçmiştir. Ayrıca Başbakan Süleyman Demirel açılış toplantısındaki konuşmasında Kıbrıs Meselesini özellikle dile getirmiş ve Kıbrıslı Türklerin karşı karşıya bulundukları zorluklardan bahsetmiştir. Konferans üyeleri Kıbrıs Türk toplumu lideri Sayın Rauf Denктаş'ın Kıbrıs'ta meşru hakları, onurları, şerefleri için ezilmiş halkının verdiği mücadeleden bahsettiği konuşması, konferans üyelerince dikkatle dinlendikten sonra, konferansça; Kıbrıs Meselesi konusundaki karar uygun bulunmuştur. Bu kararda; Kıbrıs'ta iki toplumlu, müstakil, tarafsız, eşit haklara sahip Kıbrıs Cumhuriyeti çerçevesinde tarafsız, Kıbrıs Meselesi'nin irdeleneceği uluslararası mahfillerin tümünde sesini duyurma hakkının bulunduğu dile getirilmiştir. Yine gelecekte yapılacak İslâm Konferansı toplantılarında hazır bulunması için Kıbrıslı Müslüman Türk Toplumu temsilcilerinin davet edilmesi kararlaştırılmıştır.

Trablus Konferansı (Mayıs 1977) sonuç bildirisi şöyledir: "7. İslâm Ülkeleri Dışışleri Bakanları Konferansı'nda Kıbrıs Müslüman Türk Toplumu Lideri Sayın Rauf Denктаş'ın ezilmiş halkının meşru haklarını, onurunu koruma yolunda vermiş oldukları mücadeleden bahsettiği konuşması dikkatle dinlenmiştir. Konferansta ayrıca, Denктаş'ın işaret ettiği; Kıbrıs'taki

²⁴ Adnan Hatit, *a.g.e.*, s. 33

Müslüman Türk Toplumunun Kıbrıslı Rumlarla ortak olarak eşit muamele görmesi, müstakil, hükümrân, askeri üslerden arındırılmış, tarafsız ve topraklarının emniyeti sağlanmış bir Kıbrıs oluşturulması konusunda destek çıkmıştır.”

Dakar Konferansı (Nisan 1978) sonuç bildirisinin 12. Maddesi şöyledir: Konferans üyelerince Kıbrıs'taki Müslüman Türk Toplumunun Lideri Rauf Denktaş'ın konuşması kardeşlik duyguları içerisinde dinlenmiştir. Rauf Denktaş, bu konuşmasında, mazlum halkının adil ve kalıcı bir çözüm bulmak için verdiği mücadeleden bahsetmiş, Kıbrıs Meselesinin halli için iki bölge, iki toplumlu federal bir düzen kurulması gerektiğini söylemiş, haklı mücadelelerinde Kıbrıslı Türklere verdiği destekten dolayı İKÖ'ye üye devletlere takdir ve teşekkürlerini dile getirmiştir. Konferansın siyasi alandaki kararlarında Filistin Meselesi ve Ortadoğu'daki çatışmalar üzerinde durulduktan sonra söz Kıbrıs Meselesine gelmiş ve şöyle denilmiştir:

1976-1977 yıllarında art arda yapılan 7.ve 8. Dönem toplantılarında Kıbrıs Meselesi ile ilgili alınan kararlara yerden vurgu yapılmıştır. Kıbrıs'taki iki toplum lideri arasında Şubat 1977'de varılan anlaşmadan bahsedilmiş, iki toplum arasında görüşmelerin yeniden başlaması için Müslüman Türk tarafının yaptığı kararlı tekliflerden memnuniyet ifadeleri dile getirilmiş, iki toplum arasındaki görüşmelerin yapıcı ve sonuca varıcı bir şekilde tehir edilmeksizin yeniden başlanması umudu dile getirilmiş ve şöyle denilmiştir: “ İki toplum arasında federal hükümet çerçevesinde eşitlik prensibi desteklenmiş, konferans üyelerince Kıbrıs'taki Müslüman Türk Toplumuyla dayanışmayı artırmak için gerekli tüm çalışmaların yapılması yönünde teşvikte bulunulmuştur.”

Mayıs 1979'daki Fas Konferansı sonuç bildirgesinde; Kıbrıs Federe Türk Devleti'nin gözlemci sıfatıyla katıldığına işaret edilmiş, Kıbrıs Türk Toplumuna iktisadi ve siyasi yardımlarının artırıldığına değinilmiş, bu toplumun halen karşı karşıya bulunduğu iktisadi ambargoya karşı çıkılması çağrısı yapılmış ve meşru mücadelesinde Kıbrıs Türk Toplumuna İslâm ümmetinin yardım yapması vurgulanarak bu yönde karar alınmıştır.

Mayıs 1980'de Islamabad'da yapılan Kongrenin sonuç bildirgesinde; Kıbrıs Türk Toplumunun gözlemci sıfatıyla katıldığına işaret edilmiştir.

Haziran 1981'de yapılan Bağdat Konferansı sonuç bildirgesinde; Müslüman Kıbrıs Türk Toplumunun gözlemci sıfatıyla katıldığı bildirilmiştir.

Ağustos 1982'deki Niami (Nijerya) Konferansı sonuç bildirgesinde; Kıbrıs Müslüman Türk Toplumunun gözlemci sıfatıyla katıldığına işaret edilmiş, konferans üyeleri, iki toplum arasındaki barış görüşmelerini tehlikeye sokacak girişimlerden kaçınılması hususundaki ümitlerini dile getirmişlerdir.

Bütün bunlar Kral Halid Bin Abdülaziz döneminde Suud Devleti'nin Kıbrıslı Türklere yaptığı yardımların boyutlarını ortaya koymaktadır.

İslâm Bankası

İslâm Bankası 1975 Ekim ayında Cidde'de açılmıştır. Çalışmalarına tek tek ve toplu olarak İslâm toplumlarının ve üye devlet halklarının toplumsal ilerlemesine ve iktisadi kalkınmasına destek olma yolunda İslami prensiplere uygun olarak başlamıştır. Bu hedef çerçevesinde üye ülkelerdeki dış ticarete katkıda bulunmayı, özel fon işlemleri ile normal gelişim işlemleri yapmayı temel hedef olarak belirlemiştir. Ve yine çeşitli iktisadi faaliyetleri yönetmek için araştırmalar yapmak, kalkınma alanında çalışanların eğitilmesi çalışmalarını sağlamak ve yönetmek de hedefler arasında yer almıştır.

Geçen dönemlerde Kıbrıs Türkleri İslâm Kalkınma Bankası'nın yardımlarından önemli bir pay almıştır²⁵.

Suudi Kalkınma Fonu

Suudi Kalkınma Fonu faaliyetlerine 1974'te 10 milyon Suudi Riyali sermaye ile başlamıştır. Bu sermaye 1980'de 15 milyon Riyale yükseltilmiştir. Fon, bölgedeki finans müesseselerinin en önemlilerinden biri olarak addedilmiştir. Yine kalkınmakta olan ülkelere yardım için Suud Hükümeti'nin sunduğu temel kaynak niteliğindedir. Fon, Kuzey Kıbrıs'a çeşitli projeler yoluyla yardım sağlamıştır. Bunlar arasında, Nikasya ile Girne limanı arasındaki yolun yapımı ve Famugusta yolundaki Selimiye Camii'nin inşa edilmesi sayılabilir²⁶.

Sonuç

Yukarıdaki açıklamalardan Suud Devleti'nin siyasi, iktisadi ve manevi yönlerden Kıbrıs Türklerine nasıl yardım ettikleri ortaya çıkmaktadır. Aynı şekilde, uluslararası düzeyde aralarında en önemlisi Türk-Suud ilişkilerinin iyileşmesi sayılabilecek neticeler de ortaya çıkmıştır. Bunun Kıbrıs Türklerine yardım yönünden yansımaları görülmüş, Türkiye, İslâm devletleriyle ilişkilerini iyileştirme yönünde atılımlar yapmış, İKÖ'nün

²⁵ Mevki'u'l-Bank El-İslami (İslam Bankası Sitesi), www.isdb.org

²⁶ Es-Sanduk Es-Su'udi Li't-Tenmiyye (Suudi Kalkınma Fonu), www.sfd.gov.sa

birçok faaliyetine katılmıştır. Bütün bunlar Türkiye'nin Batı ile ilişkileri konusunda siyasetini yeniden gözden geçirmesine sebep olmuştur. Bazı araştırmacılar bu dönem Türk-Arap ilişkilerine şöyle bir isim vermişlerdir: "Çarpmadan sonra kendine geliş". Rusya, Amerika ve Avrupa devletlerinin Kıbrıslı Müslüman Türklere karşı olumsuz tutumu ve Yunanlıları desteklemesi Hristiyanlık sevgisiyle izah edilmiş ve bunun neticesinde Türk-İsrail ilişkilerinde soğukluk dönemi başlamıştır.

Yine Kral Halid Döneminde Suud Devleti, Türk-Suud ilişkilerinin düzelmesine katkıda bulunmuş, Türkiye İKÖ'nün faaliyetlerinin çoğuna katılmıştır. Buna örnek olarak 12 Mayıs 1975'te İslâm Ülkeleri Dışişleri Konferansı'na İstanbul'un ev sahipliği yapması gösterilebilir. 25 Ocak 1980'de ise ilk defa bir Türk başbakanı (Bülent Ulusu) İslâm Konferansına katılarak ülkesinin heyetine başkanlık yapmıştır. Bundan önce Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan Suudi Arabistan'a 10 Rebiülevvel 1394 (24 Nisan 1974)'te bir ziyarette bulunmuş, Kral Faysal'la ve Veliaht Emir Halid'le görüşmüş ve umre yapmıştır.

Kral Halid Döneminde Suud Devletinin Kuzey Kıbrıs Müslüman Türk Toplumuna vermiş olduğu gayretli desteklerinin Türk-Suud ilişkilerine yansımalarının sonuçları şunlar olmuştur:

1. Kral Halid Döneminde 1974'teki Kıbrıs bunalımı esnasında Suud Devleti'nin Türkiye'nin yanında yer alması ve Türkiye'ye ve Kıbrıs Türk kesimine yardımlarda bulunması Türk kamuoyunda derin izler bırakmıştır. Bunun sonucu olarak Türkiye Arap meselelerine destek vermeye, İslâm Konferansı ve Dünya İslâm Birliği'nin faaliyetlerine katılmaya başlamıştır. 12 Mayıs 1975'te İstanbul'da yapılan İslâm Ülkeleri Dışişleri Bakanları Konferansı'na ilk defa ev sahipliği yapmıştır. Konferans Suud Devleti hakkında Türklerin birçoğunun duygularını ortaya çıkarması yönünden bir fırsat olmuştur. Yine Suud Devleti'nin Kıbrıslı Türklere siyasi, iktisadi ve manevi yönlerden yardım konusundaki tutumu buna ilave edilebilir. Böylece uluslararası düzeyde sergilenen bu açık destek Türkiye ile Suudi Arabistan arasındaki kültürel ilişkilerin iyileşmesine katkıda bulunmuştur.

2. Suud Devleti Kıbrıslı Türkler meselesine İslami dayanışma açısından bakmıştır. Müslüman Kıbrıs Toplumuna karşı dostluk ve kardeşlik duygularını izhar etmiştir. Ve onların iki bölgesi, iki toplumlu federal devlet esasına dayalı Kıbrıs meselesinin çözümü yolundaki isteklerine destek vermiştir. BM'de Kıbrıslı Türklerin isteklerini desteklemiş, İslâm Konferanslarında gözlemci konumunda bulunması yönünde yardımcı

olmuştur. Suud Devleti Kıbrıslı Müslümanların meselesine tam ve sürekli destek veren az sayıdaki İslâm ülkelerinden biridir.

3. Suud Devleti, Yunanistan'la imtiyazlı ilişkilerine rağmen açıkça Kıbrıs Türk Toplumunun isteklerine destek vermiş, Kıbrıslı Rumlarla eşit muamele görmeleri yönünde yardımda bulunmuştur. Müslüman Kıbrıs Türk Toplumuna karşı dostluk ve kardeşlik duygularını ortaya koymuştur.

4. Suud Devleti, Kıbrıslı Türklerin Kıbrıs'a yapılan yardımlarda hakkını alabilmesi için uluslararası mahfillerde onları desteklediği gibi BM Güvenlik Konseyi'nin kendisine yüklediği arabuluculuk görevinde BM'nin Genel Sekreterlik düzeyinde sarf ettiği gayretleri de desteklemiştir. Yine Kıbrıs Meselesinin ele alındığı uluslararası mahfillerde Kıbrıslı Türklerin görüşlerini ortaya koyması yönünde hakları olduğunu savunmuş, İKÖ'ye üye devletlerin Müslüman Kıbrıs Türkleriyle dayanışmasına ve verilen desteğin artırılması yolundaki isteklerine destek sağlamıştır. Ayrıca Müslüman Kıbrıs Türklerine iktisadi yardım yapılması hususunda fon kurulması için çağrıda bulunmuştur.

5. Türk-Suudi ilişkilerinin düzelmesi dolayısıyla çok sayıda kazançlar elde edilmiştir. Özellikle dostluk ruhunun hâkim olduğu bir hava içinde Arap ve İslam devletlerindeki meslektaşlarıyla direk ilişki içerisine girebilmeleri için Türk diplomatları için bir kürsü mesabesindeki İslâm Konferansı Örgütü'ne üyeliği bu kazançlardan sayılabilir. Tarafsız Ülkeler Konferanslarında ortaya çıkan bazı olumsuzluklar için Türkiye'nin yeniden denge kurabilmesine yukarıdaki durum yardımcı olmuştur. Yunanistan, Tarafsızlar Konferanslarını kendi çıkarları yönünde ve Türk çıkarları aleyhinde istismar etmiştir. Kıbrıs Türklerinin Lideri Rauf Denktaş'a, murakıp olarak katıldığı toplantılarda Türk tarafının görüşlerini açıklaması yönünde İKÖ fırsat sağlamıştır. Yine Örgüt, Arap, özellikle Filistin davalarını yakından tanıyabilmesi için Türkiye'ye en büyük fırsatı vermiştir. Bunun sonucunda Türkiye BM'de Arap görüşüne etkin bir şekilde destek vermiştir. Bütün bunlara İKÖ'nün üye devletlerarasındaki iktisadi yardımlaşmayı sağlam temellere oturtması da ilave edilebilir. Türkiye Cumhurbaşkanı 1984'te Fas Dar'ül Beyda Zirvesinde İktisadi-Ticari Dayanışma Daimi Başkanlığı'na seçilmiştir.

6. Batının Türkiye'ye düşmanca tutumuna kıyasla, Suud Hükümeti'nin Kıbrıs Türk kesimine yardımları, Türkiye'de kültürel ve dini bir uyanışın başlamasına vesile olmuştur. Ve yine bu durum Türkiye'nin dâhili siyasetinde etkili olmuş ve Türkiye, Arap davasına karşı siyasetini yeniden gözden geçmeye başlamıştır. Batılı değerleri yerleştirmeye çalışan ve

Avrupa Birliği taraftarı Türk aydınları bir darbe almış, hürriyet, demokrasi ve liberalizm adıyla uyguladıkları siyaset uygulamasında hayal kırıklığına uğramışlardır. Bu arada Kuzey Kıbrıs'ta insan hakları ihlalleri, soykırım operasyonları devam etmiştir. Amerika, Soğuk Savaş Döneminde Batılı güçlerle birlikte, müttefik olduğu Türkiye'ye, Kıbrıs'ta taviz vermesi için baskı yapmaya başlamıştır. Bu çelişki Türkiye'deki laik aydınlar arasında bunalımın derinlemesine sebep olmuştur. Laik Türk aydınları Batılı güç merkezlerini yıkan Osmanlı hilafetinin taşıdığı uluslararası mesuliyeti yüklenmedikleri konusunda hala ikna etmeye çalışıyorlar. Türk siyasi çevrelerinde de durum aynıdır. Ayrıca körü körüne Batılı güçlerin arkasından giden bazı Arap aydınlarını da uluslararası alanda durumlarını yeniden gözden geçirmeye sevk etmiştir.

Kral Halid Bin Abdülaziz 21 Şaban 1402 (13 Haziran 1982) tarihinde Riyad'da vefat etti. Suudi Arabistan'ın Kıbrıslı Müslüman Türk Toplumuna yaptığı yardımların yankılarının bu toplum üzerinde ve Türk-Suudi ilişkilerinde ne kadar olumlu etki yaptığı açıktır. Bu yardım Suudi desteğinin stratejik dayanışmaya dönüşmesine vesile olmuştur.

Kaynaklar:

I. Kitaplar:

1. Rauf Denктаş, *El-Müsellesü'l-Kıbrısî*, Tercüme: Adnan Hatit, Beyrut, Şubat, M.1990.
2. Rauf Denктаş, *Kıbrıs 'İndemâ Tetekellemu'l-Hakâik*, Tercüme: Adnan Hatit, Haziran, M.1991.
3. Uber Ling, *El-Trajedîya El-Kıbrısîyye*, Tercüme: Adnan Hatit, Mektebetu Câmîati'd-Düveli'l-Arabiyye, El-Kahire.
4. Dr. Abdu'l-Mun'im El-Bedravî, "Kıbrıs, Kadiyyetu'l-Ekaliyyeti'l-Müslime", *Mecellelu'd-Dirâseti'l-Diplomasiyye*, El-Adedu's-Sâlis, Ma'hedi'd-Ed-Dirâseti'd-Diplomasiyye, Vezâretu'l-Hariciyye, Er-Riyad, H.1406.
5. Dr. Abdülvehab Muhammed Ez-Zanati, *Kıbrıs Min Muaviye İla Ecevid*, M.648-M.1974, M.2002, Darü'l Garib li't-Taba'a.
6. Dr. Ahmed Osman, *Tarihu Kıbrıs, Cezîretu'l-Cemâl ve'l-Elem münzü'l-Kidem ve ile'l-Yevm*, El-Kahire, M.1997.
7. *Aradin Mutenazaun Aleyhâ (Kıbrıs) Sumantraboz*, Tercüme: İyad Ahmed, Ed-Daru'l-Arabiyye li'l-Ulum Naşirun, Et-Tab'atu'l-Ule (Birinci Baskı), H.1430.
8. Abdülaziz El-Muhenna, *Kıssatu'l-Cumhuriyyeti fi- Şimali Kıbrıs*, H.1419.

9. Adnan Hatit, *El-Mes'eletü'l-Kıbrısiyye fî Mu'temerâti'l-İslâmiyye* (1975-1990), Mektebetü Cami'ati'd-Düveli'l-Arabiyye, 21 Ocak 1992.

10. Dr. Celal Yahya, Dr. Muhammed Nasr El-Muhenna, *Müşkiletü Kıbrıs*, Darü'l Maarif, M.1981.

11. Abdullah bin Hacı Eş-Şemri, "El-'Alâkât Es-Su'ûdiyye Et-Türkiyye", *Muhadaratun İlmiyyetun, Mihricanu'l-Cenâdiriyeti's-Sekafî*, Er-Riyad.

12. Dr. Halid El-Alî, "Mebâdiu's-Siyaseti'l-Hariciyyeti's-Su'ûdiyye", *El-Müsteva (El-Halîcî El-İslâmî Ed-Düveli)*, *Es-Siyase El-Hariciyye li'l-Memleketi'l-Arabiyye Es-Su'ûdiyye fî-Mi'eti Amm, Mecm'uatü Bahisî Vizareti'l-Hariciyye, Ma'hedu'd-Dirasâti'd-Diplomasıyye, Vezâretü'l-Hariciyye*, H.1419.

13. Ekmeleddin İhsanoğlu, Muhammed Safiyyudin Ebu'l-İzz, *El-'Alâkât El-Arabiyye Et-Türkiyye mine'l-Manzurîni'l-Arabî ve't-Türkî, Ma'hedu'l-Buhus ve'd-Dirâsât El-Arabiyye, Munazzametu'l-Mu'temeri'l-İslâmî*, M.1992.

14. Dr. Cemil Merdad, *Es-Selâm ve't-Tesviyyati's-Silmiyye li'l-Münaza'âti fî'l-Fikr Es-Siyâsî li'l-Melik Fehd bin Abdulaziz Al-Su'ûd*, Et-Tab'atu'l-Ule (Birinci Baskı), H.1424.

15. Ahmed Nurî En-Na'imî, "El-Üsüs El-Vakî'iyye li'l-Müstakbeli'l-Alâkâti'l-Arabiyye Et-Türkiyye, El-Alâkât El-Arabiyye Et-Türkiyye, Hıvarun Müstakbeliyyun", *Buhusu ve Munakaşâtu'n-Nedveti'l-Fikriyye Elleti Nazzameha Merkezu Diraseti'l-Vahde*, Et-Tab'atu'l-Ule (Birinci Baskı) Beyrut, M.1995.

16. İhsan Gürkan, "Türkiye fî'l-Cuyusıyasiyye El-Cedîde ve Asâruha fî-Mustakbeli'l-Alâkâti'l-Arabiyye Et-Türkiyye", *Hıvarun Müstakbeliyyun, Buhusu ve Munakaşâtu'n-Nedveti'l-Fikriyye Elleti Nazzameha Merkezu Diraseti'l-Vahde*, Et-Tab'atu'l-Ule (Birinci Baskı) Beyrut, M.1995.

17. Vahid Halefoğlu, "El-'Alâkâtu'l-Arabiyye Et-Türkiyye, Hıvarun Müstakbeliyyun", *Buhusu ve Munakaşâtu'n-Nedveti'l-Fikriyye Elleti Nazzameha Merkezu Diraseti'l-Vahde*, Et-Tab'atu'l-Ule (Birinci Baskı) Beyrut, M.1995.

18. Dr. Nazlı Ahmed, *Et-Tekarubu't-Türkî El-'Arabî fî Davi't-Tatavvurâti's-Siyâsiyye ve'l-İktisadiyye El-Mu'asıra, El-'Alâkât El-'Arabiyye Et-Türkiyye*, M.1991.

19. Heysem El-Keylânî, "Türkiye ve'l-'Arab, Dirâsetun fî'l-'Alâkâti'l-Arabiyyeti't-Türkiyyeti", *Dirâsetun İstiraciyyetun, Merkezu'l-İmârât li'd-Dirâset ve'l-Buhûsi'l-İstiraciyye*.

20. Abdulcelil Zeyd Merhun, *Emnu'l-Halic ba'de'l-Harbi'l-Baride*, Et-Tab'atu'l-Ule (Birinci Baskı), Beyrut, M. 1997.

21. Dr. Velid Rıdvan, *El-Alakatü'l Arabiyyetü't-Türkiyye*, El-Matbûât li't-Tevzi', Et-Tab'atu'l-Ule (Birinci Baskı), M. 2006.

22. Hamid Bozarslan, *Tarihu Türkiye El-Mu'asıra*, Tercüme: Hüseyin Ömer, El-Merkez Es-Sakafî El-Arabî, Et-Tab'atu'l-Ule (Birinci Baskı), H.1430.
23. Hainteş Kramer, *Türkiye El-Mütegayyire, Tebhasu an Sevbin Cedid*, Tercüme: Fazıl, Et-Tab'atu'l-Ule (Birinci Baskı), H.1422.
24. Filib Rubens, *Türkiye ve Eş-Şark El-Evsat*, Tercüme: Mihail Huri, Tab'atu'l-Ule (Birinci Baskı), Mektebetu Medboli, M. 1993.
25. Cemil Mahmud Merdad, "Eseru'l-Bu'di'd-Dinî fî Sun'î'l-Kararî's-Siyasî El-Haricî Es-Su'ûdî", *Es-Siyase El-Hariciyye li'l-Memleketi'l-Arabiyye Es-Su'ûdiyye fî Mieti Amm, Mecmu'atu Bahisin, Vizaretu'l-Hariciyye, Ma'hedu'd-Dirasât Ed-Diplomasiyye, Vizaretu'l-Hariciyye*, H.1419.
26. Canis C. Teyra, *Es-Siyasiyye El-Hariciyye El-Amerikiyye (Devru Cemaâti'd-Dağt ve'l-Mecmûât, Zâtu'l-İhtimâmât El-Hassa)*, Tercüme: Hasan El-Bustani, Darü'l Arabiyye li'l-Ulum, Tab'atu'l-Ule (Birinci Baskı), M.2006.
27. Dr. Abdurrahman El-Ceddi', *Es-Siyase El-Hariciyye Es-Suudiyye Es-Sevabit ve'l Mümarese*, Tab'atu'l-Ule (Birinci Baskı), H.1419.
28. Ahmed Nuri En-Naimi, "Es-Sıra' Et-Türki El-Yunani ala Bahri Ece (Ege)", *Mecelletü'l Hukuk*, El-Aded 1,2, Bağdat, 1977.
29. Velid Rıdvan, *El-Alakatü'l Arabiyyetü't-Türkiye*, Şirketu'l-Matbûât li'n-Neşr, Beyrut, 2006.
30. Muhammed El-Meczub, Reisu'l-Müntedi El-Kavmi El-Arabi, Nedvetu "Mustakbelu'-Alâkâti'l-Arabiyye-Et-Türkiye Müstakbel Va'id" *Elleti Ukîmet fî Dari'n-Nedveti bi-Da'vetin mine'l-Münteda El-Kavmi El-Arabi, fî Lübnan El-Menşûra fî-Mevki'i't-Tecdid El-Arabi bi-Tarih 16/8/2007*.
31. Abdulmunim S., *El-Arab ve Düvelu'l-Civar El-Coğrafi, Meşrû'u İstişrafi Müstakbeli'l-Vatan El-Arabî*, Beyrut, Merkezu Dirasati'l-Vahdeti'l-Arabiyye, 1987.
32. Ekmeleddin İhsanoğlu, Muhammed Safiüddin Ebu'l-İzz, *El-Alakatü'l Arabiyyetü't-Türkiye mine'l-Manzur Et-Türki*, El-Cüz' Es-Sani, 1993.
33. Dr. Ömer Kürkçüoğlu, *Siyasetu Türkiye Tücahe's-Şark El-Evsat*(1945-1970), Ankara, 1972.
34. Gregory Kusatış ve Yelina Milkumyan, *Tatavvuru's-Siyaseti'l-Hariciyye Es-Su'ûdiyye min Te'sisi'd-Devleti ila Bidâyeti'l-İslahât*, Et-Tabatu'l-Ule (Birinci Baskı) H.1426.

II. Ansiklopediler:

1. Mevsuatu Mukatilin mine's-Sahrâ, Es-Su'udiyye, Düvelun ve Emâkinu Meşhûretun, Kıbrıs, Ve Kezalike Faslu Tatavvuri'l-Müşkileti'l-Kıbrisiyye Nahve'l-İstiklâl.

III. Süreli Yayınlar:

1. Dr. Abdulmunim El-Bedravi, “Kıbrıs, Kadiyyetu’l-Ekaliyyeti’l-Müslime”, *Mecelletu’d-Dirâsâti’d-Diplomasiyye*, El-Aded Es-Salis, Ma’hedu’d-Dirasati’d-Diplomasiyye, Vizaretu’l-Hariciyye, Er-Riyad, H.1406.
2. Hani Sendi, “Munazzamatu’l-Mu’temeri’l-İslâmî beyne’l-İklimiyye ve’l-‘Aleminiyye”, *Buhûsun Diplomasiiyetun El-Aded El-Hamis, Ma’hedu’d-Dirasati’d-Diplomasiyye, Vizaretu’l-Hariciyye*, H.1408.
3. Talat, Rauf, “Et-Tadamun El-İslâmî ve Devru’l-Memleketi’l-Arabiyye Es-Su’ûdiyye”, *Mecelletu Buhûsin Diplomasiiyye, Ma’hedu’d-Dirasati’d-Diplomasiyye, Vizaretu’l-Hariciyye*, Er-Riyad, H.1406.
4. Muhammed Abdülâti: “El-Müşkile El-Kıbrısıyye, Tefâ’ulâtu’l-Cografiya ve’t-Tarih”, *El-Ma’rife, Mileffat Hassa, El-Cezire net 27/2/2008*.

IV. Yabancı Kaynaklar:

1. Dr. Ömer E. Kürkçüoğlu, *Türkiye’nin Arap Ortadoğusuna Karşı Politikası, 1945-1970*, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1972, s.23.
2. Turkish Yearbook of International Relation, 1968, s.157.

V. İnternet Kaynakları

www.moqatel.com
www.cyprus.gov.cy
www.isdb.org
www.sfd.gov.sa

FIRAT ÜNİVERSİTESİ ORTA DOĞU ARAŞTIRMALARI DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

1. Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi her yıl Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere iki (2) sayı halinde yayımlanır. Dergide yayınlanması istenen yazıların, Merkezin yönetmeliğinde sınırları çizilen ve bugün genel hatlarıyla kabul edilen Orta Doğunun (İran'dan başlayarak Basra Körfezi, Irak, Suriye, Ürdün, İsrail, Filistin, Lübnan, Mısır, Suudi Arabistan. Körfez Ülkeleri, Yemen, Kuzey Afrika ve bu bölgelerin yakın kuşak ülkeleri);

a. Tarih (En eski çağlardan günümüze kadar siyasi, iktisadi, kültür ve sosyal tarihi),

b. Coğrafya (Fizikî, beşeri, ülkeler ve turizm coğrafyası),

c. Sosyoloji (Bölgenin sosyal yapısı, sosyal tabakalaşma ve sosyal tabakalar, etnik vaziyet, aile, eğitim, kır ve şehir nüfusu, kırsal alandan kentlere göç, aşiretler-oymaklar, göçebelik, din ve dinî gruplar, cemaatler, ilişkiler),

d. Dil ve Edebiyat (Bölgede konuşulan diller, lehçeler ve ağızlar, dillerin birbirleriyle ilişkileri, edebî şahsiyetler ve eserleri-tesirleri),

e. Halk Kültürü (Halkın günlük yaşayışı, folklorik özellikleri, inançlar-ayinler, doğumdan ölüme kadar olan süreçte kültürel odaklar -doğum ve ilgili gelenekler, evlilik ve ölüm ile ilgili gelenekler- mutfak kültürü, tarım ve hayvancılık kültürü vd.) ile ilgili olması gerekmektedir.

2. Makalelerin bilime katkı sağlaması veya yeni bir sentez getirmesi lazımdır.

3. Makaleler, başka bir yerde yayınlanmamış olmalı, orijinal yeni belge ve bilgilere dayanmalıdır.

4. Sayfa sınırlaması olmamakla birlikte, makalelerin bir dergide yayınlanabilecek makul bir hacimde olmasına dikkat edilmelidir.

5. Derginin dili *Türkçe, İngilizce, Fransızca ve Arapça*'dır. Eğer makale Türkçe yazılmış ise muhtevalı bir İngilizce Özet, eğer Türkçe'nin dışında bir yabancı dil ile yazılmış ise gene muhtevalı bir Türkçe Özet eklenmelidir.

6. Türkçe ve yabancı dildeki başlıklar, yazının kapsamıyla uyumlu, yazının konusunu kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtmalıdır.

7. Yazılar, dil ve ifade yönünden, dilbilgisi kurallarına uygun olmalı, açık ve yalın bir anlatım izlenmeli, yersiz mübalağalardan uzak olmalıdır.

8. Şekil, tablo, grafik, harita ve diğer yardımcı anlatım araçları, bilimsel ve teknik ölçülere uygun olmalı, her türlü çizimler usulüne uygun olarak bilgisayar veya şablonla çizilmelidir. Bütün tablo, harita, fotoğraf ve grafikler tanıtılmalı ve numaralandırılmalıdır.

9. Dipnotlar sayfa altına verilmeli, gerekirse makalenin sonunda bibliyografya verilebilir.

10. Yazılardaki her türlü sorumluluk yazarlarına aittir. Bu konuda Merkezimiz hiçbir sorumluluk kabul etmez.

11. Dergimiz Hakemli olup, hakemlerden olumlu rapor alan yazılar yayınlanır, hakemden olumlu rapor almayan yazılar yazarlarına iade edilir.

12. Tüm hakları saklıdır. Derginin adı belirtilmeden hiçbir alıntı yapılamaz.

**PUBLICATION PRINCIPLES OF THE MIDDLE EAST RESEARCHES
JOURNAL OF FIRAT UNIVERSITY**

1. The Middle East Researches Journal is published two times a year; once in January and then in July. The writings that are going to be published in the Journal are required to be related to the Middle East, boundries of which was determined by a Central Committee. Today, these boundries are generally accepted by historians (from Iran, to Persian Gulf, Iraq, Syria, Jordan, Israel, Palestine, Egypt, Saudi Arabia, Gulf States, Yemen, North Africa, and the belt states near these regions). The articles and writings should be related to the following aspects of the Middle East region;

- a. History (Beginning with ancient times up today of the political, economic, cultural, and social history)
- b. Geography (Physical, Human and the Geography of the States)
- c. Sociology (The socail structure of the region, socail strata, formation of social strata, ethnic situation, family, education, urban and rural population, migration from rural areas through the cities, tribes-clans, nomadism, religions and religious groups, communities and their inter-relations)
- d. Language and Literature (The languages that are spoken in the region, accents and dialects, inter-relationships among languages, literary personalities, and their works-influences)
- e. Folk Culture (daily life of the public, the features of the folklore, beliefs, ceremonies, cultural focuses, in time, from birth till death, birth and related customs, merriage and death related customs- kithchen culture, agriculture, and farming culture etc...)

2. It is required that articles should contribute something new to the science or should present a new synthesis.

3. Articles should be so new that hadn't been published anywhere before. They should also be based on original sources and informations.

4. Although there is no restriction on the number of the pages to be writen, the writings can't have more pages than an ordinary article can have.

5. The Journal is published in Turkish, in English, in French and in Arabic. If an article was written in Turkish, English summary should be added. However, if it was written in any language other than Turkish, Turkish summary should be added.

6. The Turkish titles and titles in the foreign languages should not contradict with the content of the writing but it should reflect the content of the writing neatly, briefly and as much as needed.

7. In terms of the concepts that were used and in terms of the style it was written it is a requirement that articles should be grammatic, a plain and simple style of writing should be followed, unnecessary exeggerations should be avoided.

8. Diagrams, pictures, graphics, maps, and other methods of explanation should be scientific and technical, all kinds of drawings should be done on the computer and by the patterns. All pictures, maps, photographs, and graphics, should be defined and should be numbered.

9. Footnotes should be at the bottom of the page. If needed the bibliography may be given at the end of the article.

10. All the responsibility in the writing belongs to the writer. Our Center don't accept any responsibility in this matter.

11. Our Journal has a committee. The articles that have been approved by the committee will be published while the others that haven't been approved by the committee will be returned back to their owners.

12. All rights reserved. No part of this publication may be reproduced or copied in any form without naming it.